

Magyar műveltségünk ősisége

Magyarságunk őstörténetének kutatása - irodalmi nyomokon - egyidős krónikáinkkal. A XIII. század óta folyik az őshaza földrajzi térbehelyezésének kísérlete, népünk eredetének és összetevőinek elemzése a történelem minden lehető segédtudományával. A nyelvészet is beleszólt ebbe az izgató kérdésbe és talán tulon-tul nagy szerepet biztosított magának. Így az egészséges kutatási egyensúly bizonyos, sokszor jelentős elhajlásokra vezetett a kutatás terén. Ma már tudjuk, hogy ezeket a nyelvészet által okozott félrehajlásokat csak gyökeres ártérteleléssel lehet helyrehozni.

Az alábbiakban közlünk egyszerre három, a és a nyelvészettől nagyjában eltekintő régi tanulmányt, ahol az alapkérdések a maguk megfogalmazásában több bizalmat keltenek az olvasóban, mint a sok-sok torzkép, amelyet hét század alatt multunk kutatói a magyarságról és rokon népeinkről festettek.

Igaz, azóta a történetírás is sokat fejlődött, gazdagította a régészet, a néprajz, zenetörténet, embertan stb. De a három közölt tanulmány - bár megjelenésük idején "botrány"-nak számítottak! - még ma is aktuális. Nem közöljük őket megjelenési sorrendben, hanem inkább a tartalmi kronológiát tartottuk szem előtt.

LECHNER JENŐ: "A turáni népek művészete". tanulmánya ma a jelzője miatt "turáni" hazai körökben "tudománytalan"-nak minősül, annak ellenére, hogy az általa tárgyalt, főként az írásában "anyaművészetek" titulált építészeti motívumok legősibb és meg-megismétlődő gazdagságát tárgyalja. Eredetüket. Nagyon tömör tanulmány. Csak egyet -

len idézet belőle: "... az ókaldeai művészet volt a babiloninak és az asszirknak is tanító mestere és Babel, valamint Asszur sémitái csak buzgó tanítványoknak bizonyultak, de tanítványoknál és utánzóknál többre sohasem vitték, eredetét, ami méltó helyet foglalhatna el az ókaldeai mellett, sohasem teremtettek, a művészet terén mindent a turáni eredetű ókaldeaiaknak köszönhetnek". A tanulmány megírása óta az akkoriban "botrányos" közlemény a régészet és nyelvészet újabb eredményeivel szilárd alapot nyert. Ma már LÁSZLÓ GYULA BARTHA ANTAL is áttör a régi, megkövesedett nézetet őseink "putri-lakásairól" legújabb megnyilatkozásaikkal...

A másik tanulmány Gr. ZICHY ISTVÁN: "Az Eurázsiai lovas-nomád műveltség kérdéséhez" a maga korában szintén a fejcsóválók nemtetszésével találkozott. Nem volt íróasztal-tudós, sem teóriatermelő. Utazó volt és saját tapasztalatai alapján igyekezett megdönteni az ún. "milieu-elmélet"-et, amely szerint a magyarságnak és rokon népeknek a környezet önmagában lehetetlenné tette egy magasabb színvonalú műveltség megteremtésére és hordozására. A "szekerekre rakott" vándor nyomorúság erőszakolt képleteit hessegeti el ez a tanulmány, amelyet annyi év után ma valóban a legmagasabb "hivatalos" helyekről is igazolnak. Tőle is csak egy rövidke idézet: "A steppe legelőviszonyai vándorlásra kényszerítik az állattenyésztőt, tehát a steppe behatása alatt nomád életmódnak kell kialakulnia. Ma már nem hiszünk a környezet determináló hatásában..." Az igazolást BARTHA ANTAL östörténeti tanulmányai adják eme állításokhoz a Dél-Oroszországban feltárt várak, és erősségek sorozatával.

A harmadik tanulmány szerzőjének, VOLF GYÖRGY-nek a tanulmánya már mélyebben keresi a műveltség gyökereit, mint a teremtő, alkotó művészikészség, vagy mint a fémművesség és egyéb mesterségek. Keresi írásában - és felel is saját kérdéseire - a magyarság lelki tartalmát, értelmi erejét és erkölcsi tudatát. Ő csak írásos emlékekkel dolgozik. Azokkal az írásokkal, melyek egyidősek az ÁRPÁD-féle honfoglalással. Rámutat, hogy forrásai közt sokkal több az ellenséges indulatú nyugaton, ahol a klastromok jámbor szerzetesei fél-ördögöknek festik őseinket, míg a bizánciaknál helybeli-közzel mégis akad elfogulatlan író, BÖLCS LEO és BIBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN, akik népünk szellemi műveltségét megrajzolták.

A három tanulmányban mindenestre vannak már tulhaldott nézetek, ezek azonban eltörpülnek ama merész és bátor kiállítás mellett, mellyel az akkori közvéleménnyel szemben már rá mertek mutatni magyarságunk műveltségének legősibb forrásaira is...

LECHNER JENŐ

A TURÁNI NÉPEK MŰVÉSZETE

A nyugati műveltség, vele a mai művészet — kivált az anyaművészet, az építészet — közismerten a görög művészeti kulturán alapul. A görög művészet — legfeltűnőbben az ioniai modorban — az asszír-perzsa művészetben gyökerezik, ezek viszont a babyloni — immár tehát *turáni* — kulturából szívták életető nedveiket. Másik tápláló forrása a görög művészetnek a mykénei, amelyik a magyar honfoglaláskori emlékek és a ma is élő magyar népművészeti motívumok tanúsága szerint is, máig felderítetlen ősi kapcsolatban van a turáni népek művészetével. A római műveltség, amelynek szárnyain terjed szét az antik kultúra, ismét két forrásból táplálkozott. Az egyik a mezopotámiai alapokon nyugvó görög műveltség volt, a másik az etruszk, amely népnek ősműveltsége máig kiderítetlen szálakkal fűződik ismét csak Ázsiához és ősi rovásírása révén érdekes kapcsolatba került a magyar őstörténeti kutatással is.

Perzsiát a turáni pártusok hódítják meg s öt évszázados uralmuk alatt a hellenisztikus befolyás alá került művészetet sajátos jelleggel ruházzák fel; alkotásaik érdekes átmenetet mutatnak a rómain át az ősi asszír-babyloni architektura és a későbbi szaszanida művészet között. Ez a néhány évszázad az építőművészet történetében a bizánci építéssel fennálló kapcsolatai révén válik rendkívüli jelentőségűvé. Itt szövődik bele a mohamedán kultusz keretében az arab nép közvetítésével a bizarr és ezerszínű *iszlám* művészet, amelyre a mindinkább tért hódító turáni eredetű török népek sajátos befolyást gyakorolnak s amely egészen átszellemíti az antik jellegű *bizánci művészetet*. Ez a keresztény egyház révén azután az egész Balkán-félszigeten és Oroszországban érezteti hatását, ahol meg is őrzi keleti sajátosságait a mai napig; de ott később a turáni bolgárok és törö-

kök, orosz területen pedig az Ázsia belsejéből évszázadokon át szakadatlanul vándorló uraltáji turáni népek beolvadt töredékei segítették e keleti művészeti irány konzerválását biztosítani, mert hiszen a nagy kiterjedésű Oroszország népe ma is csak egy részében szláv.

A nyugati egyház is, a keleti szellemmel átítatott római dekadens művészettel a latin ókeresztény művészetet viszi az egykori római birodalom határszéleire, ahol az a hódító barbár északi népek, a germánok ősművészetével összeházasítva, az ú. n. *román műízlést* eredményezi. Ennek a gyökerei tehát egyrészt ott vannak a szíriai partokon, ahol az imént vázolt keleti, turáni reminiscenciákkal megtermékenyített bizánci művészet formálta át a késői római ízlést, másrészt ott vannak a ködös északról özönlött germán népek ősművészetében, amely azonban szintén nem maradt érintetlenül a turáni népvándorlás hullámaintól, amelyek előzőnlötték az Uralon innen Oroszország területeit és a szarmata síkságot. A turáni honfoglalók évszázados harcokkal lassan-lassan szorították le lakóit Európa belső területeire.

Amikor tehát az arab hódoltsággal Spanyolországon át a gótika kialakulására adja meg a keleti mezőkön gyökerező iszlám az indító lökést és a *turáni népek motivumaival meggazdagodott germán népek* fejlesztik tovább a középkori műízlést, vajjon kevesebb joggal jelentkezik-e a turáni népcsoport az őt megillető részért az európai művészeti kultúra megalapozásának dicsőségében, mint például a német műtörténeti tudomány itáliai földön, ahol a reneszánsz roppant jelentőségű mozgalmát — véleményem szerint helytelenül — a beolvadt longobárd és gót — ősgermán — népelemek szerepének igyekszik betudni.

Az őszállapotból kibontakozó emberi művelődés legrégibb nyomait a *kaldeai* birodalom helyén találjuk, a Tigris és Eufrat vidékén. Kaldea ősi népe, mint az frásműveikből megállapítható, a turáni népfajhoz tartozó *szumir* népfaj.

A turáni néprajzás egyik országútja volt ez a föld, ahol mint bevándorlók arabok és más sémi népek, majd árják is éltek és uralkodtak. A babiloni monda bábeli nyelvzavara érdekes világosságot vet e vidék néprajzi állapotára s a különböző írásjegyek, amelyek itteni emlékekről leolvashatók, a legkülön-

félőbb nyelvekről tudósítanak, amelyeken az e vidéken lakó népek beszéltek.

A szumirok már letelepülésük előtt ismerték az ékírást; azt, amelyik a turáni népek közös forrásból eredő ősműveltségének legerősebb bizonyítéka. Keleten a kínai és japáni, nyugaton az etruszk és a magyar (székely) rovásírás kapcsolja össze az évezredekkel ezelőtt egymástól elszakadt testvérnépeket.

Megállapítható, hogy az ókaldeai művészet volt a babiloniak és az asszirknak is a tanítómestere* és Bábel, valamint Asszur sémitái csak buzgó tanítványoknak bizonyultak, de tanítványoknál és utánpótlásnál többre sohasem vitték, eredetét, ami méltó helyet foglalhatna el az ókaldeai mellett, sohasem teremtettek, a *művészet terén mindent a turáni eredetű ókaldeaiaknak köszönhetnek*. Ez a megállapítás fontos, mert az ókori népek egész művészetének alapjául szolgáló mezopotámiai művészet eredetét a sémi népekkel keveredett lakosságból, a turáni fajta javára könyveli el.

Mint a Nilusnak Egyiptomban, itt is jelentős szerepe van a két folyónak az építőművészet kialakulására. A posványos, árvizes terep védekezésre szorította a lakosságot, mely gátépítések, mesterséges *terraszaléptmények*, vízlevezető, szűrő- és öntözőcsatornák létesítését eredményezte. Tömör mészköve, márványa, gránitja azonban nincsen itt a földnek, tehát a talajból kellett építőanyagot formálni. Agyagból létesítették az óriási vastagságú falakat, majd napon szárított és égetett téglából, végül monumentális díszítésekre a színezett, zománcolt téglát alkalmazták. Így a silány anyagból épült falak felszínén a *burkoló technika* fejlődött ki, amely annyira meggyökeresedett e területen, hogy még a kővel rendelkező Assziriában is, amely e kultúrát átvette, ragaszkodtak hozzá, sőt *jellegzetes technikája maradt az itt kivirágzó középkori iszlám építésnek is*. A jellegzetes formákat is a téglaeépítés diktálta, mint aminők a későbbi babiloni és asszir paloták lépcsőzetes pártadisze és a falsíkoknak zománcos burkolótéglával kirakott desszénszerű felületornamentikája. *Ez a szumir eredetű formavilág fejlődik azután szervesen tovább a babiloni és asszir építőművészetben.*

* C. P. Tiele: Babylon. assyr. Geschichte.

Asszír- és asszír kultúráját a turáni eredetű Babyloniától veszi át, nyelve, vallása, építő művészete, szobrászata káldeai, sőt Nini-veh — Kirsabad helyén —, Kalak, Asszur egyenesen káld gyarmatosok alapításai.

A szumir-babilon-asszír műveltség emlékeiről nemcsak feliratok szólnak, a múlt század tudományos kutatásai napvilágra is hozták maradványaikat.

A káld és asszír templomok hatalmas lépcsőzetes piramis-szerű, terraszos építmények. A helyiségek zárt udvarok körül csoportosulnak. A terraszos rendszer jellegzetes épülettípus marad az összes turáni népeknél, a zárt udvar körüli helyiség-csoportosítás viszont a görög-római építőművészetnek és az iszlám mecsetépítésnek lesz tipikus alakítása. Palotáikon jellegzetes a boltozott hatalmas kapuzat, melyet emberfejű szárnyas állatreliefszobrok szegélyeznek. E kapuzatok mellett elhelyezett pálmadíszes rudak motívumait nálunk a székely kapuk zárbírái látjuk viszont. Falsíkjaikat szőnyegszerű felületdíszítés borítja s így a későbbi arab-mohamedán művészetnek itt vannak a gyökerei. Szobraik ruházatán feltűnik a magyar subadíszek szegélyező motívuma is.

A zsinór és szíjfonatok, sujtások legősibb formáit szintén az asszír-babiloni ornamentikában találjuk. A longobárd szíjfonatdísz, a lovas szkiták között lakó gótok, alánok, longobárdok stb. révén terjedhetett el a germán művészetben s lett a későbbi román stíl jellemző díszévé. A bizánci szíjfonatok is a keleti lovas népek hazájára utalnak, az arabok is ebből formálták mértani ornamentikájukat.

A mezopotámiai művészetben a stílust eredményező boltozatépítés technikája is nagy szerepet játszik, sőt reliefszobrok tanúsága szerint a kupola is mint forma e területen már ősi alakzat volt s később itt találkozunk nagyszabású technikai megoldásának első kísérleteivel is.

A szomszédos Média területén, amelynek talajában az ősi perzsa kultúra gyökerezik, a történelmi idők kezdetén a szumir akkádokkal rokon őslakók tanyáztak. Műveltségüket az iráni fensíkon lakó turáni eredetű népektől vették, majd mikor Asszír- és asszír hűbéresei lesznek, ez műveltségükre is döntő befolyást gyakorol. A médek csak lassan, véres küzdelmekkel foglalják el helyüket

s lesznek úrrá Perzsia földjén. A művészeti kultúra tehát itt is turáni multból szívta életerőit. Épületeik terrasszerűek, mint az asszír-babiloniaiaké, de nagyfontosságú új motívum itt az *oszlop*, melynek karcsú, faszerkezetre valló formája nyilván az ősi sátorpóznák nyomán alakult ki. Az épületek reliefoornamentációi között a magyar honfoglaláskori sirleletekből kikerült főveglemezek motívumaival is találkozunk.

Kr. születése előtt 330 évvel Nagy Sándor birodalmának vált részévé az Ó-Perzsa birodalom. Akkor az építőművészet hellenisztikus befolyás alá került, mely a Szeleucidák uralma alatt is megtartotta állandó irányzatát. Egy évszázaddal utóbb a *turáni eredetű pártusok* hódítják el a Perzsa birodalom területét és öt évszázadon át tartják uralmuk alatt. Építőművészi alkotásaik sajátos jellegűek és érdekes átmenetet mutatnak a rómain át az ősi asszír architektúra és a későbbi új-perzsának nevezett szaszanida építőművészet között. A pártusok turáni jelleget hoznak az ó-perzsa művészet talaján sarjadt, asszír-babiloni hatások alatt fejlődött művészetekbe. Figurális alakjaikon megjelenik a *rojtos gatyá* is és a *szalagdísz*, amely a székely nép viseletében rokonvonású motívumokkal ékeskedik. A pártusok épületei, paloták és templomok, alaprajzi elrendezés és téralakítás szempontjából a régi asszír építés hagyományait követik.

Artaxerxes, az új-perzsa birodalom megalapítója, vet véget a pártusok uralmának és országát egyik öséről Szaszanida birodalomnak kereszteli el. A birodalom nem volt hosszú életű. Ez a néhány évszázad azonban az építőművészet történetében a bizánci építéssel fennálló kapcsolatai révén ránk nézve sok tekintetben érdekes. A szaszanida ornamentika elemeit — mint a pávatolldísz is — szinte változatlanul látjuk megjelenni a székely szépművészet hímes faragásain. Ezeket a motívumokat hiába keressük a régi achamenida perzsa ornamentikában. Ez a turáni-honfoglaló pártusok öröksége.

A homlokzati kiképzések hasonlatosak a bizánci építészetben is használatosakkal, de a káld és asszír motívumok is szerephez jutnak, ilyenek a *nagy homlokzati kapuívek* és a *pártázatok*. Ezeknek a nagy nyitott kapuíveknek, a tálárnak vagy iwánnak tipikus alakításait az épületek alaprajzában székely házaink beugró »eresz«
fülkéiben is megtaláljuk és ugyanezzel

találkozunk a kínai lakóházakban is. Hogy a kupolaboltozatok római, avagy mezopotámiai befolyásnak tulajdonítandók-e, ez még kiderítve nincsen, pedig különösen fontos ez azért, mert itt a kupolák már négyszetes termek felett csegeleyszerű közvetítő boltcikkelyek segélyével épültek, aminő alakításokkal a római művészetben sem, csak a bizánciban találkozunk.

Sajnos, a kutatás ezideig nem foglalkozott ezzel a kérdéssel oly behatóan, amennyire azt a fontossága kívánatosná tenné. Kétségtelen ugyanis, hogy a római építészet a nagy kupoláknak csegelek segélyével négyszetes terek fölötti létesítését nem érte el; viszont a keletrómai birodalomban kifejlődő bizánci stílus ezt a problémát már a Kr. u. VI. században nagyszabású példákön tökéletesen megoldotta; átmeneti alakzatokat eddig nem ismertek; ha pedig a szervisztáni palota eddig megállapított építési kora, a IV. évszázad, helyes, akkor érdekes perspektíva nyílik a korszakot alkotó probléma megoldásának előzményeire a perzsa és messzebb, esetleg a turáni népek szelleméből sarjadt mezopotámiai művészet múltjába.

A *naksi-rustemi* sziklába faragott lovast keretező hatalmas kapuzat alakítása és ékítményei a mi székelv kapuinkon csendülnek évezredes közös múlt visszhangjaként felénk.

Az ókori *Baktriára* is kiterjedt a pártusok hatalma, majd a fehér hunnok fogtalják el, akiket azután a szaszanidák és altáji turkok irtottak ki. *E turáni népek ornamentikájukat itt hagyták örököül. Átvették azt az arabok is és részben ebből fejlődött a szép mohammedán virágornamentika.* Íme ismét egy jelentős művészeti dekoratív elem az iszlám művészetben, amely turáni népek művészeti hagyományaiban gyökerezik.

* * *

India területének ősi művészete sem maradhat említés nélkül, mikor a turáni népek művészetéről van szó. A magyar szépművészet olyan megdöbbentő rokonságot árul el az indiai építészet egyes tektonikus és dekoratív elemeivel, hogy fel kell tételgznünk a turáni magyaroknak délnyugati ázsiai vándorlását is. Ezt egyébként az ősi magyar ékírás is valószínűvé teszi. De a szaszanida-perzsa ornamentikának a székelvvel való rokonsága egymagában is elegendő alapot nyujtanak e feltevésre.

Indiában a turáni népek művészeti kultúrájának hatása az indoszkita királyok uralma alatt csak fokozódott. Nem kicsiny-
lendő India nyugati országaiban a szaszanida uralom művészeti
hatása sem. A karlii templom oszlopai a persepolisiakra emlé-
keztetnek. Megtaláljuk a bejárat előtt a persepolisi pálmás osz-
lopot is, amely a székely földön sem ismeretlen *istenfa* moti-
vummal azonos. Lejutnak Ceylonig ezek a motívumok. Egy
anuradhapurai kolostorrom kerítésének bejáratát — Kertész
Róbert felvételei szerint — domborművű stéla szegélyezi. Farag-
ványa az asszir életfához hasonló motívumot mutat, melynek
rajza és felfogása csodálatosan hasonlatos a székely kapuk zábé
fájának alakításához. A székely kapuk rokon elemeire tekintettel
érdemesítsük különös figyelmünkre a *karlii* és hasonló szikla-
templomok patkóíves boltozati kiképzéseit is, amelynek szom-
szédtságában a falakat középpázsiai turáni típusú figurális reliefek
borítják. A *karlii* templom és a hozzá hasonló kiképzéseket
mutató *bhajai* műemlékek az indoszkita birodalom korából valók.
A patkóíves kapuknak itt szerkezeti indokoltságuk nincsen,
feltűnően ősi faszervezeti reminiscenciák szüleményei. Huszka*
a ponyvával fődött szekérsátor motívumát véli bennök fel-
ismerni.

Indiában is jelentős a szabadon álló diszes faragású *kapu*,
a Kelet építő művészetének ez a jellegzetes motívuma, amellyel
a turáni népek közül a kínaiaknál is találkozunk s amely a
japán *toriikban* a legtávolabbi keleten is jelentkezik. Nem sza-
bad mosolyognunk, amikor e kapukultusz visszhangját véljük
felismerni az erdélyi népművészet magas, tetőzetes, épületszerű
faragott és keleti motívumokkal átszőtt díszű székely kapuiban.
Utóbbinak motívumai is cáfolhatatlan keleti összefüggésekre
utalnak.

* * *

Kína művészete egyértelmű egész Keletázsia művészetével,
mert jellegében szorosan összeforrott vele Korea és azon át
Japán művészete is. A kínai kultúra bölcsője Kelet-Turkesztán-
ban van, művészetének ősforrásai azonban a Csendes-tengeri
szigetekre utalnak. A Han korszakban ezt az ősművészetet a

* Huszka: A székely ház.

turáni ízlés termékenyíti meg, mikor Indiával és Perzsiával szorosabb érintkezésbe jutva az asszír-perzsa művészet elemei vegyülnek művészetébe. Faragott emlékeik asszír-perzsa motívumokkal telítvék, turáni eredetre valló nyilazó lovasokkal, a Kínában ismeretlen oroszlánnal az ornamentikában.

Kínának köszöni az emberiség a *fametszés* technikáját; nagyszabású porcellániparához az anyagot a mezopotámiai népek kultúrájától kölcsönzi. Kínai eredetű iparág a *selyemgyártás* még a Kr. e. III. évezredből, és a *lakkfestés* is. Ezek iparművészeti feldolgozása a perzsa művészet hatását árulja el. A nagyban művelt *zomántechnika* emlékei ugyancsak nagyrészt perzsa és indiai jellegűek, híven a technikának magának is nyugatázsiai eredetéhez.

Templomépítkezéseik ugyancsak *terrasszerűek*, mint a mezopotámiaiak, a pagodatípus is ennek a fejleménye. Előszeretettel alkalmazzák a kínaiak is a nagy *kapuzatokat*.

Korea művészete teljesen rokon a kínaival és Koreán át hatott a kínai művészet a legkeletibb turáni népnek, a *japáninak* művészetére. Az építés itt is — mint Kínában — faszervezetű. A lakóházak *ereszes tornáccal* épülnek, mint a kínaiakéi, és az erdélyi székelyekéi is. Templomaik *terrasszerűek*, a kapuk, *torii*k nagy szerepet játszanak. Festészet, szobrászat egyaránt kínai nyomokon halad. A budhizmussal együtt jelentkezik az indiai hatás is. Iparművészeti munkáik stílusán a *perzsa és szászánida befolyás* alatt állott kínai művészet hatása ismerszik meg. Kínai hatásra fejlődik végül a kerámia, a szövés és hímzés technikája és ornamentikája.

A kínai nagyszabásúvá fejlődött művészeti kultúra az ország zárkózottsága folytán a nyugati művészet kialakítására befolyással nem volt. Csak a XVIII. század rokokó művészete merít francia földön élénken impressziót Kína művészetéből.

Hasonló megtermékenyítő hatással van a japáni grafika absztraháló modora a XX. század nagy európai képzőművészeti reformmozgalmaira. Ime, az évszázados büszke nyugati művészet messzi turáni népek kulturális hatásaival oltogat új élet-erőt elernyedt alkotó erőinek felfrissítésére.

* * *

A turáni őshaza és az európai terület között, a Kaukázus vidéke tarka népcsoportok zürzavarától hangos évezredek óta. Cserkeszek, kabardok, avarok, kalmukok, turkmének, alán utódok, *turáni népek* lakják a honfoglalás ideje óta, itt fekszik a gazdag irodalmú *Georgia*, amelynek nyelve állítólag rokon az ugorsággal és a mi magyar nyelvünkkel is, de rokon az örményországi ékiratok nyelvével, az alaroddal is. Ezek alighanem a kisázsiai *hittiták* ősei, akiknek eredete bizonytalan, de eredetüknek szála a Kaukázus turáni töredékeihez látszanak vezetni. *Campbell** angol tudós itt keresi még II. Rhamses idejében a magvarokat is, holott ő még e korbeli ősi írásunkat nem is ismerte.

Kisázsia közepéig nyomultak be a Hittiták az ókorban, ahol akkor nagyrészt európai árja népek laktak. Győzelmi útjukon a sziklákba faragták dicsőségüket, a Tauros hegysorosban, Frigiában, Kappadociában, Lydiában, Kilikia hegyeitől az Aegaei-tengerig, mindenütt találkozunk velök. A *Jasılıkája* felírt szikla 65 hatalmas domborművű alakkal ékes, a turáni lovas népek horgos csizmáival és süveges kucsmáival, asszír-babiloni jellegű ornamentális részletekkel.

* * *

Azsia északi nagy alföldjén hatalmas turáni államszervezetekről tud a történelem, amelyek jelentős súllyal befolyásolták a világtörténelem eseményeit is. Sajnos, kultúrmúltjokról romok is alig beszélnek, művészeti kulturájukról alig van valamilyes fogalmunk, de a nyomok, amelyek itt-ott fényt derítenek e művelődéstörténeti homályba, meggyőző erővel dokumentálják, hogy e rettegett és vad barbároknak bélyegzett népek olyan kulturával rendelkeztek, amely sok tekintetben fölülmúlt az európaikat.

A *húnok* őshazájáról, a hún birodalomról magáról sem sokat tudunk, csak hatásaiban mutatkozik félelmes hatalmuk. Művészetükről némi tájékozót főleg azok a sírleletek nyújtanak, amelyek hazánkban kerültek napvilágra s minden kétséget kizárólag a húnok öröksége. A lovas, hadakozó népeknél korán kifejlődik a kézművesség. A pogány sírleletekből lószerszámok,

* Campbell: The Hittites and their inscription.

csatok, boglárok, díszes szíjvégek, gyűrűk, függők, karkötők kerültek ki, amelyek ügyes ötvöskezekre vallanak. Ornamentikájuk — mint a bécsi császári gyűjteménybe került *nagyszentmiklósi kincs* — turáni lovasalakot, indus-perzsa jellegű virágdíszítéseket stb. egyesít magában, más egykorú leleteink az indás asszír-perzsa palmettás motívumokkal ékeskednek.

Mint nomád, pásztorkodó népeknek, szilárd építkezéseik nem igen lehettek, templomokra szükségük nem volt, áldozataikat erdei tisztásaikon végezték. Attila palotájáról — a Tisza mentén — a görög Priskos Rhetor leírásából nyújthatunk magunknak némi fogalmat s ez viszont kialakult rendszerű faépítkezés technikájáról tudósít. Csak annyit állapíthatunk meg ebből, hogy terrasszerűen emelkedő épületcsoportról van szó, az egyes épületeket tornyos fakerítések övezik. Tornácos fagerendás épületeket említ, amelyek táblás deszkaburkolással bírtak. A leírás a székely ereszes tornácos faházainkkal sok tekintetben rokon vonásokat gyaníttat, amelyek közül nem hiányzik a székely házak kerítésén oly jelentős kiképzésű *kapuzat* sem. Székely kapuink egyébként is a mai napig sajátos keleti hagyományokat őriztek meg.

A kőépítés sem lehetett előttük ismeretlen. Erre utalnak az egykori hatalmas *Mongol birodalom* műemlékromjai is amelyek — igaz, hogy jóval későbbi időből — Szamarkandban és vidékén félelmetes méretekkel hirdetik, hogy Dzsengisz khán és Timur Lenk városaikat művészi fejedelmi paloták építésével gazdagították. A szamarkandi Timur idejébeli nagyszerű építési emlékek a belső ázsiai mohamedánság hatalmának és művészetének magas színvonaláról tanuskodnak. Kupolaépítéseik a szaszanida és perzsa — tehát turáni befolyásra fejlődött — mohamedán formavilág hatását tükrözik. E vidéken ma is dívik még a lófarkos kopja, melyet a sírhantokba tűznek, s a mi honfoglaló őseinknél is szokásos volt. Ez a lófarkos díszítés egyébként a törökök hadi fegyverzetén is ismeretes.

* * *

Az európai történelemben a turáni honfoglalók közül mint legutolsó államalkotó elem jelenik meg a török az újkor első századaiban. Őseik a turáni mezőkön éltek, mint a mieink,

ahonnan a VIII. században az iszlám tanainak hódolva a szeldsuk törzs vezetésével vándorolnak le előázsiába. Más törzsek, az uraltörökök, mint kunok, besenyők és kazárok terjednek el Oroszország déli síkságain és a Kaukázus északi vidékein.

Mikor a törökök azokon a területeken, ahol az iszlám elterjedt, átvették a politikai szerepet, ugyanakkor nemzeti szellemük teljes erejével gyakorolnak befolyást az iszlám művészet további alakulására is.

Az iszlám művészet főképen azon népek kultúrájában gyökerezik, amelyek az új vallás keletkezése korában és helyén éltek. *Igy lett a bizánci kultúra vezető szelleme a török és a szaszanida-perzsa művészet.*

Ami a középpázsiai iszlám csoportot illeti, ez országokat műveltségben Perzsia előzte meg, amelynek művészi multjáról megemlékeztünk. Már a kurd Ajjubidák idejében az iszlám művészet sokat merít a perzsa művészetből. Az oszlopcsarnokos egyiptomi arab mecsetalaprajzokat a centrális nyitott udvarokhoz keresztalakban csatlakozó csarnokokkal kialakuló mecsetek szorítják ki, amelyeknek óriási dongaboltozatos *livánjaiban* nem nehéz a szaszanida-poloták hatalmas *iwan*, illetve *tálárjára* ismerni, aminőkkel a ktezifoni és firuzabadi palotákban találkozunk. De ugyancsak az ajjubidák idejében jelenik meg a perzsakupola és boltív is, melynek előképét a turáni nomád pásztor-népek sátoralakjában, a *jurtában* ismerhetjük fel.

Ezek a kupolaformák és livánudvarok uralkodóvá lesznek nemcsak perzsa területen, hanem Kairóig mindenütt. A turkoman mamlukszultánok már a szeldsuk-törökök mindinkább növekedő politikai vezérszerepének külső kifejezői. Az ő korokban az iszlám művészet eddig nem ismert virágzást mutat. Ekkor érlelődik a mohammedán stílus arra a csodálatraméltó pompára, amellyel tulajdonképeni sajátos jellegét elnyeri. A mamlukszultánok alatt a kupolás sírkápolnaépítés divik, a mecsetek még nyitott udvaruak, amelyhez az imádkozókat befogadó liván is egyik oldaláról szabadon nyílik.

A turkomán szultánokat a XIV. század végén a cserkeszszultánok váltják fel. Nagyarányú építkezések folynak akkor, az iszlám művészet Szt. Pétere, a kairói óriási Hasszán szultán mecsete, a Barkuk-mecset, számos medressze, fürdő, lakóház stb.

tanujele a szédítő művészi munkának, melyet a török szellem kifejtett. A kereszténység keleti hatalma akkor megtörik és a művészeteknek mohamedán szellemben való továbbfejlődését biztosítja, lerontván egészen a hatalmas bizánci kultúra keletre is sugárzó hatását.

Az intarzaszerű felületdíszítés csiszolt márványlemezekkel, gyöngyházzal, mázas lapokkal az építőművészetben is nagy szerepet játszik és alkalmazása ott gyökerezik a mezopotámiai építés már ismertetett burkoló technikájában.

A felületornamentikában nagy szerepe van az arabeszknek, amely a perzsa-szaszanida virágornamentikán, tehát ugyancsak *turáni formavilágon alapul*. Jellegzetes motívuma még az iszlám épületeknek a *pártadisz*, amely szintén ősi mezopotámiai eredetű.

A törökség a XVI. század elején kezdi megalapítani világbirodalmát. A mecset alaprajza ezidőtől központi elrendezésű fődvő, kupolás udvarral, a konstantinápolyi Hagia Sophia nagyszabású mintájára. Ezt a formát a törökség terjeszti a mohamedán templomépítés minden vidékére.

A típus átvétele dacára a perzsa művészetnek nagyobb befolyása volt az iszlámra, mint a bizáncinak, sőt az ázsiai iszlámra egyenesen rányomta a maga bélyegét.

Az arabok uralma független fejedelemségek alakulása révén szétagolódik. A szeldsuk török törzsek a turkesztáni pusztákról törnek elő. Hatalmukba kerítik az indiai Gaznevidék és az arab Bujidák országait, meghódoltatják Georgiát, Örményországot és egész Kisázsia. Szoliman 1074-ben Konia birodalmát alapítja meg, majd Egyiptom is egyik török emírség hatalma alá kerül.

Később a nagy mongol khánok uralkodtak Perzsiában is. A perzsák a babiloni-asszír művészet örökösei, már a régi Achamenidák birodalmának művészete is — mint láttuk — turáni alapokon nyugodott. A turáni partusok és a szaszanidák alatt csak erősödött ez a szellem, mely az építőművészetben a római építéstudománnyal kellőleg alátámasztva, nagyszabású műemlékekben nyilvánult meg. A török befolyás kétségtelen. *Chodabende* khán síremléke Sultanieben, a hatalmas mongol khánok székhelyén, az iszlám egyik legjelesebb műve a XIV. századból.

Turkesztánban az alul kidomborodó kupola válik jellegzetessé, amely Perzsiára is áttérjed és uralkodó formává lesz,

később áttegyed ez európai Törökországba, a Balkánra és a keleti egyházi művészet jellemző formájának, az Oroszországban maig is szokásos *hagymakupolának* szolgál mintául.

Indiában a török törzsből való Gaznevidák uralkodnak a XI. században. A művészeti határok, mint a politikaiak, két irányból táplálkoznak, nyugatról és északról a mongol területekről. A nyugatról is már ekkor iszlámi szellem sugárzik ki. A *Patanok* török dinasztijának korát nagyszerű műemlékek hirdetik.

Indiában az iszlám művészetben nagyszabásúvá fejlődik ki a perzsa eredetű *kapukultusz*, amely — mint láttuk — olyan kifejtett Kínában és Japánban is. Megőrzi e sajátosságát az egész előindiai iszlám építés és különösen nagyszabásúvá válik a későbbi *mogul* dinasztiák uralma alatt, amelynek Delhi a székhelye. A *Tats Mehal* egyike legjelesebb építőművészi alkotásainak.

A szeldsuk birodalom romjain épül fel az oszmán *birodalom* a XIV. században s még a század első felében áttegyed Európára. 1453-ban a félholdat az Aja Sophia kupolájára tűzik ki.

Európai Törökországban az iszlám művészet további virágzása, fejlődése megszűnik, s a régi perzsa mesgyéken halad tovább és megőrzi eredeti ázsiai vonásait mind a mai napig.

* * *

Az európai területre vándorolt turániak, akik államot alkottak — *finnek, bolgárok, magyarok* — a törökön kívül minő a kereszténységgel cserélték föl a pogányságot s ezzel bekapcsolódtak a nyugati művelődéskörbe. Ezek a népek elvesztették turáni jellegüket, művészeti kultúrájuk a *nyugat* előképein nevelődött, a *nyugat* nyomdokain fejlődött és izmosodott meg. Közülök az *ázsiai óshaza* *reminiszcenciáit* csak a magyar nép *művészete* konzerválta, a nép lelkében apáról-fiúra, nemzedékről-nemzedékre adván örökölt az ősök tradícióit, úgy hogy lelkében a többezeréves hagyományok csodálatosképen ma is még élnek és művészetében megnyilatkoznak.

* * *

Elképzelhetetlen, hogy Ázsiában, ahol az óvilág összes népfajtái keveredtek, árják, turániak és sémie, valaha is az archeologia

és a tudomány tiszta képet alkothasson arról, vajjon melyik népcsoport szelleme volt döntő a kulturális fejlődés előbbrevitelében. Annyi bizonyos, hogy a görög művészet, amely alapja az egész későbbi európai művészetnek, itt gyökerezik a kisázsiai és mezopotámiai területen, itt pedig — amint láttuk — elami, kaldeai, babiloni, asszír, perzsa és turáni népek szelleme termékenyítette meg a művészeti kultúrát. Átitatta ezt az iszlám, amelynek fejlődésére pedig döntően hatott a turáni törökség, a turáni újperzsa és a szkita hódoltságú India művészete.

*Kivonat szerzőnek a TURÁNI ELŐADÁSSOROZAT
1922 február 8. és 17-i ülésein tartott előadásából.*



AZ EURÁZIAI LOVAS-NOMAD MŰVELTSÉG KÉRDÉSÉHEZ.

A steppék talaja Manesuriától a Káspi-tóig, onnan Dél-oroszországon át a Keleti- és Déli-Kárpátokig terjed ; ezen a hegységen túl még az erdélyi Mezőségen, a Nagy- és a Kis-Alföldön tűnik fel. Az orosz styp szóból képzett steppe névvel olyan területeket szoktunk jelölni, amelyek földünk jelenkorában az ember beavatkozása nélkül is nyíltak, fátlanok vagy csak helyenként gyéren fásultak voltak. A steppe száraz klíma behatása alatt jön létre. Területét, legalább időszakonként, fűtakaró borítja. Mivel az irtatlan erdőségek nem alkalmasak az állattenyésztés nagyobb arányú kifejlődésére, a sivatagok pedig igen kis számú és kevés fajta állat megélhetésére adnak módot, olyan életmód, amely főként állattartásra van alapítva, csak a steppék talaján alakulhatott ki. A steppe-területek mélyebb vagy magasabb fekvése szerint a klimatikus behatások fokozatosan változó időpontban éreztetik hatásukat ; így ezek fűtakarója is más-más időszakban alkalmas a legeltetésre. Ez vezetett a vándorpásztorokodás, nomadizálás kialakulására. A steppe talaja, minden művelés vagy emberi beavatkozás nélkül is, módot adott ennek az életmódnak keletkezésére.

A milieu-elmélet hívei az ilyen adottságokat kényszerítő hatásúaknak tartották. A steppe legalkalmasabb az állattenyésztés kialakulására, tehát a steppe behatása alatt állattenyésztővé kell az embernek lennie. A steppe legelőviszonyai vándorlásra kényszerítik az állattenyésztőt, tehát a steppe behatása alatt nomád életmódnak kell kialakulnia. Ma már nem hiszünk a környezet determináló hatásában. Látjuk és tudjuk, hogy az esetleg különösen alkalmas lehet egy bizonyos életmód kialakulására, de tudjuk azt is, hogy

az embereket, embercsoportokat sok más tényező legalább is annyira befolyásolja, mint a régebben szinte mindenható-nak tartott környezet.¹ A steppe sem termelte ki mindjárt és minden részén azt a jellegzetes életmódot, amely legjobban felel meg eredeti természeti viszonyainak.

A nagyarányú állattartás, a fű növést követő vándor-pásztorkodás életformáihoz tartozik a költöztethető lakó-helyek előállítása. Ez a szkítáknál Herodotos szerint még kocsikból, a későbbi steppei nomádoknál már főként sátrak-ból állt. Eurázia nomádjai életmódjának lényeges alkotórésze a lovaglás ismeretéből kifejlődött lovas harc-modor. A régi steppei lovasok felszerelésének leghatásosabb kiegészítője az íj volt. A könnyű íjas lovasság taktikája arra az elvre volt alapítva, hogy a lehető legnagyobb eredmény a lehető leg-kisebb emberáldozattal legyen elérve. A meglepő támadások, az ellenségnek nyílzáporral való elárasztása, a színlelt meg-futamodások és az üldözőknek hátrafelé nyilazással való megritkítása, valamint a lesbe állított csapatok oldaltáma-dása, mind ennek hatása a ló sebességén, a lovas biztosságán és az íj jó kezelésén múlt. Ennek a harc-modornak, mely a lovaglás ismeretét a legteltesebben kihasználta, szinte ellen-állhatatlan hatása lehetett mindaddig, amíg az ellenfél olyan csapatokkal nem rendelkezett, amelyek már a lovassággal szemben való védekezésre voltak megszervezve.

Az első ilyen lovas-nomád nép Eurázia steppéin, amely-ről korunkra leírás maradt, a szkíta volt. Ez a leírás, amely Herodotos munkájában maradt ránk, a Kr. e. V. század közepének viszonyairól ad képet.² A szkíták a pontusi (dél-oroszországi) steppéken a Kr. e. VII—II. század körül éltek, ahol őket azután a szarmaták váltották fel. A fennmaradt gyér adatok után ítélve, mindkét nép iráni nyelvet beszélt.³

¹ V. ö. pl. L. Febvre : *La terre et l'évolution humaine*. (Évolution de l'humanité. IV. Paris, 1922.)

² Herodotos *Történeli könyvei*. IV. könyv 1—142. Ahol H.-t idézem, ott Geréb fordítását (H. Tört. könyvei. Budapest, a M. T. Akadémia kiadása 1892) követem.

³ V. ö. M. Vasmer, Skythen cikkét, Ebert *Reallex. der Vorge-schichte*. XII. 136. és köv. ll.

Valószínű az is, hogy mindkét nép az Aral-tótól kelet- és dél-keletre eső steppékről, a későbbi Orosz-Turkesztán területéről ment a Pontus vidékére. Ámbár a két nép közt valamilyen rokonsági viszony állhatott fenn, a szarmaták műveltsége több tekintetben különbözött a szkítákétól.¹ A szarmaták után a hozzájuk nagyon közel álló, szintén lovas-nomád alánokról hallunk, míg a mai Déloroszország steppéinek nagy részén a teljességgel más műveltségű, északról bevándorolt gótok telepedtek meg. Ezek uralmának a hunok betörése vetett véget.

A Kr. u. IV. század második felében megjelenő hunokban nyilván ugyanazt a népet kell felismernünk, amely a Kr. e. első századokban hsiung-nu néven szerepelt Kína északi szomszédságában.² Ez a jellegzetes lovas-nomád nép, melynek műveltsége fővonásaiban közelebb állt a szkítákéhoz, mint a velük nyelvrokon szarmatáké, már nem Orosz-Turkesztánból, hanem Kína északi határterületeiről, Mongóliából ment a déloroszországi steppékre.

Az euráziai steppéken két nagy összefüggő, mégis könnyen elhatárolható területet különböztethetünk meg. A nyugati rész felső széle Magyarországtól a Szibéria déli részén fekvő Minuszinszk vidékéig terjed. A nyugati steppék keleti határa lejjebb az Altáj-hegységig terjed és bekanyarodik annak délnyugati nyúlványai alá. Még lejjebb, a Tien-sánt követve, a határ megint nyugat felé vonul és ennek a hegységnek, valamint a Pamirnak és Hindukusnak elágazásai közt kanyarogva ér le Afganisztán és Perzsia északi széléig.

A steppék keleti részét röviden Mongóliának nevezhetjük, mert az az Altáj északkeleti lejtőitől a Khingán-hegységig terjed és nagyjában összeesik Külső- és Belsőmongólia politikai határaival. A steppék nyugati és keleti csoportja közt csak egy olyan átjáró van, amely alkalmas arra, hogy azon állattenyésztő nép jószágával együtt átkelhessen. Ez

¹ A szarmaták hosszú kardokkal, lándzsákkal, gerelyekkel és vértékkel voltak felszerelve, v. ö. Kretschmer: *Sarmatae*, Pauly-Wissowa, Zw. Reihe IA. I.

² Németh Gy.: *A honfoglaló magyarok kialakulása*. Budapest, 1930. 131.

az átjáró a Tien-Sán keleti nyúlványai és az Altáj hegység középső része közt fekszik. Meg kell jegyeznünk, hogy a steppék termékenyebb, több legelőt biztosító része, az ú. n. fekete és gesztenyebarna földek mindenütt a steppe-területek északibb részén fekszenek. A gesztenyebarna földek déli határa Ázsiában nagyjában a Káspi-, Aral-, Balkas-tavak északi széleivel és ezek összekötővonalával esik össze. Ezek a földek még az Altáj délnyugati része alá is behúzódnak (kb. a K. h. 91°-áig), de délen sehol sem érik el a Tien-Sán hegységet.

A gesztenyebarna földek a steppék keleti területén, az Altáj északkeleti oldalán tűnnek fel megint, déli határunk ezen hegység keleti csúcsától a Khingán-hegységig, kevéssel az É. sz. 45. foka felett vonható meg. Ezekről a termékeny földektől délre homokos steppék terülnek el és ezeket helyenként kisebb-nagyobb homoksivatagok szakítják meg. Ilyen homokos steppe a Tien-Sán és az Altáj közti említett átjáró talaja és ilyen terül el tovább az Altáj déli része alatt, egészen a hegység keleti csúcsáig. Így sokszáz kilométernyi száraz homokos talaj köti össze a steppék nyugati és keleti csoportját.¹ Ez a homok még nem sivatag jellegű, mégis erősen megnehezíti a két terület közti érintkezést. Történelmi és kora-történelmi időkben ilyen nehézség az egyik terület műveltségének a másakra való áttérjedését is könnyen megakadályozhatta. Több ok készlet annak feltevésére, hogy a lovas-nomád műveltség sem egy időben lépett fel a steppék kétféle területén.

*

Feljebb említettük, hogy az első lovas-nomád nép, amelyről tudunk, a szkíta volt. Ez a nép, amely a Kr. e. VII. század tájékán jelent meg a pontusi steppéken, régészeti emlékei, valamint Herodotos leírásának tanúsága szerint, nagy állattenyésztő, lovas, lovas-íjas életmódjával és harcmórával már minden jellegzetes vonását magán viselte

¹ V. ö. Glinka térképét, Paul Krische: *Bodenkarten und andere kartogr. Darstellungen der Faktoren der landwirtsch. Produktion versch. Länder*. Berlin, 1928.

a később feltűnő lovas-nomád népeknek. A hunok, kik már talán kevéssel Krisztus születése előtt, valószínűleg a Kr. u. I—II. században jelentek meg Európa határain, de akikről a Kr. u. IV. század második felénél korábbiakról nincs leírásunk.¹ voltak az első jellegzetes lovas-nomádok, kik Mongóliából mentek át a Pontus vidékére. Kínai források már ennél jóval korábban említik a birodalmuk északi határán, a mai Mongóliában élő lovas-nomád hsiung-nu népet. A hsiung-nuk történetének főforrása Sze-ma Tsz'ien történeti munkájának egy könyve, melyben a Kr. e. II. század második felében és az I. század elején élt nagy történetíró összegyűjtötte a róluk szóló adatokat. A könyv címe *Jelentések a hsiung-nukról*, ennek mindjárt elején találjuk a nép életmódjának leírását. Ez egy vándor-pásztorkodást űző, nagy állattenyésztő, lovasnyilas nép képét tárja elénk.² A könyv szerint az «északi barbárookra» vonatkozó adatok a kínai történelem mesés őskorába vezetnek vissza. Ezekben a mesés időkben még találkozunk a dzsong név mellett olyan nevekkal, melyeknek hangzása (hien-un, hun-ok) némileg hasonlított a hsiung-nu névhez. Ezek a nevek, mihelyt közelebb jutunk a történeti időkhöz, eltűnnek és helyükbe teljességgel mások, főként a sokféle dzsongok és a tik-ek kerülnek.³ A bevezetésben említett hsiung-nu név csak a Kr. e. 318-as év eseményeinél bukkan fel újra. Ekkor: «Han. Tsao, Wei, Jen és Tsz'i hadba vitték hsiung-nut és közösen támadták meg Tsz'int». Ezzel az eseménnyel közel egy időre tehető az első kínai lovascsapatok felállítása: «Wu-ling. Tsao királya megváltoztatta a szokásokat, felvette a hu nép ruháját, lovasokat és íjászokat tanított be, azután észak felé vonult, megverte a limhukat és a leu-huanokat és egy hosszú falat épített».⁴ Ez a feljegyzés nem említi névszerint a hsiung-nukat, de kivilág-

¹ Németh Gy. i. m. i. h.; első részletesebb, ha nem is teljesen megbízható leírásuk: *Ammianus Marcellinus*, XXXI. 2.

² J. J. M. de Groot: *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit, Chinesische Urkunden zur Gesch. Asiens*, Berlin u. Leipzig, 1921. 3.

³ U. o. 2. és köv. II.

⁴ Mindkét adat u. o. 34; Wu-ling Kr. e. 328—298 uralkodott.

lik belőle, hogy ebben az időben már egy lovas-nyilas nép fenyegette észak felől a kínaiakat.

Hogy ez nem mindig volt így, erről egy Kr. e. 541-i esemény leírása tanúskodik. Egy tszini hadsereg megtámadta a mai Kína északkeleti területén élő bu-tsziong és tik népeket. Tszin serege azért diadalmaskodott, mert hadvezére elrendelte, hogy a kínaiak szálljanak le harcikocsijaikról és gyalog harcoljanak, mert az ellenségnek «csak gyalogsága volt».¹ A kínaiaknak sem volt még ebben az időben lovasságuk, de voltak harci kocsijaik, az északi barbároknak azonban semmilyen lovuk sem lehetett, mert gyalog küzdöttek. Ennek az adatnak az előbbiekkal való összevetéséből nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy az első lovas-nomádok Kína északi határán, de talán az egész mongol steppe-területen, csak a Kr. e. IV. század második felében, esetleg utolsó negyedében jelentek meg. Ezek azután a kínaiakat is rászorították a lovas-nyilas harcmodor elsajátítására.

A régészeti leletek is megerősítik feltevésünket. A Gobi-sivatag területén Mongóliában fel a Szelengáig, a Baikál-tó vidékéig és keleten Mancsúriáig a neolitikus jellegű Linn-si-vagy Shabarakh-kultúra virágzott, Torii japán acheológus megállapításai szerint egészen a vaskor kezdetéig. A leletek szerint, melyekre főként az őrlőkövek jellemzők, a Shabarakh-kultúra népei leginkább növényi táplálékkal éltek. Torii ugyan azt hiszi, hogy lovas-nomádok voltak, de ő feltevését nem a régészeti adatokra, hanem a feljebb említett kínai történeti forrásokra alapítja.² A régészeti leletek tanúsága nem indokolja azt a feltevést, hogy Mongóliában a vas megjelenése előtt, ami Menghin szerint hozzávetőleg Kr. e. 300-ra tehető,³ lovas-nomád kultúrákat keressünk. Itt vizsgázhatunk a kínai történeti forrásokra. Mint említettük, Sze-ma Tsz'ien a «hunokról» szóló könyvének bevezetésében szól a nép vándor-pásztorkodó életmódjáról. Ezután mesés őskori, majd korai történeti adatokat sorol fel és a hsiung-

¹ U. o. 31.

² O. Menghin: *Weltgeschichte der Steinzeit*. Wien, 1931. 314—315.

³ U. o. 315.

nukat csak a Kr. e. IV. század vége felé említi megint. Nyilvánvaló, hogy Sze-ma 'Tsz'ien mintegy bevezetésül írta le munkája elején a hunok életmódját olyannak, amilyennek ezt az ő idejében ismerték, abban a feltevésben, hogy az északi barbárok életmódja mindig csak ilyen lehetett. Ezen, a korából visszavetített képen túl azonban, egészen a IV. század végéig, nemcsak hogy nem találunk adatot, amely az «északi barbárokat» lovasnépeknek tüntetné fel, hanem azt látjuk, hogy ezek még a Kr. e. VI. század közepén csak a gyalogharcot ismerték.

Pedig kétségtelennek tartjuk, hogy a mongol steppéknek voltak vadlovai. Mindinkább úgy látszik, bár a kérdés még távolról sem mondható tisztázottnak, hogy a steppék keleti csoportjának vadlova az *Equus Przewalsky* volt, mely még ma is él Mongólia nyugati részében.¹ Kínában a lovat, ha nem is tartozott a kínai műveltség ősi elemei közé, már korán ismerték és kocsiba fogva használták. A domesztikált ló használatát valószínűleg kívülről vették át, olyan néptől, mely a lovat szintén fogathan használta. Így kérdésessé válik, hogy a ló használata, a lovas-nomád műveltség kialakulása a mongol steppéken nem szintén idegen behatásnak lesz-e tulajdonítható. Ha igen, akkor elsősorban a steppék nyugati csoportján élt szkíta műveltség átvételére lehetne gondolnunk.

*

A szkíták és a Krisztus születése előtti hunok (hsiung-nuk) életmódjában, szokásaiban sok egyező vonást találunk. A szkíták, helyesebben Herodotos királyszkitái — mert ahol ő a szkíta nép erkölceiről, életmódjáról és vallásáról szól, ott ezen a néven a királyszkitákat kell értenünk — «olyanok, kik sem városokat, sem várakat nem alapítottak, valamenynyien vándorsátrakban élnek és lovas íjászok; nem földművelésből, hanem marhatenyésztésből élnek s nincs más lakásuk, mint kocsijuk». ² Áldozati állataik a marhák és lovak

¹ U. o. 311., 315.; W. Perceval Yetts: *The horse; a factor in early chinese history*. Eurasia Septentrionalis Antiqua. IX. 238—242.

² Herodotos, IV. 46.

voltak. Ugyanilyen jellegzetes lovas-nomád nép képe alakul ki előttünk a hsiung-nuk kínai leírásából: «Állatállományuk nagyrészt lovak, marhák és juhokból áll». Ezenkívül még tevét, szamarat, öszvért és néhány érthetetlen nevű állatot említenek, mint ritkább háziállataikat. «Vizet és növényeket keresve bolyongnak ide-oda. Nincsenek fallal kerített városaik vagy állandó lakóhelyeik, sem földet nem művelnek, de a földből azért mindegyiknek magvan a maga része». «A harcosok ereje az íj kifeszítésének ügyességében áll».¹

Herodotos a szkíták harci szokásairól szólva említi, hogy az elejtett ellenségek fejeit királyukhoz viszik. «A fejekkel azonban, nem ugyan mindegyikkel, hanem a legnagyobb ellenségével, a következőképp bánnak el: a szemöldök alatt az egésztest lefűrészelik és kitisztítják. Ha már most szegény az illető, csak marhabőrt feszít rá kívülről és úgy használja; de ha gazdag, akkor ráfeszíti a marhabőrt, belül azonban meg is aranyozza és úgy használja kupának». Ezzel összefüggésben említjük meg még egy szertartásukat: «Szövetséget a szkíták, már akikkel kötnek, következőkép kötnek: egy nagy cserépserlegbe bort öntenek, s azt a szövetségesek vérével összekeverik; mert bőrüket előbb törrel felmetszik vagy karddal kissé felvágják. Azután a serlegbe mártanak egy kardot, nyilakat, bárdot, lándzsát; ennek végeztével sokat imádkoznak, s mind maguk a szövetségesek, mind kíséretüknek tekintélyesebb tagjai isznak belőle».² A hunok szintén fejvadászok voltak és arra is van példánk, hogy nevezetesebb elejtett ellenségeik fejéből ivócsészét készítettek. A Kr. e. I. század második felében a kínai császár követének esküvel megerősített szövetséget kellett kötniük a hunok uralkodójával. Ezért ezzel és minisztereivel egy hegyre mentek fel: «ott egy szürke lovat áldoztak, azután az uralkodó egy king-lu késsel és egy kim-liu-livel (a két szó jelentése tisztázatlan) keverte meg a bort, és a goat-szi király koponyáját, melyet Lo-san san-jü vágott le, ivóedénynek használva, együtt itták meg a véresküt».² Nyilvánvaló, hogy a

¹ De Groot i. m. 2—3.

² De Groot i. m. 223.

³ Herodotos, IV. 64—66. és 70.

két leírás rendkívül közel áll egymáshoz és ahol a második nem eléggé világos, ez valószínűleg joggal egészíthető ki Herodotos leírásából. A bornak az ismeretlen jelentésű két eszközzel való megkeverése és a szkíták esküitalába mártott fegyverek szintén ugyanazon szokás variánsai lesznek.

A két nép temetkezési szokásaiban is voltak egyező vonások. Herodotosnak a szkíta királyok temetéséről szóló leírásában ebből a szempontból három adatot találunk. Az első ilyen adat szerint: «Akik átveszik a halottat, úgy tesznek, mint a királyi szkíták: levágnak egy darabot fülükből, hajukat körülnyírják, karjukat megvágják, arcukat és orrukat összekarmolják . . .»¹ Ez a részlet erősen emlékeztet egy adatra, mely Attila temetésének Priscos Rhetortól származó, Jordanesnél fennmaradt leírásában szerepel: «Ekkor, mint ezen népnek szokása, hajuknak egy részét levágták és idomtalan arcukat tátongó sebekkel éktelenítették».² A mongóliai Noin Ulában (Ürgától északra) kiásott. Krisztus születése körüli időre datálható sírokban több helyütt is találtak levágott hajtincseket, egy sírban 17 ilyen hajtincs is került elő.³ A szkítákról feljegyzett hajnyírás szokása talán szintén a hajnak a halottal való sírbatételével járt. A déloroszországi szkíta sírokban rendszerint ácsolt sírkamrák voltak és ezekben a halottakat gyakran koporsóban temették el. Sze-ma Tsz'ien szerint a Kr. e. III—II. századi hun fejedelmet is «koporsóba és sírkamrába» temették. Herodotos szerint a szkíta király sírjába egy megfojtott ágyasát, továbbá «a pohárnokot, a szakácsot, a lovászmestert, a szolgát, a hírnököt», temették el, a következő évben pedig még csomó embert vágtak le és tettek sírjába. Sze-ma Tsz'ien szerint a hun fejedelmet: «Hozzá közelálló alattvalói és kedvelt ágyasai közül sok esetben több tizen vagy százan követik a halálba». Ezeknek az emberáldozatoknak régészeti nyomai Déloroszországban és a Kubán vidékén kimutathatók, bár ott sem ismerünk eddig nagy tömegben eltemetett kísérőket.

¹ Herodotos, IV. 71.

² Jordanes: *Getica* cap. 49. § 255. Bokor J.: *Jordanes* (Gombos F. A. Középk. Krónikások III.) Brassó, 1904.

³ V. ö. Noin Ula c. Ebert: *Reallexikon der Vorgeschichte*.

A noin ulai sírokban ennek a szokásnak tudtunkkal még eddig nem akadtak nyomára. A szkíta király sírjába «mindenféle zsengéket és aranycsészéket» tettek Herodotos szerint. A felásott szkítasírok többet mondanak, mert a leletből tudjuk, hogy mennyi aranyat, arannyal díszített holmit, fegyvert, ruhát tettek egy-egy ilyen szkíta király sírjába. Sze-ma Tsz'ien hun fejedelmét is «arannyal, ezüsttel és ruhákkal» temették el. A noin ulai sírokból is sok értékes tárgy, főként szövet és edényféle, így egy datált kínai lakkesze is került elő, bár ezek a sírok mind ki voltak már rabolva korábbi időben.¹

*

Az egyező vonások mellett erős eltérést is találunk a szkíták és a hunok temetkezési szokásai között. Herodotos említett leírásában elmondja, hogy a szkíta királyok sírja fölé halmot emelnek és a temetést követő évben a királynak ötven szolgáját és ötven szép lovát megölik. Hosszasan elbeszéli, hogy ezeket hogyan készítik ki és állítják fel, de nem mondja azt, amiért mindez nyilván történt, hogy ezeket is a meghalt király sírhalmába temették el.² Ha nem is találtak eddig szkíta királlysírt amelyben ugyanannyi szolga, mint amennyi ló lett volna eltemetve, de nagyon sok lovas-temetkezést ismerünk a pontusi steppék ezen korából. Ezek nem mindenütt egyforma gazdagok. A dnyepervidéki szkíta sírokban: a csertomlyki kurgánban, három helyen összesen tizenegy, Cimbalova Mogilán hat, az alexandropoli kurgánban ismeretlen számú, de állítólag sok ló csontvázát találták. Ezek a számok mind elenyészően kicsinyek a Kaukázus északnyugati részén fekvő Kubánvidék sírjainak lovastemetkezései mellett. A Kosztromszkája Mogilában 22, az egyik kelermeszi sírban 24, Voronezszkája Sztanicán 30, Ulban eltemetve 180 és a sír magasabb rétegében áldozati tor

¹ Szkíták és hunok temetkezési szokásaira: Herodotos, IV. 71; Ebert: *Reall. d. V. Südrussland* c. D. 38—86. §§; de Groot i. m. 60.; Noin Ula i. h.

² Herodotos, IV. 72., 73.

maradványakép még vagy ötven ló csontváza került elő.¹ Rostovcev szerint a dnyepervidéki sírokban a Kr. e. IV. század vége és a III., a Kubán körüliekben pedig a VI—V. század van leginkább képviselve.² A déloroszországiakkal összefüggő, még a nyugati csoporthoz tartozó szemipalatinszki steppék szélén, az Altáj-hegység északnyugati részében szintén gazdag tartalmú lovassírokat ástak ki. Ezek valamivel későbbi időből származnak, hozzávetőleg a Kr. e. I. századból, talán ennek is a második feléből. A lovas temetkezés szokását, ha nem is olyan arányokban, mint a Kubán vidékén, itt is feltaláljuk. A síbei sírban 14 ló volt a sírkamra körül eltemetve, a pazirikiben 10. Pazirikban a sírt már a szibériai örökjégrétegbe ásták, így a lovak szinte teljes épségükben kerültek elő.³

Nze-ma Tsz'ien, a hun fejedelmek temetkezéséről adott leírásában nem említ lovakat a sírba helyezett dolgok között. A Noin-Ulában kiásott, nézetem szerint kétségtelenül hun fejedelmi sírokban, az eddig megjelent rövid ásatási jelentés szerint, igen sokféle értékes régiség volt eltemetve, de lócsontvázakat ezekben nem találtak. Attila temetésének említett leírásában sem látunk olyan adatot, amelyből lovak sírhatételére következtethetnénk.

Ezek után azt kell hinnünk, hogy a lovaknak az elhunytal való eltemetésének szokása csak a steppék nyugati csoportján volt elterjedve és hogy ez a mongol steppék területén a Krisztus születése körüli időkig, esetleg a Kr. u. I. század végéig nem volt ismeretes. Ezt az időközt azért említjük, mert a hunoknak a keleti steppékről a nyugatiakra való átvándorlása valószínűleg ekkor történhetett.⁴

¹ Ebert : *R. d. V. Südrussl. c.* 38—48. §§ és u. o. a Certomlyk, Kelermes, Kostromskaja Mogila, Voronezskaia Stanica, Ul c. szokat.

² M. Rostowzew : *Skythien und der Bosporus*, Berlin, 1931. 276.

³ Rostowzew i. m. 544 A¹; M. Grjaznoff : *Fürstengräber im Allaiagebiet*, Wiener Prähist. Zeitschr. XV. 1928. 120—123; M. P. Griaznov : *The Pazirik burial of the Altai*, American Journal of Archaeology. XXXVII, 31—44.

⁴ Kínai források a hsiung-nuknak két nagyobb, nyugat felé költözéséről értesítenek, az egyik a Kr. e. I. sz. közepén, a másik a

Feljebb említettük, hogy a mongóliai steppék vadlova valószínűleg az *Equus Przewalsky* volt. Yettsnek részletesen kifejtett és ha nem is minden részletében, egészében mégis meggyőző bizonyítása szerint Kínában és a birodalom északi szomszédainál eredetileg egy széles fejű, felálló sörényű, aránylag rövidlábú és farka végén hosszú szőrözetű ló volt elterjedve, amelynek fajtája az *Equus Przewalskyra* vihető vissza.¹ A nyugatturkesztáni, szibériai, déloroszországi, szóval a nyugati néven összefoglalt steppéken és az ezekkel összefüggő európai és előázsiai területen kezdettől fogva más lótípus, a tarpán és annak kitenyészített utódai voltak használatban. A tarpán kis, arányos termetű, száraz lábú ló volt és ezt főként széles homlokú rövid feje és orra jellemezte. A minuszinszki, kora-bronzkori afanaszjeva-kultúra sírjaiban talált lócsontok is ennek a fajtának jellegzetes vonásait mutatták. Hilzheimer szerint a csertomlyki ezüst amphorán, szkítákkal együtt ábrázolt, igen természetű lovak szintén a tarpán-típushoz tartoztak. Az arab ló is ehhez a fajhoz áll legközelebb.² A paziriki lovak, leírásuk szerint, leginkább az arab lóhoz hasonlíthatók, tehát szintén tarpán-ivadékoknak kellett lenniök.³ Yetts a nemesebb vérű, szerintünk tarpán-típusú lovaknak Kínába való bevitelét a Kr. e. II. század végére teszi. Ezekért a lovakért Kína Ta Yüan (Fergána) ellen még hadat is indított. A császár nyilván ugyanilyen fajta lovakat kapott ebben

Kr. u. I. sz. végén történt. V. ö. F. Hirth : *Über Wolga-Hunnen und Hiung-nu*. Sitzungsber. d. phil-hist. Kl. d. k. Bayer. Akad. d. Wissenschaften. München, 1899. II. 269—274.

¹ W. P. Yetts i. m. i. h.

² M. Hilzheimer, Ebert. *R. d. V. Pferd.* c.; W. Amschler : *Ausgrabungen von Polonozer Pferden in Mittelasien*. Forschungen u. Fortschritte VIII. 1932. 236. köv. II.

³ Griaznov i. m. Amer. Journ. of. Arch. XXXVII. 45. fordító-jegyzete : «Quite contrary to expectations the Pazirik horse is not of the well known type of wild horse found in Siberia (*Equus Przewalskii*), or the short sturdy Kirghizian type, but shows evidence of long domestication and breeding, reminding one of the racing type found among the Arabs». Fordító annyiban téved, hogy az *Equus Przewalskii* nem Szibériában, hanem csak Mongóliában fordul elő.

az időben a Tien-sán nyugati oldalán, a Balkas-tó felé eső vidéken élő wu-sun nép uralkodójától, egy ahhoz feleségül adott kínai hercegnőért.¹ Ezek után talán túlzás nélkül mondhatnók, hogy eddigi ismereteink szerint azt kell feltennünk, hogy a steppék két csoportján kétféle vadló, illetőleg ezeknek domesztikált utódja volt elterjedve.

*

Összegezzük az eddig mondottakat. Az euráziai steppéket két, nyugati és keleti, csoportra osztottuk. Láttuk, hogy a nyugati steppéken már a Kr. e. VII. század tájékán jelennek meg az első lovas-nomádok, a szkíták, kiknek már a VI—V. századból olyan gazdag lovastemetkezéseik maradtak fenn, amelyeket csak egy lóban bővelkedő, a lótényésztést nagy arányokban űző nép engedhetett meg magának. A keleti, mongol steppén az első lovas-nomádok, a hunok csak a Kr. e. IV. sz. második felében tűnnek fel. Bizonyos, hogy az «északi barbárok» a VI. század közepén még gyalog harcoltak és így valószínű, hogy a hátszló használatát nem ismerték. A régészeti leletek is megerősítik azt a feltevést, hogy a pásztorkodó, állattenyésztő életmód csak későn terjedt el ezen a vidéken. Ezek alapján azt a kérdést vetettük fel, hogy ez az életmód nem idegen, esetleg szkíta behatás alatt alakult-e ki a keleti steppéken.

A két terület jellegzetes lovas-nomádjai, a szkíták és a hunok életmódjában, lovas-íjas harcmodorában, vallásos hiedelmekkel kapcsolatos, különösen temetkezési szokásaikban sok közös elemet tudtunk megállapítani. Ha két területen egy határozott jellegű műveltségnek emlyi közös elemét találjuk azonos funkcióban és csoportosításban, azt kell feltennünk, hogy ezeknek eredetileg egy közös forrásuknak kellett lennie. Annál feltűnőbb, hogy a sok közös vonás mellett egy igen lényeges eltérést találunk a két területen dívott temetkezési szokások között. A több lóval, sőt helyenként

¹ W. Yetts i. m. : v. o. de Groot : *Chinesische Urkunden zur Gesch. Asiens*. II. Die Westlande Chinas. Berlin u. Leipzig, 1920. 100. kov. II., 122. kov. II.

azok tömegével való temetkezés egyik legjellegzetesebb vonása a szkíta lovas-nomád műveltségnek, ezt Herodotos leírása is annak lényeges részéül tünteti fel. Ez a szokás az Altáj-hegység nyugati oldaláig is el volt terjedve, de ezen a hegységen túl, a keleti steppéken, úgy látszik, teljesen hiányzott. Ha ez így áll, akkor ebből arra következtethetnénk, hogy a két, fővonásaiban egyező műveltség nincsen közvetlen összefüggésben egymással. A közvetlen összefüggést úgy lehetne elképzelnünk, hogy a feltevésünk szerint három-négy századdal régibb, nyugati, szkíta lovas-nomádság egy része vitte volna azt magával a mongol steppék vidékére. Ha szkíta, vagy mondjuk inkább szkíta műveltségű nép lett volna a keleti steppék lovas-nomádságának megalapítója, akkor az a lovastemetkezés szokását is magával hozta és elterjesztette volna. De ha ezt az új műveltségi formát a nyugati steppék lovas-nomádjai terjesztették volna el keleten, akkor azok nemesebb vérű lovaikat is magukkal hozták volna. Pedig, Yetts adatai alapján azt kell hinnünk, hogy a hunok még később is, mikor a kínaiaknak már voltak magasvérű nyugati lovaik, csak Przevalsky-típusú lovakon harcoltak.¹ Így talán azt kellene feltennünk, hogy az a népelem, amely a hunoknak, a keleti steppék első lovas-nomádjainak magvát alkotta, a hátszló idomításának és használatának inkább csak ismeretét hozta magával Mongóliába. Ezzel az ismerettel képes lehetett már arra, hogy az ott talált vadlovakat domesztikálja.

Mintha még egy nyelvi adat is támogatná ezt a feltevést. Kétes, hogy lehet-e még altáji nyelvcsaládról beszélnünk; de bizonyos, hogy legalább is a török és a mongol nyelvek igen közel állanak egymáshoz, akár ősrökonságon, akár pedig «intenzív érintkezésen» alapuljon ez a közelség.² Ezért tartjuk számbavehetőnek azt, hogy a török nyelvek lovat jelentő *at* szavával szemben a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvek a más eredetű *morin* szót (illetőleg ennek alakválto-

¹ Yetts i. m. 241—242.

² V. ö. Németh Gy.: *A törökség őskora*. Berzeviczy-Emlékkönyv. Budapest, 1934. 158—174.

zatait) használják a ló megjelölésére.¹ Valószínűnek látszik, hogy ez a szó, amely a kínában is megvan, az őslakók nyelvén a mongóliai vadlovat jelölte.

Feltevésünket Észak-Kína régiségeinek egy csoportja is támogatná. Ezek Észak-, Északkelet-Kínában, főként az egykori Tsao és Jen királyságoknak a hsiung-nukkal határos területein kerülnek elő. Ezeknek a régiségeknek egy része feltűnően közel áll a Volga és Urál-hegység közt, az alsó Kámánál, az Ufa és a Bjelaja folyók vidékén virágzott, ú. n. ananjinói műveltség jellegzetes emlékeihez.² Az ananjinói kultúra jellemző műveltségi formája volt az igazi erdőtalaj és a feketeföldű steppe közt szakadozottan elterülő ligetes-steppéknek. Az ananjinóiak, kiknek számos temetőjét ismerjük, a leletük után ítélve földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, lovakat is tartottak. Elhelyezkedésüklől arra következtethetünk, hogy főfoglalkozásuk a prémkereskedelem lehetett, ez hozhatta őket szoros összeköttetésbe a tőlük délre lakó szkítákkal.³ A szkíta hatáshól arra következtethetünk, hogy lovaikat lovaglásra használták. Az ananjinói műveltség területén zablák és a lószerszámmal tartozó más tárgyak aránylag ritkán fordulnak elő.⁴ Így ezek előfordulása nem igazolná azt a feltevést, hogy ők már lovas-nomádok lettek volna.

Itt most az a kérdés fog felvetődni, hogy ennek az Európa keleti határán élt műveltségnek elemei hogyan juthattak el egész Ázsián keresztül, Kína északkeleti határáig. – Ennek lehetőségét így képzeljük el: Az ananjinói műveltség nem állt meg az Urál-hegységnél régészeti nyomai azon túl is

¹ Ligeti L.: *Mongolos jövevényszavaink kérdése*. Nyelvt. Közl. XLIX, 256.

² T. J. Arne: *Die Funde von Luon Ping und Hsuan Hua*. The Museum of Far Eastern Antiquities Stockholm. Bulletin No. 5. 1933. 155. köv. II.

³ A. M. Tallgren: *L'époque dite d'Ananino*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. XXXI. Helsinki. 1919: u. a. Ebert R. d. V. Anan'ino c.: a szkíta behatásra v. o. u. a. *Miniaturbogenfalter aus Ostrussland*. Mémoires de la Société Finno-ougrienne. Helsinki. 1928. 220. köv. II.

⁴ Tallgren: *Ananino*. 110., 160–161.

kimutathatók. Tallgren mutatott rá arra, az ananjinói kultúráról írt monográfiájában, hogy ez túl az Urálon Omszk vidékéig, sőt egészen Tomszkig érezte hatását. Tomszk szintén ligetes-steppe területen fekszik, míg a közbeneső állomások az erdőöv és a steppe határterületén. A tomszki temető jellegzetes vonásai, Tallgren szerint, csakis az ananjinói összeköttetések alapján magyarázhatók, de itt már nemcsak ananjinói, hanem minuszinszki és turkesztáni behatásokat is lehetett kimutatni.¹ Viszont a szóbanforgó észak-kínai régiségek egy része szintén a minuszinszki leletekkel mutat közös vonásokat. Így el lehetne képzelnünk, hogy az ananjinói műveltség hordozóinak egy része Tomszk vidékéig vándorolt és onnan, akár a Telecki-tó vidékén, akár a minuszinszki steppéken át jutott el a mongol steppék nyugati, Kobdo-vidéki részébe. Elképzelhető volna még az is, hogy ez a vándorlás Tomszkból Krasznajarszkon, aztán a kanszki ligetes-steppén át és onnan, nagyjából a transzsibériai vasút mai vonalának irányában, a Baikál déli részére vezetett. Ez esetben a mai Mongolország északi szélén elterülő ligetes-steppékre jutottak volna; olyan vidékre, amely már aránylag közelebb esnék a hsiung-nuk megjelenésének első színteréhez.²

Ha ez a vándorlás, a mondott irányok valamelyikén at, csakugyan megtörtént, a további fejleményeknek önként kellett adódniok. Ha egy nép, amely a lovaglást ismeri, olyan területre ér, amelyen a ló egy fajtája vadon él, akkor bizonyosan megkísérli, hogy azt a lovat megszelídítse és idomítsa. Ha ez sikerült és lovas csapatokat tudott alakítani, akkor nagy fölénybe jutott a mongol steppék őslakóival szemben, akik ekkor még nem ismerték a lóidomítást és egy megkésett neolitikus jellegű kultúrában éltek. Az ananjinói kultúra

¹ U. o. 79—81.; G. v. Merhart: *Bronzezeit am Jenissei*. Wien, 1926. 17.

² V. ö. W. Radloff: *Aus Sibirien*. II. Leipzig, 1893. 275—281; P. S. Pallas: *Reise durch versch. Provinzen des Russischen Reichs*. III. Teil. St. Petersburg, 1776. 94—96; W. Barthold: *Die geogr. und hist. Erforschung des Orients mit besonderer Berücksichtigung der*

területén a lovas-nomád néppé való alakulás alig mehetett volna végbe, mert ott a steppéket már egy nagy lovas-nomád nép tartotta megszállva.

*

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban még egy problémát kell érintenünk. Milyen etnikumhoz tartozhattak, vagy legalább is milyen nyelvet beszélhettek azok az emberek, akik az ananjinói műveltség elemeit a Volga-Káma vidékéről Kína északi határáig terjesztették? — Kissé messzebbre kell kitérnünk, hogy ezt a kérdést megvilágíthassuk. Németh Gyula a törökség őskoráról írt alapvető tanulmányában azt mondja, hogy az ősi nyelvi egyezések «a törökséget kétségtelenül az uráli nyelvekhez kapcsolják». Az uráli népek őshazája az Urál-hegység európai oldalán volt. Így ha azt keressuk, hogy hol lehetett a helye az ősi uráli-török kapcsolatnak, ezt a területet, illetőleg a terület környékét kell elsősorban figyelembe vennünk». ¹ Igaz, hogy Németh Gyula ezután egyrészt az indogermán és az uráli, másrészt az uráli és a török nyelvek közt fennálló kapcsolatokról arra következtet, hogy a törökségnek az Uráltól keletre kellett laknia: de az indogermánok, az uráliak és az őstörökök elhelyezkedésének sorrendjét az Uráltól nyugatra is elképzelhetnők. Az ananjinói műveltség korát Tallgren Kr. e. 600—300-ra teszi. Az utóbbi időpont körül áll be egy elszegényedési periódus, amely körülbelül Krisztus születéséig tart. Ekkor új virágzás kora indul meg, az ú. n. pianobori kultúra. Az ananjinói műveltség kora összeesik a szkíták déloroszországi uralmával. Az elszegényedés a szkíta uralom megszűntével esik össze és a régi kereskedelmi összeköttetések megszakadásával magyarázható. A pianobori korszak felvirágzása a szarmata uralom korában kialakult új kereskedelmi összeköttetések eredménye volt. Tallgren sem hiszi, hogy ananjino

ruin. Arbeiten. (Quellen u. Forschungen zur Erd- u. Kulturkunde. III.) Leipzig, 1913. 116—126., orosz követek utazásai.

¹ Németh Gy.: *Berzeviczy-Emlékk.* 161.

és pianobor között a terület etnikumában változás állott volna be.¹

A pianobori műveltség a Kr. u. I. évezred első felében, a VII. századig élt ² azon a vidéken, amelyen utóbb a volgai-bolgárokat találjuk. Őket ezen a néven először Ibn Rusta említi, kinek földrajzi munkája Kr. u. 900 körül keletkezett.³ Arra, hogy a volgai-bolgárok mikor telepedtek meg a középső Volga és alsó Káma vidékén, tudtommal semmiféle számbavehető adatunk nincsen. Tallgren szerint ez Kr. u. 600 táján történt volna, de úgy látszik, hogy Tallgren hozzávetőleges évszáma csak találgatáson alapul.⁴

A hatodik századi Jordanes még nem szól volgai-bolgárokról, de viszont említ egy akatzir nevű népet, melynek lakóhelyeit a Keleti-tenger partján élő aistok és a pontus felett élő bolgárok közé helyezi.⁵ Ez a földrajzi meghatározás ugyancsak tág, de területüket valamivel közelebből is megvonhatjuk. Az akatzirokat már Priskos Rhetor is említi. Szerinte Theodosios bizánci császár követséget küldött hozzájuk, hogy Attila ellen megnyerje őket. A bizánci követek megbántották az akatzirok első fejedelmét, mire ez Attilához fordult segítségért. Attila nagy sereget küldött az akatzirok ellen és idősbik fiát akarta azok fejedelmévé tenni. Priskos leírásából még azt tudjuk meg, hogy ennek a népnek törzsek és nemzetségek szerint sok fejedelme volt.⁶ Az ellenük küldött nagy seregből és különösen abból, hogy Attila nagyobbik fiát akarta fejedelmükké tenni, arra következtet-

¹ Tallgren: *L'ép. dite d'Ananino*. 182—184 : u. a. Ebert *R. d. V. Finno-Ugrier* c. 11. § ; u. a. *Zur osteuropäischen Archäologie*. Finnisch-Ugrische Forschungen. XX. 31.

² Tallgren: *Ananino*. 184, «la civilisation dite de Pianobor, qui peut se poursuivre jusque vers 600 apr. J. C.»

³ Németh Gy.: *A honf. magyarság kialakulása*. 88:

⁴ Tallgren, Ebert *R. d. V. Finno-Ugrier* c. 7. §. «Die Bulgaren waren ein türk. Volk, das um 600 dieses Gebiet erobert und sich hier niedergelassen hatte»; u. a. *Collection Zaoussailov* 11. Helsingfors 1918. «Les Bulgaryens . . . s'y établirent et fondèrent un royaume, probablement au VII : e S. ou vers 800 ap. J. C.»

⁵ Jordanes: *Getica*. cap. 5, 36, 37. §§.

⁶ C. de Boor: *Excerpta de legionibus*, pars II. Berlin 1903. 130.

hetünk, hogy abban az időben tekintélyes nép számba mehettek. Ha Attila ilyen fontosnak tartotta, hogy az akatzirok a hun birodalom érdekszférájában maradjanak, akkor azt kell feltennünk, hogy ez a nép az euráziai steppén, vagy annak határterületén tanyázott.

Nevük arról tanuskodik, hogy nem voltak valódi steppe-lakók. Az akatzir név török *agacs eri*-ből magyarázható, ami erdei népet jelent. Ez az elnevezés igen jól találna olyan népre, amely a ligetes-steppén volt megtelepedve. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen ritkásabban befásult vidék is erdőszámba ment az igazi steppei nomád szemében. Priskos még a 465. körüli események leírásánál is említi az akatzirokat. A szabiroktól megriasztott bolgár-török népek közé tartozó szaragurok az akatzirokat támadták és hódították meg. «Így jutottak a rómaiakhoz, kérve, hogy vennék fel őket szövetségeseik közé».¹ Rómaiak alatt itt a bizánciakat, azok krími városait kell értenünk. Így az akatziroknak nem a Keleti-tenger és a pontusvidék közt, ahogy Jordanes után gondolhatnók, hanem a pontusi steppék közelében kellett lakniok. Nem tartjuk kizártnak, hogy ez az «erdei nép» azonos az ötödik században virágzó pianobori kultúra hordozóival. Németh Gyula az akatzir nevet egy esetleg neu is török nép hun megjelölésének tartja.² Korábban magam is hajlottam erre a magyarázatra, de ezt ma már nem gondolom fenntarthatónak. Ezt a nevet később is használták török népek megjelölésére, sőt Rasideddinnél ez mint az egyik török őstörzs neve is szerepel.³

Németh Gyula igen jelentős adatot hozott fel a bolgár-törökség nyugatsibériai őshazájának bizonyítékául. Ez az Urál folyó régi török Jaik nevének Ptolemaiosnál megőrzött II. századi Daix. Menandrosnál fennmaradt VI. századi Daich alakja. Ez Németh Gy. szerint régi bolgár alakja a

¹ De Boor, Exc. 580.

² Németh Gy.: *A honf. magyarság kialakulása*. 138.

³ U. o. 138—139; v. ö. Com. Géza Kuun: *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis hist. antiqu.* 2. kiad. Kolozsvár, 1898. 133—134. jegyz.

Jaik névnek.¹ Ha ennek a folyónak, mely nem túl messzire folyik az ananjinó-pianobori kultúrák otthonától, a Kr. u. II. században, a pianobori műveltség teljes kifejlődése korában és a VI. században, mikor annak nyomai még mindig kimutathatók, bolgár-török neve volt, akkor nem tekinthetjük kizártnak azt sem, hogy a pianobori műveltség hordozói bolgár-törökök voltak. Kérdéses, hogy az ananjinói korban lehet-e már török és bolgár-török közt különbséget tennünk.

¹ Németh Gy. i. m. 112—113.

BUDAPEST 1936



A HONFOGLALÓ MAGYAROK MŰVELTSÉGE.

I.

Milyen lehetett a lelki tartalma, értelmi ereje és erkölcsi tudata annak a hős fajnak, mely győzelmes fegyverével megszerezve ez országot, maradandó hazát teremtett késő ivadékaiknak is? E kérdésre most ezer év múlva nem könnyű a válasz. Magok honfoglalóink nem hagytak reánk írott emléket, mely műveltségök fokáról és irányáról kellő fölvilágosítást adna. Csak néhány velők érintkező népnél találunk egy-két egykorú vagy közel egykorú följegyzést. És e kevés is mily ellenmondó! A magyarnak. első föltüntétől egész történeti pályafutásán át a mai napig, mindenha az volt a sorsa, hogy szomszédjai, fejlettségök és elfogulatlanságuk különböző mértéke szerint, a legeltérőbben ítélték róla. Míg a byzantiumiak és keletiek tudósításaiból honfoglalóinknak az akkori időkhöz és népekhez képest elég jelentékeny műveltségére következtethetünk. addig a nyugatiak krónikáiból általában csak a legnagyobb vadság képét kapjuk rólok. Így a különböző források homlokegyenest ellenkeznek. Mi itt tehát az igazság?

Kegyeletünk csak a kedvezőbbet hiheti. De hogy e hite helyes-e, azt a források természete dönti el. Azért vegyük szemügyre a forrásokat. A byzantiumi és keleti írók személyes tapasztalatukból vagy hiteles tanuk tudósításaiból meritenek és elfogulatlanul, ellenséges indulat nélkül szólnak eleinkről. *Bölcs Leó*, ki 886-tól 912-ig volt a keletrómai birodalom császára, kijelenti *A hadi taktikáról* írott munkájában¹, hogy «ismételve volt alkalma kellő megfigyeléseket tenni, midőn a magyarokat» Etelközben laktukkor «szövetségesekül használta a bolgárok ellen». *Bíborban született Constantinus* császár is, ki 912-től 959-ig uralkodott, élénk összeköttetésben volt akkor már Pannoniában és Nagymoraviában lakó őseinkkel és nem egy előkelő magyart

¹ XVIII. fejt. 41. p. (*A magyar honfoglalás kútírói*. I. Byzanczi kútírók. Bölc. Leó hadi taktikájának XVIII. fejezete. Közli dr. Vári Rezső. Sajtó alatt.)

fogadott udvaránál, így Árpád egyik unokáját,¹ kit vendégbarátjának (φιλος) nevez, valamint Bulcsut és Gyulát, kiket hasonlóképen kiváló kitüntetésekben részesített és a keresztség fölvétele birt.² *Dsaihání* perzsa író, ki a 892-től 907-ig uralkodó I. Iszmáil és a 914-től 943-ig uralkodó II. Naszr szamanida emírek vezírje volt, utazók hiteles tudósításai alapján ismertette őseink etelközi tartózkodását. Műve elveszett, de szerencsére bővebben merítettek belőle a perzsa származású arabs *Ibn Rosz-teh* (még 913 vagy 914 előtt) és a perzsa *Gurdézi* (1051-ben vagy 1052-ben), míg az arabs *Al-Bekri* (meghalt 1094-ben) rövidebb kivonatát adta.³ Mindezek eleinket vitéz, szabad, nem pedig vad, zabolátlan népnek ismerik. Kiválóan fontos itt a byzantiumiak tanúsága, a kik annyira büszkéek voltak műveltségökre, hogy még a nyugatrómaiakat is barbároknak tekintették.

A nyugatiak krónikaiban alig akadunk eredeti tudósításra. A kolostorok falai közé zárkozott szerzetes compilerok soha színről-színre magyart nem láttak. Azért pusztá hallomásból, rémüldöző mendemondákból merítették híreiket és nagy tudákosan a magyarokra alkalmazták, a mi rettentőt más népekről találtak följegyezve. Nincs az a képtelen mese, melyet el ne hinnének és irtózva ne közölnének. Természetes is; a magyart ők csak ellenségnek ismerték és így készségesen föltettek róla minden borzasztóságot látatlanban is. Nem találnak elég gyalázó jelzőket, hogy vak gyűlöletüket megfelelő módon kifejezzék. A ki összeszedi nyilatkozataikat, a legundorítóbb képet festheti a magyarokról. Ezt nemzetünknek némely jóakarói meg is tették. Csak nem régen hirdette még egy nevesebb német történetbúvár, hogy a honfoglaló magyarok «a műveltségnek igen alacsony fokán állottak, mivel a húst csaknem nyersen falták és vadállatok módjára vért ittak».⁴ Ki ne szörnyűködnék el ezen és mégis ki merne benne kételkedni, mikor jegyzetben ott látja pontosan elősorolva a forrásokat, melyekből a komoly képű tudós az ő nagy történeti igazságát merítette!

Akad azonban a nyugatiak közt is kivétel, a ki ugyan magyart bizonyára szintén nem látott, de legalább hitelt érdemlő szem- és fültanutól származó, egykorú följegyzésekből vagy száj-

¹ *De administrando imperio*, cap. 40. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Constantinus Porphyrogenitus. Vol. III. Bonnae 1840, pag. 175.)

² *Georgii Cedreni Compendium historiarum*, pars II. (Parisiis 1647. Tom. II. pag. 636.)

³ Gr. *Kun Géza*: *Gurdézi szövege a magyarokról* (kivonat az *Akadémiai Értesítő* 1894. évi folyamában, V. köt. 223—224. l.)

⁴ *Ernst Dümmler*: *Geschichte des Ostfränkischen Reiches*, 2-ik kiad. III. köt. (Leipzig 1888) 447. l.

hagyományból vett tudósítást őrzött meg. Ez IV. *Ekkehard* szentgalleni szerzetes, kinek életét 980 és 1060 közé teszik. A mennyivel jobban értesült *Ekkehard* valamennyi nyugati krónikaszerkesztőnél, élénk elbeszélésében¹ önkénytelenül is annyival jobb színben tünteti föl azokat a magyarokat, a kik 926. május 2-án a szentgalleni monostorban tanyáztak. Mint ellenség, zsákmányolni jártak ott és így nem volna csoda, ha erkölcseiknek csak nyersségét látnók; mind a mellett jó szívűeknek és vidám kedvűeknek tapasztaljuk. A monostorban maradt félkegyelmű Heribald szerzetes egészen megszerette őket és midőn elvonulásuk után egyszer csak híre futott, hogy visszatértek, kérve-kérte társait, hogy eresszék ki őt az ő kedves magyarjaihoz. Ez együgyű ember szeretetében több okosság és igazság rejlik, mint az összes nyugati krónikátákolók tudákosságában és gyűlöletében.

A mi tehát a kérdésünkre adandó választ nehezíti, az nem a történeti adatok ellenmondó volta. Ezzel szemben meg tudjuk állapítani a valót, ha azoknak a forrásoknak adunk hitelt, melyek az igazságot tudhatják is, meg akarják is. A nehézséget inkább az adatok elégtelensége okozza. A műveltség rendkívül sok szálból szövődik és így csak némileg is megfelelő képéhez igen sok vonásra van szükségünk. De honnan vegyük ezeket ennyi idő múlva? Egy mindennél biztosabb, mindennél becsesebb forrásunk van, őseinknek legnemesebb hagyománya, a minket, késő ivadékokat és eleinkkel, az egész multtal összefűző kapocs: a reánk szállott nemzeti nyelv, melyben magok eleink szólnak hozzánk, melyben magok eleink felelnek kérdésünkre. Mert nyelvünkben ma is eltörölhetetlen nyomait találjuk mind annak, a mit eleink gondoltak és éreztek, tapasztaltak és szenvedtek, óhajtottak és elértek, kitűztek és kivívtak. A nyelv elválhatatlanul kíséri a népeket fejlődésöknek egész útján és művelődésöknek minden lépése, minden foka, minden állapota tükröződik benne. A népnek egész lelke, értelmi és erkölcsi műveltsége legegyetemesebben, legteljesebben és leghívebben nyelvében nyilvánul. A hol tehát minden más hagyomány cserben hágy, a hol a történelem fonala megszakad, ott még nyelvünkől remélhetünk fölvilágosítást.

II.

Ma már különben mind gyakrabban hangoztatják, hogy a történelmi kutatás rászorul a nyelvtudomány támogatására, hogy különösen minél régibb korról foglalkozik, annál kevésbé lehet el e becses segítség nélkül. Ennek azonban természetes föltétele

¹ *Casus S. Galli*, cap. 3. (*Pertz: Monumenta Germaniae historica. Scriptorum* tom. II. pag. 104—110.)

van, a melyről a nyelvbuvárok, sőt szorultságukban még a történetnyomozók is, nem egyszer meglepedkeznek. A nyelvtudomány szolgáltatta adatoknak ugyanis ép úgy meg kell állaniok a történelmi tanulmányok bírálatát, mint az oklevelekből vagy kútfőkből merített adatoknak. E nélkül könnyen a képzelet országába tévedünk, a hol a tudás megszűnik és a mese kezdődik. Itt vannak fölvilágosító példakul a *vár* és *város* főnevek. A nyelvtudomány ki tudja mutatni, hogy e két szót a honfoglaló magyarok már magokkal hozták. Tehát voltak váraik és városaik. Mily becses és fontos műveltségtörténeti adatok! Bizonyára azok; de azért ne gondoljuk, hogy honfoglalóinknak már ép olyan váraik és városaik voltak mint nekünk vagy legalább az akkori nyugati népeknek. *Bölcs Leó* császárnak csak rövid idővel a honfoglalás előtt írott taktikájából¹ kitűnik, hogy az etelközi magyarok még nem értettek a várostromhoz. Ha pedig várat nem tudtak ostromolni, akkor bizonyára építeni sem tudtak. És a nyelv alapján honfoglalóinknak mégis várakat vagyunk kénytelenek tulajdonítani. Csakhogy a *vár* szó így magában pusztánév, mely a tárgynak egykori képét nem árulja el. Annyit azonban mégis mutat, hogy annak, a mit a honfoglaló magyarok, mielőtt a nyugatiak váraival megismerkedtek, várnak neveztek, ezekhez valamiben hasonlítani kellett, mert különben nem alkalmazták volna a magok várainak nevét utóbb a nyugatiak váaira is. Hogy miben állott a hasonlóság és miben a különbség, azt ez esetben a műveltségtörténeti adatok egybevetésén kívül ismét nyelvünk deríti ki. A magyarhoz hasonló népeknél, a kazároknál, bolgároknál, avaroknál, mindenütt árokkal, földsánczczal, sövénynyel, gypepüvel kerített várakat találunk. Nyelvünk pedig a honfoglalás után, mint máig fenmaradt sok helynevünk tanúsítja, különbséget tett tökéletlenebb és tökéletesebb, azaz régibb és újabb fajta vár között, amazt *földvár*, emezt *kővár* névvel jelölve. A hasonlóság tehát abban állott, hogy a honfoglalók várai szintén bekerített helyek voltak és ép úgy oltalmul szolgáltak mint a nyugatiak várai, melyek abban az időben még szintén csak menedékek voltak, mivel stratégiai fontosságra csak később emelkedtek. A különbséget egyedül a kerítés módja tette. A honfoglalók földhányással, sövénynyel, gypepüvel, a nyugatiak pedig kőfallal kerítették váraikat. Igen természetes, hogy e szerint a honfoglaláskori *város* sem volt egészen olyan, a milyen városok már akkor a nyugatiaknál virágoztak. A műveltségtörténeti nyomok szerint honfoglalóink városai csak közös kerítéssel védett tanyacsoportok lehettek.

E két példa sok száz helyett is mutatja, hogy a nyelv-

¹ XVIII. fej. 59. és 67. p.

tudomány, helyes eljárást alkalmazva, mily becses fölvilágosításokkal szolgálhat a történelemnek. Hozzájárul még, hogy igen bőven is telik tőle, mert a nyelvben oly gazdag bányát bír, mely csaknem kiaknázhatalan. Azért mind jobban gyérülnek azok a történetbuvárok, a kik a nyelvtudomány segítségével illetéktelen beavatkozást látnak. Lehet-e ilyenről szó, mikor a nyelvtudomány, egyik fő kötelességét teljesítve, azt kutatja, hogy minden szónak, minden nyelvbeli adatnak koronként milyen értelem, milyen fogalom felelt meg, és mikor ennek megállapítása céljából nem mellőzi szüksége szerint sem a történelmi tanulmányokat, sem a többi útbaigazító tudományt? Kétségkívül hibás, ha e részben mulasztást követ el; de akkor is nem egyedül és nem főkép a történelem vagy más tudomány ellen vét, hanem még inkább maga magát károsítja. A mely állításaiért nem nyerhet igazolást a történelem ítélőszékétől, azokért még kevésbé állhat meg saját bírāja előtt. Mert egyszer-másszor eszközeinek elégtelensége vagy tökéletlensége szerint eredményei is hézagosak vagy bizonytalanok lehetnek; de eljárásának soha sem valójában, sem alkalmazásában nem szabad hibásnak lennie.

III.

Mily sajátságos ellentét! Mi a honfoglaló magyarok műveltségére jó okkal ép abból akarjuk meríteni a bizonyító adatokat, a mi egész ártatlanul nyilván fő forrása volt műveletlenségök hírének. Mert az kétségtelen, hogy a magyar nyelv, valamint ma, úgy a honfoglalás korában is, nagyon különösnek hangzott a nyugati népeknek. Teljesen elűtő szerkezete, egészen ismeretlen szókincse tökéletesen idegenné, mindenkép érthetlenné tette előttek. Honnan tudhatták volna tehát, hogy az a hirtelen megjelent nép, mely azt a különös nyelvet beszélte és még azonfölül ellenségül száguldott végig országaikon, hogyan gondolkozik, hogyan érez vagy hogy egyáltalában gondolkozik-e, érez-e emberek módjára? Így hamar megvult róla az ítélet: az a nép, melylyel senki sem tud beszélni, melynek életmódja, szokásai ép oly idegenek mint érthetetlen nyelve, csak a legműveletlenebb gyülevész lehet. És édes szép nyelvünk, mely remeke a világosságnak, szabályosságnak, észszerűségnek, elevenségnek és hajlékonyságnak, csak azért, mert másoknak érthetetlen, nem ma is fő oka-e, hogy Európa nagy kegyesen legfeljebb félművelteknek tart bennünket?

Pedig a magyar nyelv sem a honfoglalás korában nem adott, sem ma nem ad okot arra, hogy a nyugati népeknek különösnek vagy épen nagyon különösnek hangozzék, hacsak ritka zengzetessége miatt nem. Mert kevés nyelv van, mely hangza-

tosságban csak meg is közelítse, és még kevesebb, mely fölülmulja. Az egyes hangok, hangkapcsolatok, szótagok és egész szók tiszta ejtésében meg épen páratlan. És hangzatossága a mult felé csak fokozódik. Visszamenve azt találjuk, hogy a honfoglalás korában a mássalhangzók számához képest a magánhangzók még gyakoribbak voltak mint ma. A mássalhangzók változatossága, a lágyak és kemények, gyöngék és erősek fokozata pedig akkor is megvolt és nehezebben ejthető mássalhangzók a honfoglalók nyelvét ép oly kevésbé terheltek mint késő utódaikét. Különösen az olyan nyelvficzamító mássalhangzó-torlódások, a milyenek a szláv nyelvek hangzását éktelenítik és a milyenek a német *strampfst, sprengst, sprichst, schreibst, Strang, Schmerz, Pflicht, Pfropf, Angstschweiss, Holzpflock, Kopfkampf, Sumpfpflanze* alakok kiejtését is fölötté rúttá teszik, nálunk mindenkor lehetetlenek voltak. Ezekhez képest nem mennyei zengzet-e a mi *embertelenségében* és *halhatatlanságának* kivételes alakjaink hosszadalmas egyhangúsága? Így nyelvünk már külső megjelenésében is valósággal szép volt. És mit szóljak még belső alakjáról, kristálytiszta szerkezetéről, példás rendszeréről, duzzadó termékenységéről és számos más tökéletességéről? Mind ezt teljes érdeme, egész szépsége szerint úgyis csak mink tudjuk méltatni; nem mert az édes magunkéban természet szerint csak gyönyörködhetünk, hanem mert sajátos helyzetünkben igen sok más nyelvet is kell ismernünk és így az összevetés helyes mértéket szolgáltat kezünkbe. E tökéletességeit pedig nyelvünk nem itt szerezte, nem azóta fejlesztette vagy kölcsönözte, hanem már honfoglaló őseink ajkán birta. Mai hazánkban csak külsőképen, szókincsében és szólásmódjaiban gyarapodott; minden fontos belső tulajdonsága meg volt alapítva már a honfoglalás idején is. Nyelvünk alaki szépsége és fejlettsége tehát a nyugati népeknek, ha szörnyű rettegés és borzasztó gyűlölet nem tompítja hallásukat és elméjüket, már honfoglalóink beszédében föltűnhetett volna. Akkor bizonyára egy kicsit másképp is ítélték volna róluk.

Igaz ugyan, hogy a nyelv alaki szépsége és fejlettsége tapasztalat szerint nem mindig kétségtelen jele valamely nép nagyobb fokú műveltségének. De vajjon megfordítva nem még kevésbé kétségtelen bizonyítéka-e a kisebb fokú műveltségnek vagy épen műveletlenségnek? Rendszerint az alakilag szebb és fejlettebb nyelv bizonyára műveltségi tekintetben is inkább kedvező mint nem kedvező ítéletre szolgáltat természetes alapot. De mi nem vagyunk csak erre utalva. Szerencsére azt, a mit nyelvünk alaki állapotából legalább is szabad következtetnünk, anyagi állapota fényesen igazolja. Szókincsünkben annyi ékesen szóló igaz tanúságot találunk, hogy a honfoglaló magyarok szörnyű műveletlenségéről terjesztett hír, melyet külföldi jóakaróink a legtisztátala-

nabb és leghitványabb források alapján mindenkor kárörvendve emlegettek és belföldi jámboraink a nyomtatott betű iránt érzett félték tiszteletökben ellenőrző kutatás nélkül mindig nagy röstelkedve hittek, a legesetlenebb és legoktalanabb koholmányoknak bizonyul. Ha mind azt kirekesztjük, a miről vagy egészen világos vagy némileg valószínű vagy pusztán csak lehetséges is, hogy akár kölcsönvétel, akár fejlődés útján itt nyugaton járult szókincsünkhöz, akkor tisztán olyan marad hátra, a mit a honfoglalók kétségtelenül magokkal hoztak. Azért válaszszuk ki először is mindazokat az idegen eredetű szavakat, melyekről csak sejtjük is, hogy az új hazában kerültek nyelvünkbe. Nem kell mondanom, hogy ez osztályba esnek összes latin, olasz, német, szláv, újabbkori török és a honfoglalás óta általában bárhonnan szerzett jövevényszavaink. Azután háritsuk félre valamennyi olyan eredeti szavunkat is, melyeken nincs meg az ősrégiségnek kétségtelen bélyege. Ilyenek természetesen az összes új szók és a régiebbek közül az összes könnyen alkotható képzések és összetételek, hacsak határozott adatunk nincs valamelyikökre, mivel ezekről semmi biztosítékunk, hogy már a honfoglalás előtt voltak és nem azóta alakultak. Így kellően megrostálva az anyagot hagyunk meg egyebet, mint eredeti szókincsünkből pusztán törzsszavainkat, hozzájuk foglalva ősrégi bélyegű képzéseket és összetételeinket is, idegen szerzeményünkből pedig csak a határozottan bírálhatóig vándorútunkon fölszedett jövevényszavainkat. Így ha a kiválasztást teljes biztosság kedvéért a legszigorúbban végzük, habozás nélkül elejtve mindent, a mi csak a legcsekélyebb mértékben is kétes, megkapjuk azt a szókincszet és ebben azt a fogalomkészletet, melyet őseinknek már a honfoglalás előtt kellett bírniok.

Lehet azonban, a ki ezt kevesli, és lehet viszont, a ki sokalja. Egyik oldalról azt mondhatja valaki, hogy legalább szláv jövevényszavaink közt lappanghat olyan is, melyet nem itt, hanem már Lebediában vagy Etelközben szereztünk. Ez csakugyan nem volna lehetetlen. De ki tud ez idő szerint csak egyetlenegy ilyen szláv jövevényszót is biztosan megállapítani? Azt is mondhatja valaki, hogy honfoglalóink sok olyan szót hozhattak magokkal, melynek itt többé nem vehették hasznát vagy melyet itt idegen szóval helyettesítettek és így mind a kétféle eredeti szót veszni bocsátották. Ebben semmi kétség. De vajjon melyek azok a kiveszett szók? Mi biztosan csak arra építhetünk, a mit határozottan ismerünk. Más oldalról meg valakinek az az ellenérvése lehet, hogy nyelvtudományunknak még nem sikerült minden szavunk eredetét kimutatni és így véletlenül eredetinek nézhetünk olyan szót is, a mely talán jövevény, és megfordítva jövevénynek, a mely talán eredeti. Itt azonban kettő biztosít a

tévedés ellen. Először az, hogy fölvelt tárgyunk czéljára nem ősidei, hanem csak honfoglaláskori szavainkat keressük. Akárhány szavunkról kitünhetik még jövőre, hogy iráni vagy török vagy akármilyen eredetű; ha honfoglalás előtti, akkor fogalma már honfoglalóink műveltségéhez tartozott. Másodszor biztosít az, hogy a honfoglalás után beszivárgott jövevényszavaink nem simultak oly erősen eredeti szavainkhoz mint a régiebbek és így idegen származásuk sokkal könnyebben fölismerhető, minden esetre pedig legalább is gyanítható. Az meg természetes, hogy minden legkevésbé is gyanús szót elejtsünk. De azt az ellenvetést is lehetne tenni, hogy már ez országban elsajátított idegen dolognak némelykor magyar nevet adhattunk. Ez ugyan csak a legritkább esetek közé tartozhatik, mert a régi görögökön kívül nem ismerünk népet, mely az idegen dologgal rendszerint ne vette volna át az idegen nevet is; de azért kétségekívül számbaveendő. Eredményünkön azonban ez sem változtat. Mert az idegen dolognak magyar elnevezése hogyan történhetett? Új törzsokszót egész a nyelvújítás koráig nem alkottunk, sőt tulajdonképen a nyelvújítók sem teremtettek egészen újat, hanem csak meglevő szókat csonkítottak látszatos törzsokszókká. Tehát vagy úgy járhattunk el, hogy az idegen dologra régi magyar törzsokszót alkalmaztunk, vagy azt tehattük, hogy a nyelvünkben megszabott módon képzett vagy összetett új szóval jelöltük az idegen dolgot. Se így, se úgy nem esik baj. Az utóbbiakat az összes könnyen alkotható képzések és összetételek közt már eleve kirekesztettük; az előbbiekről pedig a *vár* és *város* nevekről szólva azt mondtuk, hogy a nyelvésznek kötelessége minden lehető eszközzel megállapítani, mikor mit jelentettek.

Így alapunk legalább abban az egy, azt hiszem, legfontosabb tekintetben teljesen biztos, hogy honfoglalóinknak nem tulajdonít semmi olyat, a mi őket igazság szerint meg ne illelné. Azért igaz meggyőződéssel mondhatjuk, hogy ez alapra építve, kegyeletünkben őseink műveltségét épenséggel nem nagyítjuk, hanem minden bizonytalant, minden még oly jó okkal föltehetőt mellőzve, a valónál inkább valamivel vagy talán jóval is kisebbnek láttatjuk. Nyelvünk története számos adatot szolgáltat arra, hogy a honfoglalás óta, már állandó itt laktunkban igen sok eredeti szavunkat vagy a dologgal együtt elhagytuk vagy idegen kifejezéssel cseréltük föl. Régi okleveleinkből és más forrásainkból az ilyen szavainknak, melyek honfoglalóink nyelvében még megvoltak, tekintélyes gyűjteménye kerül ki. Annál inkább föl szabad tennünk, hogy magok őseink is, mikor keletről ide költözve, új viszonyok közé jutottak, új életet kezdtek, új hazát alapítottak, sokat elveszthettek magokkal hozott szókincsökből, nem egy eredeti szavokat idegennel pótolva. Hány becses művelt-

ségi nyom tűnhetett el így örökre vagy rejtőzhetik kiáshatatlanul idegen szóban! Mert nagyon téved, a ki azt hiszi, hogy a mire világosan idegen szavunk van, azt szükségképen idegenektől is kellett tanulnunk. Ez sokszor igaz, de épen nem mindig, mert számos bizonyíték mutatja az ellenkezőt is. A mit tehát kijelölt alapunk szolgáltat, az a valón nemhogy túlmenne, hanem bizonyára még elég messze innen marad. De azért örömmel megelégedhetünk ennyivel is, mert honfoglaló őseinknek oly nagyfokú értelmi és erkölcsi erejéről és fejlettségéről tanuskodik, a milyen-nel nemcsak abban a korban, hanem általában is nem fölőtte sok nép dicsekedhetett.

IV

Talán nagyon is részletesen ismertettem az utakat és módokat, melyeken kérdésünk megfejtéséhez nézetem szerint legbiztosabban férünk. Szolgáljon mentségemül az a meggyőződése, hogy nem valami képzelt, hanem a való igazságot keresve, előre meg kell szerezni minden biztosítékot, előre elkerülhetővé vagy helyreigazíthatóvá kell tennünk minden tévedést. Így megnyugvással nyulhatunk végre magához az anyaghoz, mely azonban, örömmel mondhatom, minden szigorú megszorítás mellett is oly tetemes, hogy ezúttal, midőn az alkalom illő rövidsége kötelez, csak némi teljességgel sem terjeszthetem elő. Egybeszedtem nyelvkincsünkől, a mennyire eddig ismeretes, minden adatot, mely a honfoglalókra visszavihető és műveltségökre világosságot deríthet. Ha Isten erőmnek és egészségemnek kedvez, hazám és tudományom iránti köteletségemnek fogom ismerni, hogy az egész nagy anyagot beható munkában teljesen földolgozzam. Akkor lesz módom kellően méltatni azokat is, a kik e téren úttörők voltak és dicséretes szándékkal szintén nyelvünkön keresztül iparkodtak őseink lelki világába pillantani. Nem csorbítja fáradozásuk érdemét, hogy mindnyájan csak mellékesen vagy szűk határok közt, az eljárásnak pontos megállapítása és az egésznek tüzetes megvizsgálása nélkül tettek sokszor sikertelen vagy csekély eredményű kísérletet; mert még a mit balul végeztek is, nagy okulásunkra lehet.

Ha anyagunkból tanulságot akarunk nyerni, rendszeres csoportokba kell szednünk. Valamely nép műveltségének fokmérője lehet, hogy mit tud: 1. a természeti, 2. a gazdasági, 3. a társadalmi és 4. a lelki élet köréből. Azonban a természeti és gazdasági élet műveltségi tekintetben sokkal alább áll a társadalmi és lelki életnél. Szoros és igaz értelemben a műveltség csak ott kezdődik, a hol az ember a természetieken és anyagiakon már fölülemelkedik, a hol ezeket alárendelve már erkölcsi célokat ismer. Azért honfoglaló őseink műveltségére nézve csekély

fontosságúnak tartom, hogy pl. mit és mennyit ismertek az őket körülvevő természetből, hogyan s mivel táplálkoztak, hogyan s mivel ruházkodtak, hogyan s miben laktak, vagy hogy szükségleteiket mi módon szerezték meg. Mindez legnagyobb részt a természeti és helyi viszonyoktól függ és ezekkel együtt változik. Nem tekinthetem főnek, a miben még az ösztön és szükségesség uralkodik, hanem annak adok elsőséget, a miben eszméletesség és tudatosság nyilatkozik. Hogyan gondolkoztak, hogyan éreztek, milyen kötelességeket ismertek önmagok, egymás és a köz iránt, ez mutatja nekünk honfoglaló őseink igazi műveltségét.

Nem azért állítom előtérbe a lelki műveltséget, mintha honfoglalóink valami csekély anyagi műveltséggel rendelkeztek volna. Mert e részben is tisztességgel megállják a vizsgálatot. Szókészletök tanúsága szerint bő ismereteik voltak a mindenségről, a természeti jelenségekről, a földről, a természet három országáról, saját magokról, táplálkozásukról, ruházatukról és lakásukról. Ennek föltűntetésére egész kis szótárt iktathatnék ide, mely méltó bámulatot keltene. Csak mellékesen említem, hogy az emberi test minden tagjának, minden részének, minden porcikájának megvolt már a neve. Hogy honfoglalóinknak tömérdek sok szavok volt a halászat, vadászat és állattenyésztés köréből, azt mindenki természetesen fogja találni. Föltűnőbb, mennyi más foglalkozást, mennyi mesterséget, munkát és szerszámot ismertek. Legfeltűnőbb azonban, mily sokat tudtak a földművelésről. Nem a termékek, mint *búza, árpa, borsó, köles* stb., fontosak itt, mert ezeket még nem kellett magoknak termesztelniök, hanem csereberén másoktól is szerezhették. De minek voltak nekik olyan szavaik, mint: *szántani, vetni, aratni, sarló, tarló, szérű, pallani, bujtani, homlítani, oltani, szüret, sajtó* stb., ha közülök senki sem foglalkozott földműveléssel? Honnan tudták a gabonatermesztésnek és szőlőművelésnek annyi csinját-binját? *Ibn Roszteh* szerint ugyan Etelközben «sok szántóföldjök» volt; de az nem magyarázza szavaikat, ha nem akadt köztök, a ki az eke szarvát fogta. A földművelésre vonatkozó szavaink közt sok a szláv. De mért nem mind az és mért nem épen a legfontosabbak, hogy úgy mondjam az alapvetők? A földművelés sehol sem volt a gazdag ember dolga, sőt eleinte még férfifoglalkozás sem volt. Hogy a magyar harczos nem végzett mezei munkát, az kétségtelen. De a harczosnak már jómódúnak kellett lennie. Lova, szerszáma, fegyverzete, ruházata, folszerelése, élelme, a sok takarmány, abrak, tartalékló, tehervonó és vágómarha, miről a maga költségén kellett gondoskodnia, nem kevésbe került. Szegény embertől ez nem telt; az pedig hihetetlen, hogy szegény magyar is ne lett volna, mikor a legfejletlenebb vándornépeknél is van már vagyontalan, a ki a vagyonosnak szegődik szolgálá-

tába. Szavaink tanúsága szerint már a honfoglalás előtt kellett magyar szántóvetőnek lenni, a ki azonban aligha a maga, hanem mint szegény ember bizonyára a jómódú harczosok földjét művelte. A gazdaság vezetője pedig, minthogy a harczos nem gondolhatott vele, kétségkívül az asszony volt. Vajjon nem ez magyarázza-e, hogy a magyar asszony mindenkor oly tisztelt állást foglalt el a családban, hogy a legrégibb időkben is egyenlő társa és nem rabszolgája volt férjének? De nem ereszkedem találgatásokba; annyi bizonyos, hogy szavaink teljesen megdöntik azt a véle-
ményt, mintha a földművelést csak ebben az országban és szlávoktól tanultuk volna.

Ennyiből is látni, hogy honfoglalóink anyagi műveltsége általában véve éppen nem volt csekély. De hátha talán aránylag volt az? Más népek honfoglalói nem voltak-e talán több ismerettel megrakodva? Tegyük egy kis összehasonlítást. Ugyanaz a neves történetbuvár, a ki honfoglalóinkat «a műveltségnek igen alacsony fokára» vetette, a régi germánokról bizonyára jóval kedvezőbben ítél. De mit szólnak e kétféle mértékhez az adatok? Nagyon különös, hogy a német történettudomány szerint éppen a mi őseinknek kellett nagy barbárul «csaknem nyersen falniok a núst», mikor nemcsak sütni, hanem egy másik magokkal hozott igéjük bizonyysága szerint kétségtelenül főzni is tudtak. a mi pedig a németek őseiről éppen nem bizonyos, minthogy a német *kochen* nem más mint a rómaiaktól elsajátított *coquere*. De hosszas tárgyalás helyett íme egy kis mutatvány. A magyar *vaj, sajt, bor, körte, birs, hagyma, bors, szurok, talp, tál, tölcser, sajtló, lükör, öszvér, réz, vásár, vám, bér, orvos* honfoglalóinkkal jött; ellenben a német *Butter, Käse, Wein, Birne, Quitte, Zwiebel, Pfeffer, Pech, Sohle, Schüssel, Trichter, Presse, Spiegel, Maulthier, Kupfer, Markt, Zolt, Pacht, Arzt* mind nem germán, hanem a római *butyrum, caseus, vinum, pirum, cotonea, cepula, piper, pix, solea, scutula, tractarius, pressa, speculum, mulus, cuprum, mercatus, telonium, pactum, archiater* szavakból alakult. Ebből könnyű kivonni a tanulságot. Pedig még jó ideig folytathatnám az összehasonlítást, válogatva a német nyelv kelta, szláv és más elemeiből is, a miből csak még világosabban kitünnék, hogy a németek ősei jóval kisebb ismerettkével telepedtek Germániába, mint a mi őseink Pannoniába, és hogy a kétféle kor európai műveltségéhez képest is amazok sokkal fejletlenebbek voltak, mint emezek. Hogy a mi honfoglalóink már külsőképen mennyire haladtak, arról tanuságot tesz *Constantinus* császár, a ki elrendelte, hogy az udvari ebéden a többi közt a testőrségében szolgáló magyar tiszték is a magok nemzeti öltözetében jelenjenek meg, valamint hogy a görög tábori szertartó (μυσουργός) a

császár számára bőr medenczés magyar fürdőt vigyen magával.¹ A kényes byzantiumi udvar méltónak találta még udvari ebédre is a magyar öltözetet és még a biborban született császár számára is a magyar fürdőt. *Leó* császár is² a magyaroknak egyenesen fényűzését és gazdagságát emeli ki. Hol van ilyes a németek őseiről feljegyezve? De azért sem *Julius Caesar* sem *Tacitus* nem mondja a germánokról, hogy «vadállatok módjára vért ittak». Van-e tehát józan emberi ésszel gondolható ok a mi sokkal pallérozottabb honfoglalóinkról hinni ilyet?

V.

A művelődés alapvető munkáján a magyar már beköltözése előtt túl volt. Mikor nyugaton megjelent, mindennel föl volt ruházva, a mi nemcsak honfoglalásra, hanem az elfoglaltnak megtartására is képesítette. E nélkül itt, a hová idegenül idegenek, ellenségül ellenségek közé jutott, a hol előtte már hun és avar megsemmisült, nem tudott volna állandó államot alkotni, nem bírta volna nemzeti létét biztosítani. Kitűnő hadviselése, melynek bámulatos sikere *Bölcs Leó* császár okos leírását oly fényesen igazolja, nem volt minden, a mit magával hozott. Az csupán szerencsés hódítóvá tette volna, de nem egyszersmind országának és nemzetének fentartójává. A társadalmi és lelki élet terén általában is már jelentékeny magasságig kellett emelkednie, hogy itt nyugaton meg bírjon állani. A családi élet fejlettségét, tisztaságát mutatja, hogy a magyarnak két legjobb és legműveltebb ismerője, *Bölcs Leó* és *Constantinus Porphyrogenitus*, nem tulajdonít neki sem többnejűséget sem fajtalanságot. Mily élénken érezte a családi, nemzetségi és nemzeti kötelek szentségét, arról ismét *Leó* császár tesz tanuságot,³ mikor kétszer is kiemeli, hogy a magyarok «neheztelnek azokra, a kik tőlök elpártolnak» és hogy «nagyon búsulnak, ha valamelyikök a görögökhöz szökik át». Az írónak hibás magyarázatán keresztül is meglátszik, hogy ők az ilyen elszakadásban «az atyafiság és egymás iránt való érzelmeknek» megsértését, a nemzet iránt tartozó hűség és kötelesség megszegését fájlalták. Ugyanaz már «egyetlen főnek uralma alatt álló», szigorúan fegyelmezett, nagy és független népnek ismerte a magyart.⁴ A mit e nemzet erkölcsi

¹ *De cerimoniis aulae Byzantinae*, lib. II. cap. 52 és appendix ad lib. I. (Corpus script. hist. Byzant. Constant. Porphy. Vol. I. Bonnae 1829, pag. 772. és 466.)

² XVIII. fej. 44. p.

³ XVIII. fej. 66. és 65. p.

⁴ XVIII. fej. 45. és 44. p.

tulajdonságairól mond, az csaknem mind a hadviselésben tanúsított magaviseletét illeti, a hol eddig a világ minden népe sok olyat tartott megengedettnek. sőt dicséretesnek, a mit különben nem helyeselt volna. Említi egy helyen a magyarok «telhetetlen kincsvágyát» is,¹ de világosan arra érti, hogy a békének és barátságuknak vagy segítségöknek mennél nagyobb árát szabták. Más helyen épen arról dicséri őket,² még pedig saját népe és a többiek rovására, hogy a harcban nem fő nekik a zsákmány, midőn így szól: «Ha ellenfelöket egyszer megszalasztani sikerült, kiméletlenül szorítják és minden egyebet mellékesnek tekintve, az üldözésen kívül másra sincs gondjuk. Mert nem elégszenek meg, miként a görögök és a többi népek, a mérsékelt üldözéssel s az ingó jószág rablásával, hanem minden utat-módot fölhasználva addig-addig üldözik az ellenséget, míg csak teljességgel meg nem bomlasztották». Mily szép vonás ez, ha pusztán csak vitézség és okosság rejlik is mögötte, «a görögök és a többi népek» mohó kapzsiságával szemben, melylyel vakon azonnal a prédára rohantak! Írónk a magyar népet általában úgy jellemzi,³ hogy a munkát és fáradságot nemesen viseli, a hideget és meleget egyaránt tűri és az eshető szükségét fel sem veszi. A bőség, mert hisz a császár különben guzdagnak és pompakedvelőnek mondja, nem bírta elpuhítani.

Ha tehát *Leó* császár leírásából összeszedjük a vonásokat, a nyugatra induló magyarban egy családját szerető, fajához ragaszkodó, a köznek engedelmeskedni tudó, e mellett szabadságszerető és vitéz, fegyvelmezett és edzett, szerencsében el nem bizakodó, bajban el nem csüggedő. nagy okosságú és erős akaratú nép áll előttünk. Csoda-e, ha e nép, melyet írónk még azonfölül számra is erősnek (πολύανδρον) ismer,⁴ jól kormányozva és jól vezetve, hódítani és alkotni tudott. E képet igazolja és kiegészíti honfoglalóinknak a társadalmi és lelki élet köréből magokkal hozott nagy jelentőségű és rendkívül gazdag szókincse, melynek azonban ez alkalommal még egyszerű felsorolásába sem ereszkedek. Azért csak érintem, hogy e szókincsből bőven jut a családnak, községnek, társaságnak, közrendnek, hadviselésnek, a lelki jelenségeknek, elvont fogalmaknak és lelki szükségeknek. Különösen ki kell emelnem az értelemre, érzelemre és akaratra vonatkozó szavaknak nagy gazdagságát. Az akaratnál nagy tér jut az erkölcsnek, ellenben az értelemnél igen csekély szóképlet tanúskodik a képzeletről. Nem igen akadunk a többi közt képzeleti teremtményeket jelölő nevekre. A *sárkány*, *manó*, *tün-*

¹ XVIII. fej. 46 p.

² XVIII. fej. 58. p.

³ XVIII. fej. 45 p.

⁴ XVIII. fej. 44. p.

dér, boszorkány, *táltos* csaknem teljesen kimeríti a sort. Ezzel kapcsolatban van a magyar mythosok hiánya is. Arra szoktunk vetni, hogy a kereszténység kiirtotta mythosainkat. De aligha nagy okkal; mert hiszen a kereszténység más népeknél sem ápolta a pogány hagyományokat és mégis mindenütt hagyott legalább mutatót. Nálunk nyilván nem igen talált irtani valót. A magyar ebben hasonlított a rómaihoz, ki mythosokban szintén föltűnő szegény volt. Erős faj, melyben két uralkodó sajátsága, az értelem és akarat vezette az érzelmet és nem fejlesztette a képzeletet. Nem hiába egy többlől való *érezni* az *érteni* igével és nem ok nélkül alapja a *képzeln*i igének a testi szemmel láthatót kifejező *kép* szó.

A magyar vallás sem mutat képzeleti elemeket. Az *isten* és *ördög* helyébe a kereszténység nem volt kénytelen más nevet tenni. Velejében amaz a jónak, emez a rossznak kútféjét jelentette. Egyikök sem volt tulajdonnév és így egyikökhöz sem tapadt oly kirekesztő pogány fogalom, mely a kereszténységben tűrhetetlen lett volna. Általában a magyar vallás alkalmasint jóval közelebb járt a kereszténységhez, mintsem gondoljuk. Minden jel arra mutat, hogy valami elvont, valami észbeli lehetett. Így könnyen egyezkedett a kereszténységgel, mely azt tanította, hogy lélek az isten és hogy lélekben kell hozzá felemelkedni. A magyar józan volt a vallásban is, de nem érzékellen iránta. E részben két példánk van etelközi eleinkről. Midőn Constantinus, a szlávok későbbi nagy apostola, 856 körül a görög császár parancsára a magyar földön keresztül a kazárokhoz utazott, hogy fejedelmeket maga kértére az igaz hitre oktassa, a magyarok «farkasok módjára üvöltve» megrohanták, hogy megöljék; de imádsága lecsillapította és megszelídítette őket.¹ Később Constantinus bátyja, Methodius pannoniai érsek, életének utolsó éveiben, 885 előtt, Basilius császár meghívására még egyszer meglátogatta Konstantinápolyt. Midőn pedig ez útjában a magyarok földjére jutott, nagyfejedelmök magához kérette, szívesen fogadta, figyelmesen meghallgatta és gazdagon megajándékozta.²

Annai bizonyos, hogy a kereszténység a magyaroknál jóval könnyebben terjedt, mint bárhol. Nem volt vérengzés, részben talán azért, mivel az új hit nem ütött el teljesen a régitől, minden esetre pedig azért, mivel a magyar józan volt és sohasem hajlott a fanatismusra. Magyartól alig szenvedett valaki vértanúságot. Értelmének és akaratának ereje féken tartotta érzelmeit. E két

¹ *Vita s. Constantini*, cap. 8. (Dümmler és Miklosich: *Die Legende vom heiligen Cyrillus*. Denkschriften der kais. Akademie. Philos.-hist. Cl. Bd. XIX. Wien 1870; 230—236. l.)

² *Vita s. Methodii*, cap. 16. (Miklosich kiadása. Bécs 1870; 23. l.)

fő tulajdonsága rányomta bélyegét erkölcsére is. Az *erkölcs* szót már magával hozta, ismerte az ellentétet *jó* és *rossz*, *igaz* és *hazug*, *szép* és *rút*, *bátor* és *gyáva*, *szelíd* és *vad*, *jámbor* és *szilaj*, *haszon* és *ártalom* között, sőt finoman elválasztotta egymástól a rokon fogalmakat is, különbséget téve *vétek* és *bűn*, *szánni* és *bánni*, valamint sok más között, mire a legjellemzőbb példa *henye*, *hanyag*, *rest*, *lusta*, *renyhe*, *tunya*. mintha edzett voltában és cselekvésre termettségében nem győzte volna elég megvető szóval kárhoztatni a téllenséget.

VI.

Nem nagy száma, melyről *Leó* császár ugyan szintén emlékezik, hanem nagy értelmi és erkölcsi ereje tette a magyart államalkotóvá. Oly földön alapított immár ezeréves országot, a hol előtte nem bírt maradandót teremteni se római, se hun, se avar, se germán, se szláv. Legyen szabad itt ismételnem a mit e tárgyról nemrég más helyen mondtam ¹ «A honfoglaló magyar sok tekintetben jobb volt nemcsak a hírénél, hanem azoknál is, a kik rossz hírét költötték. A legyőzöttet, ki hogy érdemelte, vagy megvetette vagy megszánta. A meghódított nemcsak megkímélte, hanem oltalmába fogadta és magához emelte. Más hódítók csakhamar leszállottak az uralomról és elvegyültek a meghódítottak közt. A magyart ellenben okos és emberséges bánása megőrizte: nem ő merült el a meghódított népekben, hanem megfordítva ezek ő benne. Fölszitta a honfoglalás után a pannon és marahán szlávokat, az avar maradványokat és más néptöredékeket, mint fölszitta későbbben a besenyőket, kúnokat és törököket; maga pedig megmaradt magyarnak ezer év múlva is. Van-e sok ehhez fogható példa a világtörténetben?» Ezt nem magyarázza semmiféle számbeli vagy természeti súly adta hatalom: csak nagy értelmi és erkölcsi erő teszi megfelfejthetővé.

Mint az anyagi műveltségnél, úgy itt is nagyon tanulságos az összehasonlítás. A honfoglaláskori szókinésből kitűnik, hogy a magyar már korán fölülemelkedve az anyagon és jelenségeken, régtől fogva abstractióra, gondolkodásra, elmélkedésre hajlott. Nevezetes, hogy az indogermán nyelvekben rendszerint a főnév, a fogalom jelölője, képzett szó és az ige, a cselekvés kifejezője, pusztá tö, míg a magyarban megfordítva inkább az ige képzett és a főnév tőszó. Azt hiszem, nem téved, a ki ebből azt olvassa ki, hogy a magyar nyelv jobban kedveli az abstractiót mint az

¹ *Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás.* (Különnyomat a *Nyelvtudományi Közlemények* XXVII. kötetéből, Budapest 1897; 95–96. l.)

indogermán nyelvek. Ennek megfelel, hogy a magyar szókincs különösen lelkiekben jóval gazdagabb mint akármelyik más nyelv szókincse. Az indogermán nyelveknek talán együtt véve sincs annyi tisztán lelki jelentésű szavak mint a magyarnak egymagában. A hányat fel tudnak mutatni, csaknem valamennyi vagy képzett alakjával vagy összetett voltával vagy megmaradt érzéki jelentésével világosan bizonyítja, hogy nem tulajdonképpen, hanem csak átvitt értelemben lelki jelentésű szó. A német *Verstand*, *Vernunft*, *Gefühl*, *Empfindung*, *Aufmerksamkeit* vagy *verstehen*, *vernehmen*, *fühlen*, *empfinden*, *aufmerken* egytől egyig elárulja, hogy alapja *stehen* (állani), *nehmen* (venni), *fühlen* (tapintani), *finden* (találni), *Marke* (jegy) és így valamennyi ma is hordozza az érzéki jelentés tojásbáját. Hasonló eredményre jutnánk a latin, görög és minden más indogermán nyelvénél is. A lelkiekből mindenütt kiötlök az érzéki eredet.

Ellenben a mi nyelvünkben alig van logikai vagy pszichológiai vagy etikai alapszó, mely az érzéki jelentés salakjától tiszta ne volna és a lelki dolgot minden érzéki vonatkozás nélkül ne fejezné ki. Ez pedig, a mi különösen figyelemre méltó, a mennyire nyelvünk történetében csak vissza tudunk menni, mindig így volt. A legszükségesebb, hogy úgy mondjam alapvető lelkiek közt még legérzékibb szavunk maga a *lélek*, mely a belőle képezett *lélekzeni* és *lelkendezni*, valamint a vele egy tőből származó *lehelni* és *lehegni* igék tanúsága szerint eredetileg a lélekzetet, leheletet jelentette. De még ez is kezdettől fogva legalább elvont szó volt. Már *ész*, *elme*, *gond* (gondolkodás), *ügy* (figyelem), *bölcs*, *eszmélni*, *érteni*, *okni* (okulni), *ítélni*, valamint az érzelmi és erkölcsi fogalmak számtalan kifejezője, mindig tisztán lelki dolgot jelentett. A magyar nyelv ismerősi felvilágosításom nélkül is tudják, hogy az elsoroltak közül eredetileg *gond* csakugyan gondolkodás, *ügy* csakugyan figyelem és *okni* csakugyan okulni. Hiszen bizonyosságul szolgálnak a *gondolni*, *ügyelni* és *oktatni* képzések, valamint *gond nem játék* (ha valaki játék közben sokáig gondolkodik), *valamire ügyet vet* és *valamibe beleokik* szólásmódjaink. A *gond*, melyhez idővel a «cura», «Sorge» jelentés járult, egyszersmind érdekes példája annak, hogy a magyar a lelkiek terén még átvitelkor is inkább más lelki mint valami érzéki jelentésű szót alkalmazott, valamint annak is, hogy értelmi szót avatva érzelmivé, értelmét tette érzelmei urává. De mi a tanulság mind ebből? Nyelvünk magában is, másokkal összevetve is arról tanuskodik, hogy a magyar már korán és jóval inkább hajlott abstractióra, gondolkodásra, elmélkedésre, mint sok nagy, sőt legnagyobb műveltségű nép. Ezt pedig, ismételve állíthatom, nemcsak mai fejlett nyelvünk bizonyítja, hanem bizonyította már honfoglalóink szókincse is.

Az eddigi fejtegetésekből, úgy hiszem, eléggé kitűnt, hogy honfoglaló őseink, ha egyben-másban hátrább állottak, viszont sokban, még pedig nem jelentéktelen dolgokban előbbre is voltak másoknál. Így műveltségök kétségkívül más volt, de azért nem kisebb, mint akkor akárhány, sőt mondhatni legtöbb európai népé. Szorosabb és tágabb értelemben vett rokonaikat pedig mindenesetre tetemesen felülmúlták. Messze túl voltak már mind az ugor mind a török népek műveltségi fokán. Nem voltak már sem tengődő halászok vagy szűkölködő vadászok, sem bolyongó pásztorok vagy kalandozó beduinok, hanem az állattenyésztés mellett már fejlesztették a földművelést is. *Leó* császár határozottan magasabbra helyezi őket valamennyi szittya népnél, különösen kiemelve nemcsak azt, hogy e nomádoktól eltérően egy főnek vezérlete alatt harcolnak, hanem azt is, hogy egy főnek uralma alatt állanak.¹ Műveltségökben már odáig emelkedtek, hogy államalkotásra gondolhattak, sőt arra ösztönt és hivatást is érezhettek. A magyar nép, még mielőtt e hazába telepedett, különféle műveltségi hatásokon ment keresztül. Nyelvünkől igen régi iráni és igen régi török hatást tudunk kimutatni, a történelem meg azt bizonyítja, hogy etelközi őseink elég közel érintkezésbe jutottak az akkori legfinomabb műveltséggel, a byzantiumival. Honfoglalóink tengert, népeket, világot láttak. Mi ehhez képest az itt talált szlávoknak földhöz ragadt műveltsége, fogytékos kereszténysége, mely különben is már akkor mind a pannon szlávoknál Koczel elhunytával, mind a marahánoknál Szvatopluk halála után nem emelkedőben, hanem hanyatlóban volt?

Azok a különféle műveltségi hatások teszik megérthetővé, hogy a magyar oly gyorsan és könnyen tudott illeszkedni a nyugati népekhez, megőrizve a mellett nemzeti nyelvét, fentartva azért nemzeti létét, melyet más népek beolvasztásával is sikerült neki biztosítania. Már a honfoglalás előtt sokféle külső és belső érintkezésbe jutva különböző műveltségű és különböző természetű népekkel, kiváló assimiláló képességre tett szert. Megtanulta szellemi téren is a hódítást, mely nélkül a legnagyobb harci dicsőség is hiábavaló és mulandó ragyogás. A nagyobb hatalmú műveltséggel, melynek körébe jut, minden népnek le kell számolnia. Ha elutasítja, eltiporhatja; ha befogadja, elsodorhatja. Így tiporta el a nyugati műveltség az avarokat, a kik századokig ellene szegültek. Így sodorta el a római műveltség az Italiába, Galliába, Hispaniába szakadt germánokat. A honfoglaló magyar le tudott számolni az őt körülfogó műveltséggel. Átlátta, hogy be kell ugyan fogadnia, de hogy ennél nemzeti létének veszélyeztetése nélkül meg nem szabad állania. Azért nem elégedett meg sem

¹ XVIII. fej. 42. és 45. p.

a gondolatok, sem az emberek egyszerű befogadásával, hanem teljesen meg iparkodott őket hódítani. Rányomta azokra is ezekre is nemzeti bélyegét. Így az idegen műveltség és az idegen népek sem el nem tiporták, sem el nem sodorták, hanem inkább edzették, erősítették és gyarapították. Áldott legyen őseinknek e magasztos példája! Buzdítsa legkésőbb ivadékaikat is győzelmes művek méltó folytatására és dicsőséges befejezésére!

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ VIII. KÖTET 1897.



Hol terült el JUGRIA-JUHRA a történelmi adatok szerint?

Irta: Prof. B. S. (Ausztria).

(A tanulmányt vita jelleggel közöljük.)

(Az alábbi nagy térképtörténeti tanulmányt vitaindítási szándékkal közöljük. Szerzője is annak szánta, Sajnálatos módon a finnugor kutatók gyengesége térképészeti téren is nyilvánvalóvá válik. Pedig a szerző nem ismeri, illetőleg tanulmányában nem említi a Jugra-kérdéssel valóban történelmi alapon és kimerítően foglalkozó C. R. BEAZLEY munkáját: " The Russian Expansion towards Asia and the Arctic in the Middle Ages to 1500. "(Speculum, 1964.) Magyar részről pedig NÉMETH GYULA, nagy tudósunk foglalkozott vele KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR utjával és céljával kapcsolatban (Bpest, 1935), valamint rávilágított a kérdésre - bár csak másodlagosan - LIGETI LAJOS is : "A jugarok földje" címmel. (Magyar Nyelv XXVII. 9-10 313.)

A MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE III.é.3.száma ezzel a kérdéssel szintén foglalkozni szándékszik, ahol SURÁNYI ISTVÁN a déli, kaukázusi vidékek térképeit sorakoztatja a vitára kész anyagával..

a szerkesztő.)

Legutóbb Hajdu Péter összegezte a "Finn-Ugor Népek és Nyelvek" című, 1962-ben megjelent munkájában a Jugria-Juhra kérdés anyagát. Őszerinte "nehéz problémát okoz Jugria földrajzi fekvésének meghatározása" (1). A probléma még nehezebbé válik, ha vele egybekötjük lakossága hovatarozandóságának kérdését, amely esetleg összefügg "Nagy-Magyarország"-nak, az őshazának és az esetlegesen ott hátramaradt magyarság csoportjainak mind a mai napig megoldatlan kérdésével is.

Jelen tanulmányomban e két összefüggő kérdést szétválasztva csak azt szeretném tisztázni, hogy a jelenleg ismert térképészeti és történelmi adatok alapján hol is feküdt ez az annyiszor és oly gyakran hevesen vitatott terület?

A már idézett Hajdu Péter az 1962-ig terjedő, idevonatkozó forrás-kutatásokból leszűrt eredményeit így sorolja fel: "1. - "A Jugarok földje ebben (a XI. század) az időben... az Ural európai oldalán, a Káma és az Ural hegység közötti vidéken feküdt..

Valószínűnek tartjuk mégis, hogy keleti határai esetleg Szibériába is átnyultak"(2). 2.-„A XIV. század második felében... Jugria területe már nemcsak az Ural nyugati, hanem - a történelmi adatok tanúsága szerint - annak keleti oldalára, sőt azon túl az Ob folyóig kiterjedt"(3). 3- "A történelmi adatok szerint... Jugria központi vidékei a XV. század végén már Szibériában feküdtek".(4) És még későbbben új meghatározása szerint 4. - "A XV. század végén, a XVI. század elején... már Szibériában, az Ob alsó folyása mentén kell keresni Jugriát."(5) és végül 5. - "S. Herberstein XVI. század elejéről származó térképe is az Ob mellett tünteti fel IUH - RA-t "(6)

Hajdu Péter összefoglaló következtetéseit, melyeket számmal és aláhúzással magam láttam el, nagyrészt Zsirai Miklós "JUGRIA"(7) című munkájának "történelmi adataiból" meríti. Zsirai viszont A. G. Lerhberg 1818-ban Szentpétervárott, a mai Leningrádban megjelent Jugriáról szóló tanulmányából. (8)

Magyar szerzők alig nyultak a forrásokhoz, legfeljebb - mint Hajdu is - igyekeznek az idézett két szerző által felsorolt adatokkal össze nem egyeztethető következtetéseik szembeszökő ellentmondásait kiküszöbölni.

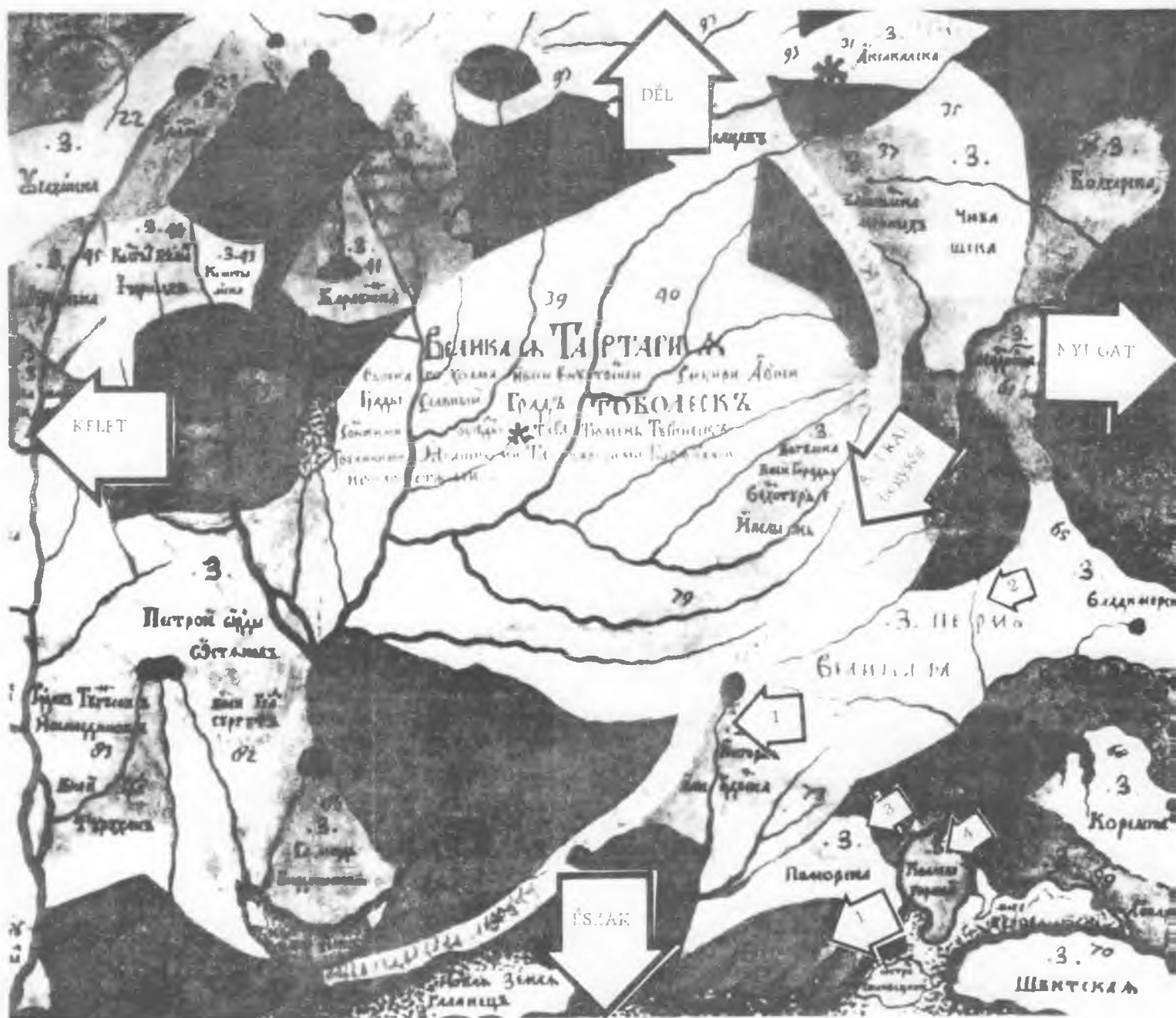
Az egyetlen magyar szerző, aki önállóan tárgyalja a forrásokat és szinte halomszámra gyűjti őket össze, Gombóc Zoltán volt, aki a magyar őstörténeti források tisztázásában is elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Gombóc következtetései a tárgyilagos valóságot látszanak fedezni, melyek nem egyeznek meg Lerhberg- Zsirai következtetéseivel. Zsirai maga is jól látta ezt, azért jelentette meg már a Gombóc harmadik közleményével egyidőben, bőbeszédű és történelmi érvelésekben igen gyenge cikksorozatát, amit különnyomatban is közzé tett. Ez idő óta számos forrás anyag került napvilágra, melyek kivétel nélkül Zsirai, de főként Lerhberg ellen tanuskodnak.

Mi volt a tudományos álláspont Lerhberg idejében Jugria fekvését illetőleg?

Maga Lerhberg, aki döntő befolyást gyakorolt Zsirain keresztül a magyar Jugra-kutatók legnagyobb részére, így összegezi kora tudósainak idevonatkozó felfogását: Tatischtsev és Boltin, úgy vélik, hogy Jugria a (felső) Dvinába ömlő Jug folyó mentén terült el, míg Müller és Fischer az (alsó) Pecsora nyugati oldalától az Ural hegységig elterülő területről állítják, hogy Jugria volt. Csatlakozott hozzájuk Schlözer, aki Jugri déli határát a Vicsegda folyóig terjeszti. Az az északi határ mindhármuk szerint az Északi Jeges Tenger lett volna. Georgi viszont azt vallja, hogy Jugria a Fehér Tengertől az Obig terjedt.

Lerhberg azt állítja - alaptalanul - az általa felsorolt szerzőkről, hogy állításait nem bizonyítják, "de nem is tudnák" - jegyzi meg



ORTODOX HITTÉRITŐK KÉZRAJZOS TÉRKÉPE

1673-BŐL. (Fordított rajzolás, az égtájak felcserélésével !)

A kézzel erősen színezett "nemzetségi" csoportok tartózkodási-helyeit a hitteritők számokkal látták el.

Tanulmányunk céljából csak a fontosabb és minket érdeklő helyneveket láttuk el jelző számokkal, melyek a következők :

1. és 1. JÜGORIJA két részlete
2. PERM VELIKAJA - NAGY PERMIA
3. POMORSKA - TENGERPART
4. KOLNOGORJ

Az URÁLOK hegyvonulata erősen fel van tüntetve rovátkolt vonalakkal. Ettől "keletre" vágyis az OB-folyó irányában ezen a térképen JÜGRIA, vagy JÜRHA stb. nem szerepelnek.

az elfogult szerző, mert neki oly bizonyíték áll rendelkezésére, mely minden ellenkező véleményt eleve lehetetlennek bizonyít. Lerhberg állítása tudatosan hamis. Schlözer állításait igyekezett megalapozni s műve még a mai napig is bőséges forrásanyagot nyújt Észak Oroszországot illetőleg, melyből a finn-ugoristák igyekeznek ugyancsak meríteni. . .

Hogy Lerhberg állítása második részének horderejét jobban értékelni tudjuk, részletesebben kell foglalkozni forrás-anyagával. Az ő korában lett ismeretessé egy kézirat, mely könyv alakjában is megjelent: "Knyiga Bolsemu Certezu", melyet valószínűleg 1624-ben írtak és 1790-ben nyomtatásba is került. Ez a jegyzet szöveges összefoglalása a cári kancelláriában használt és összegyűjtött oroszországi térképeknek. Jelentősége tehát igen nagy és senki sem csodálkozik azon, hogy Lerhberg e jegyzet szövegére támaszkodva döntő érvet vélt látni a Jugria fekvését illetőleg. Amikor ui. az Ob melletti területeket tárgyalja a kézirat, említést tesz az 56 és 67 szélességi fok közt és az Urál valamint Ob közt elterülő területről, amelyet JUHRA-nak hív, s városait, illetve helyiségeit, jugorskíe, vagyis jugoriai helyiségeknek. Ennyit a forrásról. Lerhberg azonban oly következtetést von le ebből, amire a szöveg maga nem nyújt alapot. Azt állítja ugyanis, hogy ezt a területet, és csak ezt mindig is Juhriának hívták. Megalapozatlan állítását aztán igyekszik az általa ismert korábbi adatokból is bizonyítani. Következtetése az idézett szövegekkel azonban annyira szöges ellentétben állnak, hogy az őt vakon követő Zsirai is meghátrál egy néhánynak átvételétől.

Hajdu még óvatosabb s majdnem sikerült neki mind olyan következtetést kikorrigálni, amely a forrás szövegének ellentmond. Hajdunak eme korrigált teóriáját részletesen idézem cikkem elején.

Kár, hogy a magyar szerzők szinte kivétel nélkül elfeledték tanulmányozni Gombóc cikksorozat harmadik részét, mely erre a kérdésre világot vetne. Zsirai gondoskodott róla, hogy a harmadik cikk megjelenésével egyidőben elindítsa az ő zavaros, bőbeszédű és a forrásokkal nem egyező cikksorozatát. Célját - sajnos - elérte. Jugria kérdését lehető teljesen elhomályosította. Maga Hajdu, aki különben tárgyilagossággal nyúl a kérdéshez, de sajnálatos módon nem végzett részlettanulmányokat róla, mára hinárból nem tudott kilábolni. . .

A "Knyiga Bolsemu Certezu" kétségtelenül utal arra, hogy a szöveg írása idején legalább is egyesek az említett területet Jugra néven jelölték. Nem biztos azonban, hogy ez a névjelölés az oroszoknál általános volt s főleg nem biztos, hogy e névjelölés a cári térképeken is rajta volt. Hogy a térképen valószínűleg nem volt rajta, abból következtetjük, hogy az ezidőben megrajzolt szibériai orosz térképeken, melyek legnagyobb részét nemrégiben kiadták, egyiken sincs rajta. (9) Szinte elképzelhetetlen, hogy ez elmaradt volna, ha a hivatalos cári térképeken valóban szerepelt volna. Szibéria meghódítására irányuló minden expedíció ui. épp az említett területeken vonult át. (10) Vannak pozitív érvek is. A "Knyiga Bolsemu Certezu"

megírásánál egyidőben megrajzoltak egy orosz missziós térképet, pontosan 1673-ban, melynek célja nem az utak berajzolása, hanem a népek feltüntetése volt. Arra szolgált, hogy az orosz orthodox misszionáriusok eligazodjanak rajta tevékenységükben. Ezen a térképen, mellyel a továbbiakban részletesen foglalkozunk, a Jugra a Mezen két partján terül el (11) s felnyílik Permiáig s megadja a név orosz jelentését is "Pomorje" = Tengerpart. (1. számú térkép.)

Tehát semmikép sem igaz, hogy e táj mindég és kizárólag Jugra volt amint Lerhberg állítja, sem az nem igaz, amit Hajdu átvett Zsiraitól, "A történeti adatok szerint... Jugria központi vidékei a 15. század végén már Szibériában feküdtek..."

A nagyon is egyedülálló "Knyiga Bolsemu Certezu" csak azt bizonyíthatja, hogy ez időben egyesek ezt a területet is Jugra-nak hívták, mint annak legkeletibb nyulványát.

o/o/o

Lássuk ezek után az eddig ismert, idevonatkozó "történeti adatokat". Hova helyezik ezek Juhrat (Juhro-ma-t)?

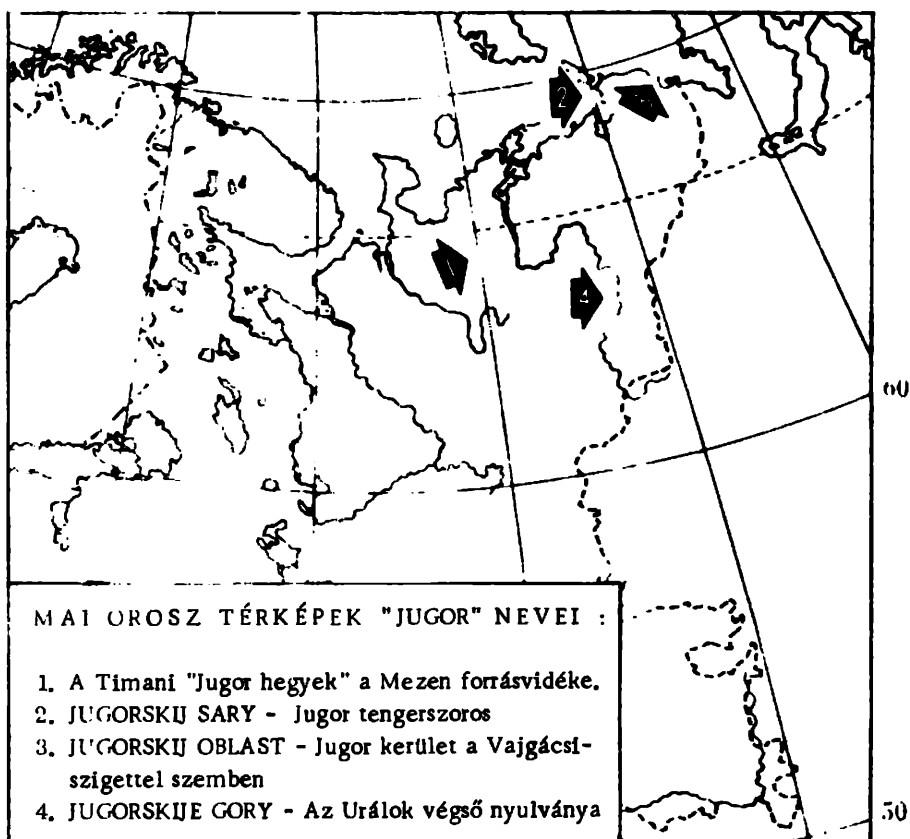
A mai orosz térképeken Jugorskiy Oblast névvel, magyarul jugorjai kerület, - jelölik az Ural hegység felett lévő félszigetszerű földnyulvány legészakibb részét, mely a Vajgacs-szigettel szemben fekszik. Jugor-i tengerszorosnak hívják az említett Vajgacs-sziget és a felette és a szárazföld között húzódó vízlátjárót. A tengerszoros alati részén egy helység neve Jugorski Sary. - Jugor Partok néven nevezik a Kari-öböl északnyugati részét. (Hajdu Péter még megjegyzi, hogy az Ural-hegység egy részét gyakran Ugor néven jelölik a mai orosz nyelvben is (12). Ez maradt meg a mai napig a nagy kiterjedésű és sokat vitatott Jugrá- (Juhra)-ból. (2. számú térkép)

A legrégebbi orosz forrás, az un. "Nestor-krónika", amely a legtöbb orosz krónika kezdetétől is szolgál, ugrý néven ismeri Észak Oroszország egyik népét és hazáját egyaránt. Ugyanezen a néven tartja számon a Kiev mellett átvonuló magyarokat is. Azonban a "Nestor-Krónikát" kiindulópontul használó északi krónikák már "jugry" és "juhorski" néven tartják ez északorosz népet számon. Ebből az következik, hogy a =J kezdőbetű nem orosz eredetű, hanem az oroszok vették át azt a helyi lakóktól, akik magukat így nevezték. Jellemző az is, hogy a szláv népréteg közt folyó két Ugra-folyó neve elejétől is a =J hang hiányzik, amely viszont a finn nyelvterületen Juchra formában sűrűbben előfordul. Ugyanez a helyzet akkor is, mikor a "folyóft" jelzi a szó, ahol a csónakok átvontatásánál (veleki) az adószedő helyek (ugry umovy) voltak...

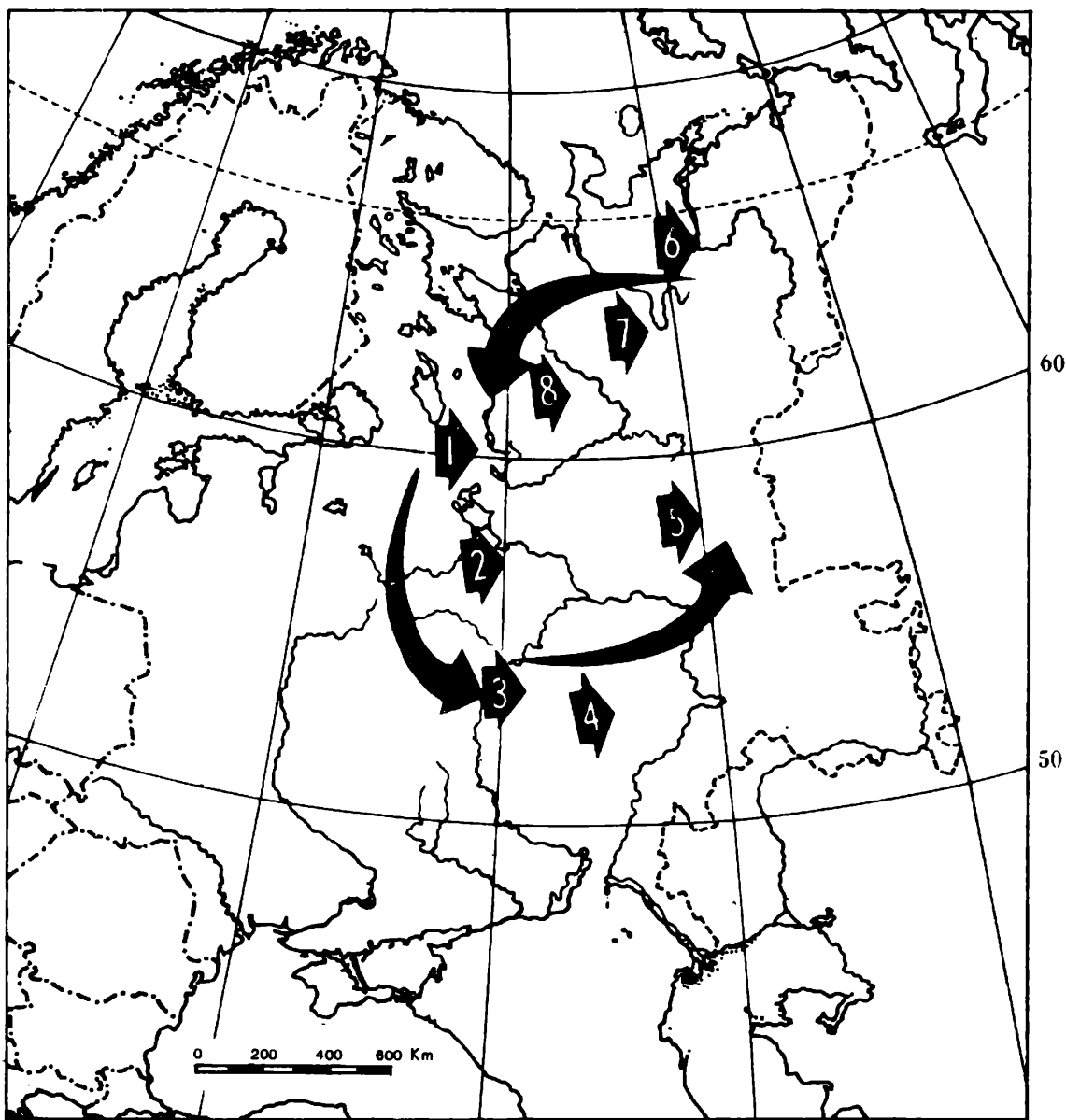
Nestor felsorolja azokat a nem orosz népeket (Csudy), amelyek Ki- evvel élénk kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fenn. Elindul a Fehér Tó melléki (Bjelo Ozero, Valga Vesi) vesi néppel s félkört írva le, befejezi az ugrý néppel, amely keleti szomszédja volt a vesi népnek. Már Schlözer fel-

hívta a figyelmet a Nestor-Krónika kutatói előtt, hogy az orosz szerzetes nem tervszerűtlen összevisszaságban sorolja fel az általa ismertetett népeket, hanem szomszédsági viszonylatban. (3. sz. térkép.)

2. számú TÉRKÉP.



Egyesek a Pecsorától keletre teszik az ugryak földjét. Eljárásuk azonban nem megokolt. A Pecsora után ugyanis Nestor a Jam-tó népét említi és Jam rendkívül sok volt Oroszországban. Ezek főleg a szárazföldi úthálózat mellett fekvő kocsállomások voltak. (Az oroszoknál ez átvett név.) Egyik ilyen jelentősebb és fontos állomáshely volt az Ugria-i téli és nyári, kelet-nyugat irányú utvonál találkozhelyén fekvő tómelék Jam, a Pecsorától nyugatra. Ide torkollott be a Dvinából jövő és a Mezen mellett elhaladó prémkereskedelmi út, mely nyugaton a Fehér Tó-nál végződött, keleten pedig a Pecsora vidékére érkezett. (A déli út Permián haladt keresztül : a Káma, Volga, Oka, Ugra, Desna vonalán ért Kievbe.) Mármint ez a fontos Jam átrakodó és kocsállomás Pe-



A NESTOR KRONIKA NÉPEI

1. VESI 2. MARI 3. MUROM 4. MORDVA
5. PERM 6. PECSORA 7. JAMTA 8. JUHRA

csorától nyugatra fekszik a Mezen és Pecsora majdnem összeérő Pizma folyók -
nak a forrásvidékén, ahol az átrakodók (volok) voltak. Ez a hely egyben fontos
vámhely és raktárként is szerepelt.

Semmi ok sincs arra, hogy a felsorolásaiban pontos sorrendet tartó Nestor a Jami-tól ismét a Pecsora keleti részére ugrádozzék. Legalább is leírásaiban ilyen eset nem fordul elő. A Jámi-tó és az Ugria-i kelet-nyugati, nyári-tó li prémkereskedelmi utjaival való szoros kapcsolatai ismeretesek. S. Herberstein is ezt az utat írja le pontosan, mint Ugria utvonalát, melynek orosznyelvű leírását annak idején Moszkvából kapta.

Az északi krónikások több helyen említik Jugra népét és tartományát. Ők már a helyi nép ajkáról veszik a nevet és pontosabban is jegyzik fel, mint a Nestor-féle krónika. Négy idézet ad többé-kevésbé pontos helymegjelölést. (Az idézetek közül kettőt először ismertetek. Nem tartom kizártnak, hogy a krónikák tüzetesebb áttanulmányozása után még több adat is előkerülhetne.)

Időrendben az első egy az 1096-os eseményekkel kapcsolatos elbeszélés. Itt idézem Hajdu Pétert hosszabb szöveggel, hogy lássák olvasóim, mennyire reménytelen azok érvelési módja, akik egyszer Lerhberg és Zsirai-féle utakra léptek: "Kétségtelenül az obi-ugorokra vonatkoznak a XI. századi orosz évkönyvek jugorokról szóló hiriei. (Az olvasó látni fogja, hogy az obi-ugorokról nincs is szó e forrásanyagban!) A kievi őskrónika az 1096. év eseményeinek felsorolásában leírja egy Gyurjata Rogovics nevű novgorodi embernek a jugorokról szóló elbeszélését. A krónikában e helyen arról olvasunk, hogy Gyurjata Rogovics a szolgáját Pecsorába, majd onnét "Jugrába" küldte "A jugráknak (jugoroknak) néma nyelvük van, vagyis idegenek számára érthetetlen - írja a krónika és északon tőlük laknak a szamojédek. Így idézi a novgorodi krónika és folytatja elbeszélését: "A jugorok azt mesélték szolgámnak " Különös csodát fedeztünk fel, amelyről korábban nem hallottunk, amely csak három éve tűnt fel. A tengerből felé hegyek húzódnak, magasságuk az égig nyúlik, s ezekben a hegyekben nagy kiahálás és beszéd hallható: az emberek vágják a hegyet, mintha át akarnák törni. Nis rás van már a hegybe vágva és azon keresztül beszélnek, azonban nyelvüket nem lehet megérteni: kezeikkel vasra mutatnak, mintha vasat kérnének és ha valaki kést vagy fejszét ad nekik, prémmel viszonzozzák. Az ut ezekhez a hegyekhez szakadékok, erdők és hó miatt járhatatlan, azért nem mindig jutunk el hozzájuk" ... Ezeket írja a krónika idézet után Hajdu könyve 152. lapján. A 156. oldalon pedig így folytatja: "Vegyük szemügyre a kievi krónika idézett részletét, mit árul el Jugria fekvéséről Gyurjata Rogovics szolgája, mint láttuk, valahová a Pecsora vidékére utazott, tehát nem volt messze a Káma vidékétől. Az epizódból világosan kivehető, hogy Jugria a Pecsora vidékének szomszédságában, a szamojédektől délre, vagyis a Káma

folyásánál lehetett. A Káma nagyon messze van a szamojédektől! Cikkirő megjegyzése.) Az elbeszélésben említett nagy hegy alkalmasint az Ural hegységgel azonosítható. Arról nincs szó a híradásban, hogy Gyurjata Rogovics szolgája átkelt az Urálon, sőt ennek éppen az ellenkezője világlik ki belőle. A jugorok földje ebben az időben tehát, az Urál európai oldalán a Káma és az Ural hegység közötti vidéken feküdt. Valószínűnek tarthatjuk mégis, hogy keleti határai esetleg Szibériába is átnyultak".

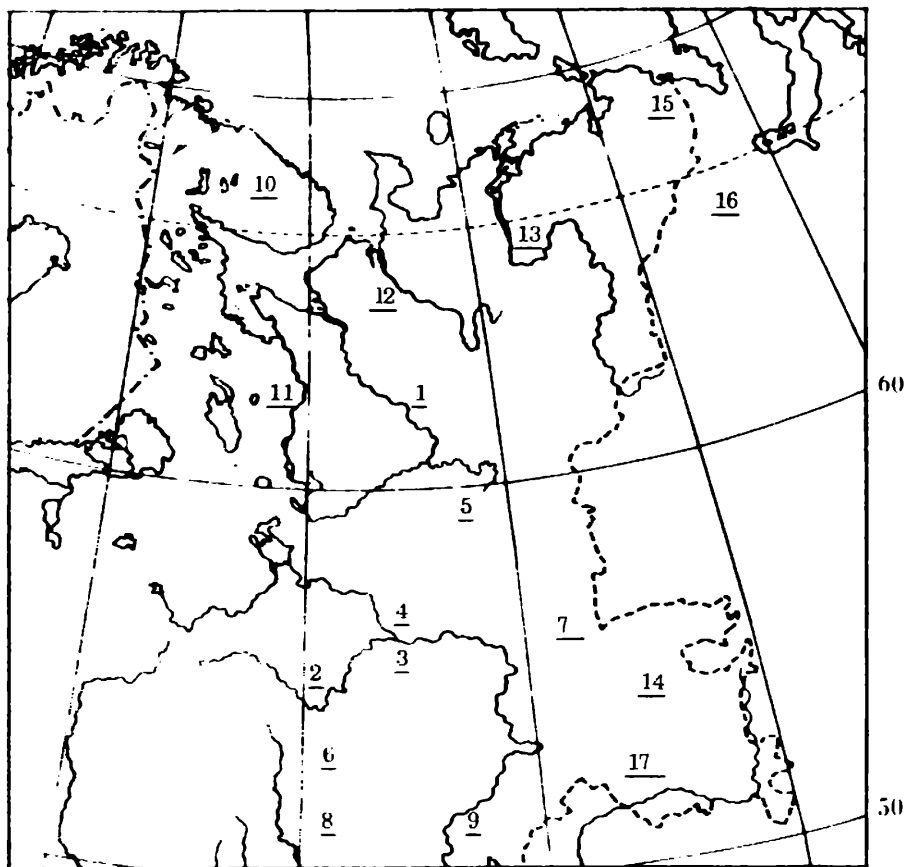
Az idézett szöveg ezek szerint azt mondja, hogy "A tengeröböl felé hegyek húzódnak... az emberek vágják a hegyet... kis rés van a hegybe vágva, azon keresztül beszélnek "Ha ezek a hegyek az Ural lett volna, akkor a jugorok az Urálon túl laktak volna és a résen keresztül beszéltek volna a tőlük nyugatra lakókkal. Azt hiszem azonban, hogy Hajdu Péter nem tételez fel az Urálról ily naivságot, hogy csak úgy könnyedén lehetne rajta beszélgetési rést vágni. De ha ezt mégis feltételezné, akkor hogy állíthatja, hogy e szöveg alapján a jugorok földje a "Káma és az Urál hegység közötti vidéken feküdt?" A szöveg egész világosan tengeröbölre húzódó hegyről. Hol van a Káma és az Urál közti térségen Tengeröböl? Az urál hegység a Kári-öböl (jobban mondva a Bajdarackai-öböl) legdélibb csücskéig közeleg. Körülbelül ötven kilométerre az öböltől megszűnik. A leírásnak nem felel meg a hely.

Van azonban a Pecsorától nyugatra eső hegyvonulat a Tímanski: Krjaz, ezt hívják a középkori térképek jugori hegyeknek, ezek a hegyek határvonalat képeznek Jugria és Pecsora közt. Ezek a hegyek továbbá egy tengeröbölben, a Cseszkája Guba-ban (öböl) végződnek. Ezek a hegyek is bár csak a sokat említett Gyurjata Rogovics fantáziájában nőnek égig, hisz ő maga soha sem járt ott, valóban elég nagy magasságot érnek el. Több vonulatban húzódnak ennek a hegynek a vonulatai a Pescsa és Indiga folyók között. Egyik ilyen vonulatát nem volt túl nehéz átvágni, hogy rajta kereskedelmi csereberét lehetett folytatni az egymás nyelvét nem igen értő feleknek. Ez a főlrész a szamojédek szomszédságában van: eddig húzódik ma is a szamojédek nyugati gyéynyulványa. Majd később látni fogjuk, Juhra tényleg eme vidéken feküdt.

A másik szöveg egy 1114-es eseményt mesél el. A csodás dolog mit elmond, lényegtelen. A vele kapcsolatos helymeghatározás azonban annál fontosabb. A szöveg ul. azt mondja, hogy a Ladoga-tó környéki emberek északra mentek a jugorok és szamojédek földjére, ahol a mesés dolgokat hallották. Jugria ezek szerint a Ladoga-tó és a szamojédek közt terült el.

Egy 1187-es szöveg pedig pecsoramenti jugorokról beszél. Az 1096 os szöveg is arra enged következtetni, hogy Jugria a Pecsorához közel esett.

Ismét egy másik szöveg 1187-ből pedig Permiával való szomszédságra is enged következtetni, mert azt mondja, hogy jugriai és permiai lakókat végeztek ki, akik adófizetéssel tartoztak Novgorodnak.



EPIFANIJ NÉPI FELSOROLÁSI TÉRKÉPE

1. DVINAIK, 2. USZTJUGIAK, 3. VILEDJEK, 4. VICSEGDAJIAK, 5. PINEGAIAK, 6. JUGIAK, 7. ZÜRJÉNEK, 8. GALICSIK, 9. VJAT-KALIAK, 10. LAPPOK, 11. KARJALIAK, 12. JUGRIAIAK, 13. PECSORÁK, 14. VOGULOK, 15. SZAMOJEDEK, 16. PERTÁSZOK 17. NAGY-PERMIA.

Mindezen adatok alapján a következőkben vonhatjuk meg a még bizonytalan jugriai határokat : északon a tenger, északkeleten a szamojédek, keleten pedig a Pecsora, délkeleten Permia és délnyugati irányban a Ladoga-tó.

Az ezeket követő források Jugriát mindég a kareliaiak és Pecsora -

Permia közé teszik. Az a következetes helymegjelölés nem lehet véletlen.

Az egyik legfontosabb forrás Epifánij, Szent Istvánnak, a komiak apostolának életrajzírója 1390- ből, ahol felsorolja művében azokat a népeket, melyeket a missziós térítgetett a kereszténységre. A Novgorodból kiinduló hit-térítő elve az volt, hogy a keresztény hitre térítendő népet saját nyelvén igyekezzen oktatni. Az ő tevékenységével kapcsolatos nyelvmaradványok a legrégibbek a keleti finn nyelvből. Az ő idejében ezek a területek mindinkább a moszkvai fejedelemség befolyása alá kerültek, ezért munkássága vége felé már inkább Moszkvával karöltve dolgozott.

A népfelsorolásban Epifánij nem ugrándozik össze-vissza, hanem tervszerűen előbb a Dvina körüli csoportokat, majd nagy ívben a lappok földjétől a Perm tartomány népeit sorolja fel. Lássuk szövegét: "Íme a helyek és területek és a földek és a Perm körül lakó idegen nyelvű népek nevei: 1. dvinaiak, 2. usztjugiak, 3. viledíjek, 4. vicsegdajiak, 5. pinegaiak, 6. jugiak, 7. zürjének, 8. galicsiak, 9. vjatkaiak, 10. lappok, 11. karjalaiak, 12. jugriaiak, 13. peccsorák, 14. vogulok, 15. szamojédek, 16. pertaszok, 17. Nagy Perm, amelyet Csuszovi Permnek neveznek "(4. számú térkép.)

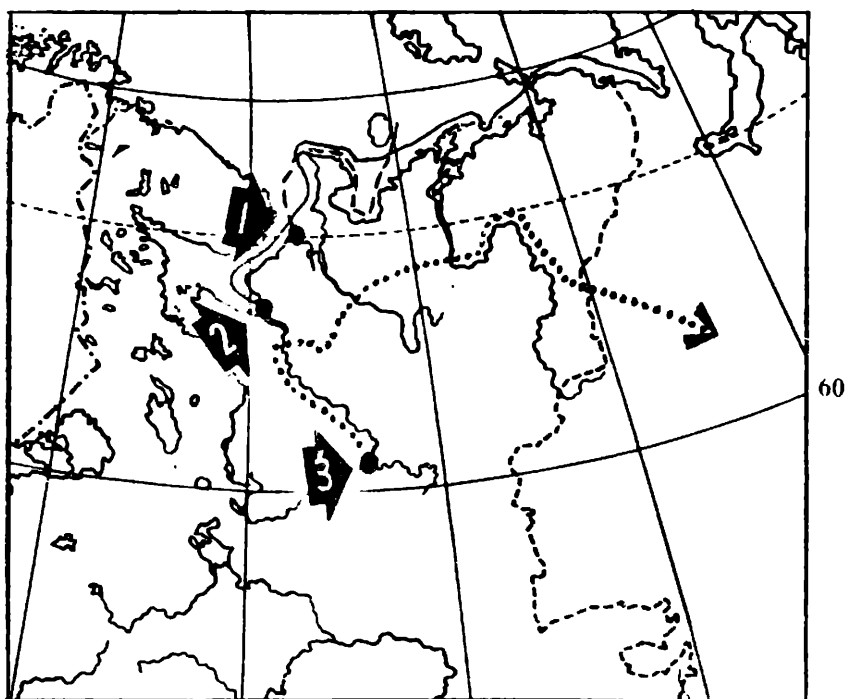
Ezen, amint látjuk a jugorokat Karelia és Pecsora közé helyezi. Idézetek egész sora fog ezzel megegyezni, Így indokolatlan az orsz. "Ocserki po Istorií Komí ACCR" 1955-ben kiadott mű 46. oldalán közölt térkép Jugria elhelyezésével :a Pecsora és Usza-folyó háromszögében. A szöveg erre egyáltalán nem nyújt semmi alapot. A könyvben pedig semmi megokolást nem találunk erre az eljárásra. Epifánij szövege kétségtelenül a Pecsora és Karelia közé helyezi a jelzett földrajzi nevet és népet. Ha valaki erről a könyvben világosan jelzett helyről máshova teszi a tartományt, eljárását meg kell okolnia, különben sajnálatos tévedésnek kell eljárását minősíteni.

Alig 127 évvel később az első Oroszországról írt földrajzi leírásban Jugriát szintén Karelia és Permia közt találjuk. Miechow. Mátyás 1517-ben kiadott munkájában leszámol a középkori oroszországi leírásokkal melyek még ókori nevekkal hemzsegnék és tele vannak mindenféle helytelen és fantasztikus mesékkel és állításokkal. Értésüléseit személyes megfigyelésekre alapozza s számos a helyszínen járt személyektől szerzett jelentéséből szerezte. Sajnos azonban az utóbbi, a legujabb helyszíni megfigyeléseknek az anyagát összekeverte a középkori helytelen értesülésekkel és ókori mesékkel.

Miechow Mátyás könyve után 1544-ben jelent meg, de már 1480-ban írta meg Pomponius Sabinus "In Vergilium Commentarii c. munkáját. Értésüléseit valószínűleg az Itáliában járt cári kiküldött, Buzin Simon-tól nyerte. Buzin olasz tudósokat és művészeket igyekezett Oroszországba hívni, a mi Mátyás királyunkkal jó viszonyban lévő Nagy Iván fejedelem megbízásából. "A Jeges Tenger közelében laknak

az erdőlakó ugarok, ugrik" - írja a szerző, majd másutt ezt állítja róluk: "Tehát nem messze tőlük (a jugoroktól!) laknak a permiek k. b. két havi utra" Szerinte is tehát félreérthetetlenül Permiától nyugatra s az Északi Jeges Tengerrel határosan fekszik Jugria...

5. számú TÉRKÉP



XVI. SZÁZADI GEOGRÁFUSOK UTIRÁNYA

1. BALAKUS hajótja a Juhra-tengerpartig
2. H. SMITH a "hugri" partok menti útja
3. S. HERBERSTEIN báró útja Üstyüktől az Ob-ig.

Ezekkel a felsorolt történelmi adatokkal összeegyeztethetetlen a Hajdu-féle pontokba összeállított megállapítások között a 2., 3. és 4. számok alatt idézettek.

A krakói orvos, az említett Miechow Mátyás 1517-ben a "Tractatus de Duabus Sarmatiis" című munkája, amint már említettem, elindítója azon térképsorozatnak és az Oroszországról szóló értesítéseknek, amelyek a földrészt tárgyilagos képét rajzolják meg. Bár könyve címében a régi, ókori földrajzi terminológiával él - (sajnos enélkül kortársai meg sem értették volna, hogy miről is ír) - anyaga feldolgozásában már egészen a

helyszínen használt földrajzi neveket alkalmazza. Jugriát is ismerteti népevel együtt. Nyelvükről megállapítja, hogy megegyezik a magyar nyelvvel. Ezt az állítást minden európai térképész és néprajzíró megismétli. Erről tudtak Moszkvában is. Aeneas Silvius, a későbbi II. Pius pápa is írt róla. Mátyás királyunk is értesült a dologról. A hirt ellenőriztette. Jugria népet a háborúkban nagy elnéptelenedésben szenvedő birodalmába is akarta volna hozatni. Terve megvalósításában azonban halála megakadályozta. Miechow szerint azt is tudta, hogy a jugriai magyar (a mai hivatalos terminológiával élve finnugor) nyelvben nincs szláv szóképzlet, míg a magyarországiban van. Eme értesülést csak részletes nyelvismeret alapján lehet megszerezni. Ha már ilyen pontos nyelvismerete volt Jugriáról, nem meglepő, hogy annak fekvéséről is pontos adatokkal tudott szolgálni s hogy szerinte Juhra Karélia és Permia között fekszik. Az északi határt illetőleg azt is tudja, hogy a jugorok az északi Jegestenger partjain fókákra vadásznak. S. Herberstein, aki Miechowot mint forrást használja, jól ismeri ezt a szöveget. Szabad fordításban idézi is Pontosabban megjelöli azt a helyet, ahol ez a főkavadászat folyt: a Dvina és a Pecsora közti tengerparton. Igen ám, S. Herberstein-nek a jugorok politikai céljai megvalósításának útjában vannak. Azért nevüket kihagyja az idézett szövegben s egyszerűen "Jagert" ír a "jugorok" helyett. Ugyanigy meghamisítja értesülését, amikor a jugorok gyöngyhalászati helyeiről ír. S. Herberstein e történelmi hamisításáról és annak politikai háttéréről a későbbiekben bővebben ír. Sajnos, épp ez a teljesen megbízhatatlan Herberstein egyik legfőbb támasza a Zsirai-Hajdu teóriáknak.

R. Hacluyt 1955-ben megjelent munkájában ("The Principal Navigations, London) több Jugriára vonatkozó szöveget találunk. A legfontosabb mely Jugria északi határát pontosan megjelöli, s mely teljesen fedi Leherberg által idézett Georgi véleményét. Joannes Belakus 1581-ben, volt tanárjához, Mercater-hez (Gerard Kremer 1512-1598) írt levele.

Balakus kéri Mercatert, hogy hallgassa meg a levélvivőjét a belga származású, orosz fogságban volt tengerészt, aki hajón akarja megtenni az utat egészen Kináig az Északi tengeren. Alferius Archangelszkből indul (az északi Dvina torkolatától) és mindenütt jugriai partokon haladna egészen annak határáig, a Kária-i öböl (Bajdarackaja Guba) déli csücskéig, innen az Obig, majd az Obon egészen Kináig, mindenütt pontos méreteket eszközölve. Erről fennmaradt latin jegyzetek és angol fordításaik a legalaposabban megjelölik Jugria északi határait. (13). (5. számú térkép.)

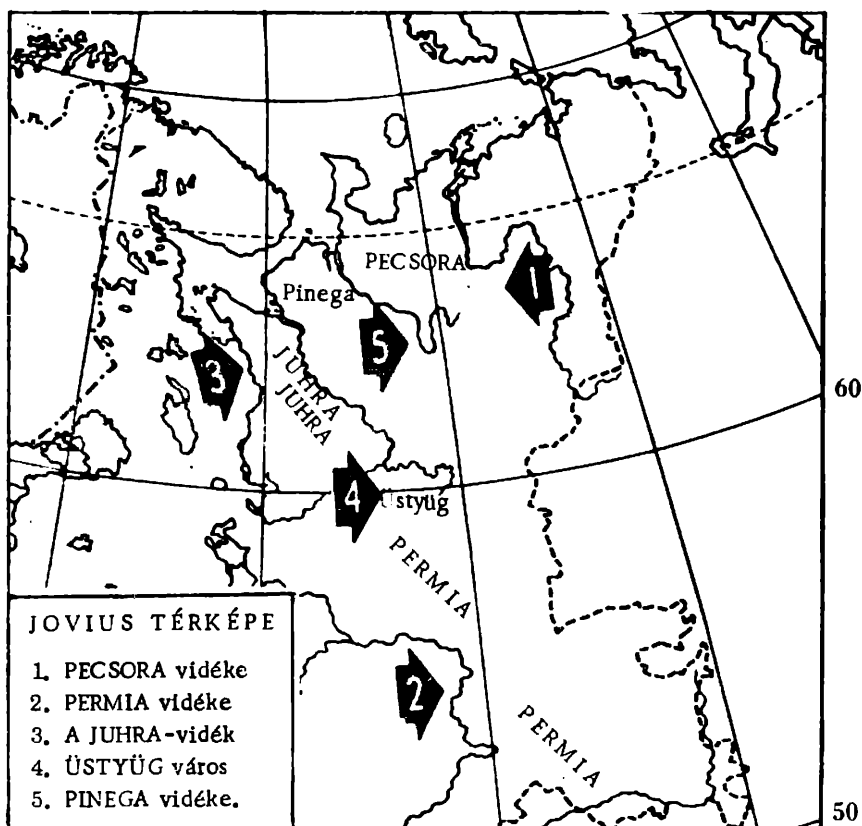
1588-ban már a moszkvai angol követ is tud e levélről. Majdnem szószertint átvétellel utasítja a moszkvában székelő Angol Kereskedelmi Társaság vezetőjét, hogy egy hasonló utra tegye meg az előkészületeket. Pontosán idézi Balakus levelének a Jugra határait illető kitételeit, mely a Dvinánál kezdődik s a Kari-öböl déli csücskénél végződik s onnan halad dél felé.

Ugyancsak ebben a munkában találjuk Hugh Smith-nek, Artut Pet-nek és Charles Kackmann-nak 1580-ban tett vajgácsi utazásáról

rott feljegyzéseit. A visszafelé vezető út 20-ik napján Kolgojev szigettől délre haladva, megpillantották a Hugri (Jugri) partokat (14) Onnan nyugat felé haladva elérték a Kanin és Kola félszigetek közt fekvő Morzovec szigetet.

Ugyanebben a műben olvassuk, hogy a moszkvai Angol Kereskedelmi Társaság vezetője Richard Gray (1588)levelében bejelenti, miszerint a Mezen torkolatánál lévő Lapmas kikötőbe utazik. (15). Oda számos jugriai kereskedő szokott összegyülekezni. Megbeszéli velük, hogy lehetne megszervezni a jugriai tiszafa kivittelt Lampas kikötőjén keresztül. Amint ebből látszik, Jugria Lámpász kikötő háterszága. A közigazgatási Juhra tényleg a Mezen két oldalán feküdt. (Mint tájegység, sokkal kiterjedtebb volt.)

6. számú TÉRKÉP



Jovius Pál feljegyezte 1525-ben a pápa számára Geramisov cári követttől szerzett, Oroszországra vonatkozó értesüléseit. Elmondja többek közt, hogy a Jug-folyó torkolatánál lévő Usztjug (Jug torka) kikötőjébe szállítják a pecsoriaiak, permiek, jugorok és jugiak, valamint a pinegaiak áruikat,



A "BORGIA VILÁGTRÉKÉP" ISMERETLEN SZERZŐJE HASZNÁLJA AZ ISMERT "CİL GUR" NEVET.

melyeket messze földről szereznek be, (16). Amint látjuk, a felsorolásban, amely fekvésük szerint sorolja fel a tartományokat, Jugria a Pecsora és Permia tartománytól nyugatra esik, a Jug-tól és Pinega-tól szinte keletre, ami megfelel a valóságnak és minden máshonnan szerzett értesülésnek.

Számos más forrást mellőzök, mert értesüléseiket nagyrészt az eddig említett forrásokból merítik.

Az arab írók szintén emlitenek Jura nevű tartományt, mely Bulgár kereskedelmi várostól északra fekszik, az "északi" széleken. Ibn Tadi Allah al'Umari "Masalik al abcar" című munkájában már pontosabban jelöli meg a nevet Juhra alakban. Ugy látszik, a többi arab írónak elkerülte a figyelmét az enyhe orosz "h", mely a Juhra névben szerepelt. Az arab "h" gutturálisok (torokhangok) ugyanis sokkal erősebben ejtendők. Az arab írók azonban nem használhatók fel a pontos helymegjelölés szempontjából: óvakodnak a pontos helymegadástól, mivel magok csak Bolgárig utaztak, északabbra már személyesen nem igen merészkedtek.

Van azonban mégis egy igen fontos arab forrás, az 1110 táján íródott Idrizi-féle térkép, mely a szicíliai király megbízásából készült. Anyagát gondos gyűjtéssel állították össze. Számos részlettanulmányra megbízottakat is menesztettek, akik pontos földméréseket végeztek. Arab, norman és velencei utazók leírásait gondosan felhasználták. Az így kialakult arab szöveg olvasása igen hiányos és nehéz. Latin betűs átírását nem végezték gondosan és így mindig vissza kell térni az eredetihez. Az pedig ismeretes, hogy a pontozás nélkül írt arab írása még nehezebb. Az északi részeket az addigi pontos helynevek alapján egy finn tudós O. J. Tullie "Du nouveau-sur Idrici" című munkájában (Studia Orientalis - 1937.)- ellenőrizte és javította ki az ismert és sűrűn használt latin betűs átírást. Tanulmánya alapján kiderült (117 old.), hogy Juhre ugyanazon helyen van jelölve, ahova a későbbi kutatók teszik. Így Nesztor és Idrizi, akik kortársak voltak, képezik a legelső és egybevágó tanúságot Juhre holléte felől, mely Európában feküdt a Mezen vidékén.

Három középkori térképet szeretnék még megemlíteni, melyek minden bizonnyal az Idrizi-féle térképből merítették értesüléseiket. De mivel Észak Oroszország megrajzolásában oly bizonytalan tájfelölést alkalmaznak, nem szándékom őket bizonyító adatként felhasználni. Éppen csak idézem őket, mint kuriózumot. Ha valakinek kedve van alaposabb tanulmányozásra, talán meggyőző eredményre is tud jutni.

Az első 1375-ben készült s általában Ábrahám Cresquesnek tulajdonítják. Térképén egy Uger nevű helység van feltüntetve az északi Jeges-tenger partvidékén.

A másik Fra Mauro-nak tulajdonított térkép 1459-ből, a harmadik a Borgia-világtérkép. Ez utóbbi szerzője ismeretlen s nevét gyűjtőszendélyéről híres Borgia kardinálistól kapta. Mindkét térképen sze-

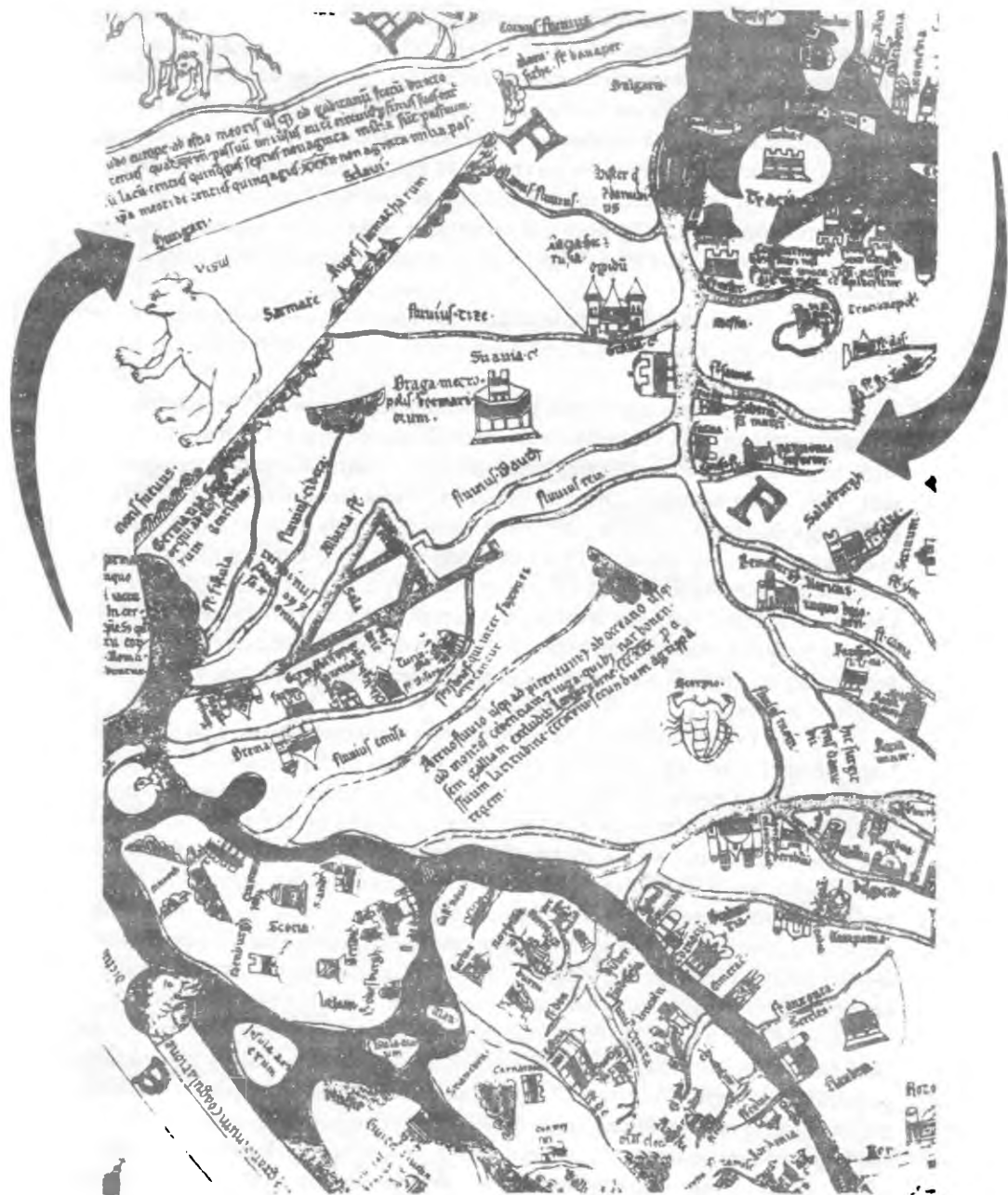
repel k. b. ugyanazon helyen a Ciugur és Cugul nevek sora. (Az uráli Scugur nevek hasonlósága tagadhatatlan.)

H. Michow közzétett egy 91 oldalas tanulmányt: "Die Aeltesten Karten von Russland" (Amstendam, 1966) címen. Alapos tanulmánya elég fényt vet e térképek eredetére. Számunkra az a végkövetkeztetése fontos, hogy mindhárom térkép orosz forrásból merítette anyagát.

Időrendben az első, a már említett Jovius Pál munkájához készült, de soha sem csatolták a térképet, amelyet egyébként Battista Agnese rajzolt. Így a munka csak kéziratban maradt ránk. Rajta a Jugoria Regio a Pecsora és Dvina közt fekszik. Magán a térképen a Pecsora a Dvina-folyótól eléggé nyugatra folyik. Ez a hiba onnét ered, hogy az elbeszélő és őt hallgató ellenkező irányban tájékoztak. Az egyik a folyó forrása, a másik a torkolata felé nézett és így vette a folyó jobb vagy bal partját figyelembe. A másik zavaró körülmény abból adódhatott, hogy a nyugati olvasók ismerték dán utazók leírásait, akik lappföldre utazva a Skandináv félsziget északi tájaira haladtak, hogy a svéd-orosz harctereket elkerüljék. Finnország legészakibb részén pedig a legnevezetesebb folyó a Petsame (Pecsa-me), amit egyes nyelvjárásokban Petso-ra (PecsoRa) formában használnak. Így az északi tájakkal még minden részletében tisztában nem lévő olvasó könnyen összetéveszthette a két nevet, s így elhelyezésben tévedhetett. Waldseemüller híres térképén is ez az eset, ahol a Pecse-mo nem "mo"-ra, hanem "ra"-ra végződik

A második térkép, korának térképészeti remekműve, mely tényleg létező helynevek egész özönével lepi meg a nyugati térképészeket s igen pontos a helyi elrendezésben úgy, hogy ma is alig hagy maga után kívánni valót. Ezt a térképet Wied Antal adta ki 1555-ben. Maga a rajz azonban már előbb kézen foroghatott az akkori európai térképéskészítőknél, mert nemcsak anyagát, hanem a térképhez mellékelte szöveget is idézik, sőt hivatkoznak is rá forrásként. A rézmetszetet az Ortelius-nak dolgozó Hugenberg készítette. A térkép hosszú időre eltűnt a forgalomból, bár sokan hivatkoztak rá, míg H. Michow Amsterdamban meg nem találta s lekötölte az "Aus allen Welttheilen"-c-folyóiratban. (8. számú térkép.) A tanulmány a folyóirat XII. évf. 321. old. jelent meg. Azóta minden térképtörténeti atlasz hozza.

Anyagát a cári családdal rokonságban lévő, valószínűleg magyar származású Latzki János (Ivan Ljatzky) gyűjtötte össze, akit Herberstein kért meg erre a gyűjtőmunkára Moszkvai időzése alkalmával az Oroszországról írt munkája számára. Latzki, a cár számvevő (okolnicsi) tisztja vagy a cár személye melletti miniszter feladatát töltötte be. Amikor Godunow idején a cári családot üldözték, ő Lengyelországba menekült, ahol térképanyaga igen kapóra jött a készülőben lévő lengyel-orosz háború idején. A térképen azok a részek, ahol az orosz háború dult, különös részletességgel vannak kidolgozva. Alapanyagát mindenestre a cári udvarban lefektetett oroszországi térképről vette.



LAFFORDI RICHÁRD TÉRKÉPE 1276-1283 KÖZÖTT A HEREFORDI SZÉKESEGYHÁZ DISZE A BALOLDALI NYILLAL JELZI A HUNGARI "NÉPET A SZARMA-TA HEGYEK FÖLÉ. A JOBB OLDALI NYIL PANNONIÁT, ESZTERGOMOT ÉS SABA-RIÁT A DUNA PARTJÁN JELZI.

Wied térképén a Mezen folyó mellett szerepel Juhri tartomány s vele kapcsolatban a következő szöveg olvasható: "Juhri, ex quibus hungari in Hungaria, ut idem quoque idioma ostendit" -Juhri, honnét a magyarok erednek, mint nyelvük azonosságából kitűnik." Egy város körvonalai is fel vannak tüntetve a Mezen mellett, valószínűleg a mai Juorna város, aminek régebbi kiejtése Juhro-ma lehetett. Ez az alak képezheti alapját a Juhry-nak.

A harmadik térkép Sebastian Münster-é. Különféle kiadásain a IUHRA egyszer a Mezen jobb, máskor baloldalán van feltüntetve, azonban mindig Karelia közelében. Régebben ezt tartották a legrégibb oroszországi térképnek. De világosan kimutatható, hogy Wied anyagát használta fel s időben ezt csak követhette.

A három oroszországi, legrégibb térkép, melyek forrásait helyi adatokból merítették, mint láttuk, mindhárom hozza a Juhra-t és mindhárom a Mezen mellett ábrázolja azt.

Van azonban egy másik juhrai térképcsoport, mely a "Magna Hungaria" megjelöléssel van kapcsolatban. A szerzők ui. nagyon jól voltak értesülve arról, hogy Észak Oroszország területére tették a "Magna Hungaria" nyugati részét. Vagy pedig az északi Dvinától nyugatra "Parva Hungaria"-t s attól keletre "Magna Hungaria"-t. (A legismertebb ilyen ábrázolás a Mathias Parisiensis térképe, amelyen a "Parva Hungaria" (Kis Magyarország) nem azonos a mai Magyarországgal, amint azt Győrffy helytelenül értelmezi, mert a mai Magyarországot "Pannonia"-val jelzi a szerző.) Az orosz forrásokból táplálkozó új térképek azonban ide helyezik Juhra-t. A leghíresebb, nemrég kiadott ilyen térképen, mely Waldseemüller térképein hol egyiket, hol másikat szerepelteti a nevekből.

Frisius Gemma az első, aki arra a merész lépésre szánja magát, hogy egyesíti a két fogalmat és a két nevet egymás mellett szerepelteti. Térképéről készült az egyik legelső globus, vagyis földgömb. (10. számú kép.) Egyik legrégibb példánya ma egy bécsi mérnök, Robert Haardt tulajdonában van még ma is. Ez a földgömb Ausztriában a legrégibbnek számít, róla már több tanulmány jelent meg és számos részletfelvételt készítettek felületéről. A minket érdeklő rész eddig még közöletlen volt és így a tulajdonosa, aki anyai ágon magyar származású, kész örömet engedélyezte tanulmányozását és közlését ama résznek, ahol a Juhra és Magna Hungaria egymás mellett szerepelnek. Ezuton is hálás köszönetemet fejezem ki neki szíveségéért. (17).

Frisius iskolát csinált uttörő munkájával. Tanítványa, a modern atlaszkészítés atyamestere Mercator (Gerard Kremer 1512-1594.) követte az ő példáját, míg végre elhagyta a "Magna Hungaria" jelzést s magáévá tette a komi hagyományból táplálkozó orosz őshagyományt, hogy a magyarországi magyarok Juhra-ból származnak. (11. számú térkép.) A juhrai népek nem mások, mint a hátramaradt magyarság egy része, töredéke. (Az oroszok az Oka mellett is számon tartottak egy ottmaradt magyar néptöredéket, a mescereket. Az erre vonatkozó orosz hagyományt ismertette a magyar Perényi József - sajnos - nem a leghíresebb táplálásban. Kár, hogy a kérdés további tárgyalásától elállott.

Az említett orosz hagyományt, amelyről S. Herberstein is megemlékezett, a krakói Miechow fogalmazta meg latin nyelven említett művében s ez a szöveg szerepel is minden térképen, melyeket kortársai rajzoltak.

A Juhra helymegjelölés szerepel ezután ettől az időtől kezdve egészen az 1750-es évekig. Egyik legjellegzetesebb ilyen irányú térkép többek között Matthias Haas 1739-ben megjelent munkája.

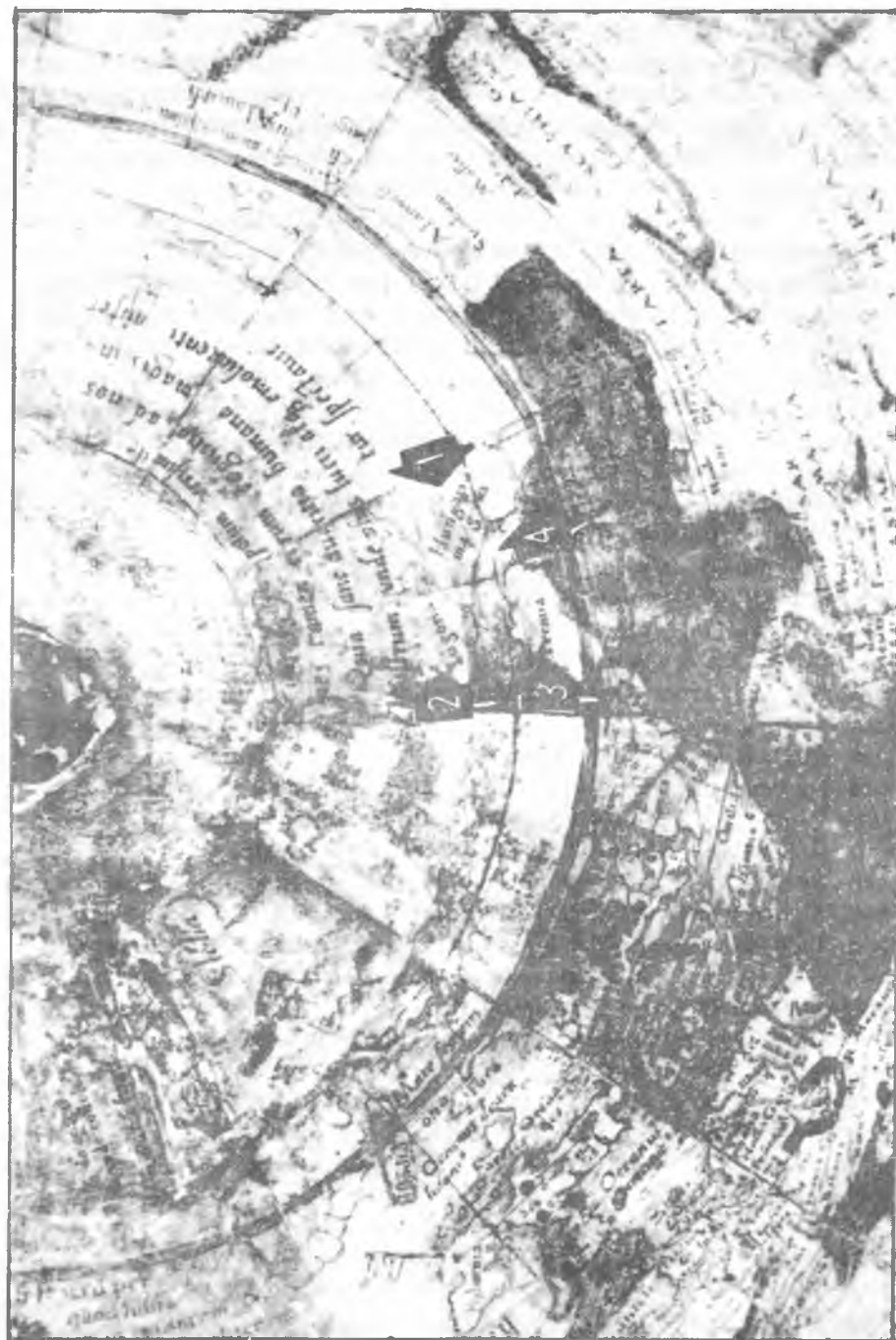
Részletesebben is foglalkoznom kell Guillelmus de l'Isle egyik térképével, amelyet az 1730-as években rajzolt s Matthias Seutter adt ki Bécsben. Guillelmus de l'Isle kora legkiválóbb térképésze, Maga az orosz cár kérte meg, hogy foglalja el az akkor megalakult orosz térképészeti intézet igazgatói rangját. Ő maga ugyan nem fogadta el, de elküldte maga helyett testvérét Joseph Niclas de l'Isle-t, aki bátyja utasításával felszerelten 1719-ben meg is alapította a jelzett intézményt. Tilalom ellenére Moszkvában lemásolta az ott már készen lévő anyagot és Párisba vitte a tudósabb testvérhez, aki az ujonnan összegyűjtött anyagot is beledolgozta az új oroszországi térkép anyagába. Ez a másolati anyag a párizsi térképgyűjtemény egyik legértékesebb részét képezi még ma is. (12számu térkép.)

Bár az említett másolatok nagyértékűek és térképvázolása első rangnak mondható, egyes hibákat még sem tudott kiküszöbölni. A folyók egészen nem fedik a tényleges folyási irányt, S ez épp a minket érdeklő anyagnál fontos tényező. A már említett Pinega pl. nem folyik annyira keletre, hanem a Dvínával párhuzamosan inkább délfelé, miután nem messze a torkolatánál 90-fokos törést szenved. Továbbá az Isma is sokkal keletebbre húzódik a valóságban, mint a térképen. A Vicsegda pedig sokkal délebbre fekszik, mint a térképen. Így Juhra területe sokkal jobban kiszélesül, mint az a térképen fel van tüntetve. Del l'Isle térképe az akkori közigazgatási Juhrát jelzi.

Nem mellőzhetjük egy Oroszországban járt szerző, Vitsen térképét aki a Juhrát a Vicsegdáig viszi fel s fedi Permia egy részét is. Ez a térkép azonban 1687-ben jelent meg. Tehát hét századdal a Hajdu által az első pontban jelzett idő után és még akkor is nyugatabbra volt, mint az ő első Jugriája.

Vitsen a helyszínen szerzett adatok alapján rajzolja meg Oroszország nyugatszibériai és európai részét. Nem csoda, hogy Zsirait igen idegesítette ez a térkép. Éretlen gunnyal és a történelmi adatokkal szembeni érzéktelenséggel foglalkozik eme térképpel: "Bajos volna megállapítani jegyzi meg -mire támaszkodott (t. i. Vitsen!) - a régi, elavult orosz leírás került keze ügyébe, anachronisztikus szóbeszédnek adva hitelt, vagy netalántán az Ő Oroszországban jártakor is alkalmazták volna a Jugria nevet európai területre?"

Az ember szinte szégyenkezve írja le ezeket a sorokat. Csodálkozni kell azon, hogy írhatt le ily sorokat egy magyar egyetemi tanár. Hát nem a legértékesebb forrás a "régi" írás és "anachronisztikus" az a szóbeszéd, amit az elődök hagytak utódaikra? S ha 1930-ban Zsirai még nem tudta, hogy Vitsen Oroszor-



GEMMA FRISIUS FÖLDGÖMÉRÉSZELETE (1508-1555). 1. HUNGARIA MAGNA,
2. IUGORIA, 3. PERMIA, 4. COLMOGORIA

szágban jártakor alkalmazták Jugria nevét európai területre, akkor meg kell róla alapítani, hogy teljesen járatlan e kérdést illetőleg. Hogy vállalkozhat akkor arra is, hogy a magyar tudományos világnak értekezletsorozatot nyújtson e témakörrel szemlélő cikkkel magától jelentkezzen Gombóc Zoltán tanulmányai mellett, aki valóban eligazító világosságot vetett a magyar őstörténet egy régi korszakára, s utolsó cikkében magára a jugriai kérdésre is.

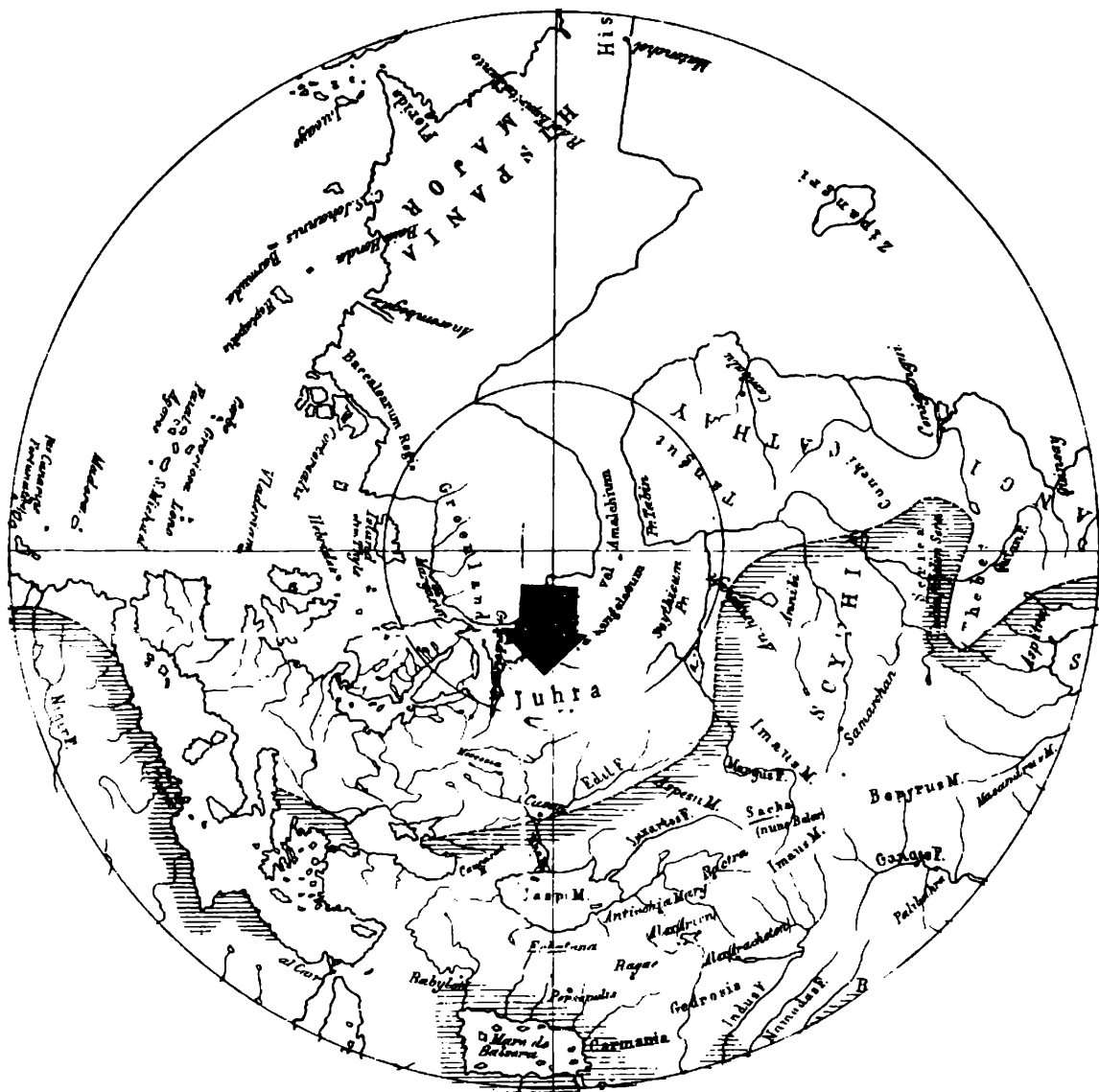
Igenis, Juhra mindég európai területen feküdt s így Vitsen korában is "központi vidékei" soha sem nyultak át Szibériába, legfeljebb egy kis nyulványa, az is csak egyetlen egy orosz forrás tévedése szerint.

Mindezek alapján láthatjuk, hogy a kiindulópontként kezelt Lerhberg-féle tétel teljesen tarthatatlan s vissza kell térni az ő idejében uralkodott felfogáshoz, hogy a Juhra európai területen terült el. Erről az összes orosz források tanuskodnak, amit a nyugati források csak megerősítenek.

1. - Juhra, mint közigazgatási terület a Mezen-folyó két oldalán terült el nyugaton a Pinegáig, keleten a Jam-tóig, délen pedig a Vicsegdát közelítette meg. Ez a Lerhberg által idézett Müller-Fischer-Schlözer által alkotott tétel.

2. - Mint tájjelölés sokkal nagyobb területet ölel fel. A Dvinától a Kári-öböl, onnan függőleges irányban haladva az Obig és felöleli az Urál keleti oldalán lévő vogul-manyi területet is. Az Ob torkolatának környéke soha sem viselte a Jugria nevet, hanem Obdorának (Ob-mentének) hívták s ez nem más, mint a Lerhberg által említett Georgi kortársa felfogása, ami fedi a történelmi adatokat. S. Herberstein Jhurájának keleti csücske is eléri a mai vogul (manyi) területet, sőt egy kissé délebbre is terjed. (Térképrajzolójának Juhra-ja az Ob-torkolat keleti oldalára kerül, ahova S. Herberstein soha sem helyezte a könyve szövegébe, sőt ezt a területet is mint "terra incognita" -t (ismeretlen föld) általa és kortársai által ismeretlen földet jelölte. Erről a továbbiakban bőven lesz még szó. Igen nehéz a déli és délkeleti Juhra határát megjelölni. Vitsen szerint a Vicsegdá déli oldalát is magába zárja. Ellentmondani igen nehéz neki, mert helyszíni, személyes tapasztalatok alapján írta meg, illetve rajzolta a térképet 1687-ben.

Schlözer-nél alig van jobb ismerője az Északoroszországi viszonyoknak. Hajdu véleményét, hogy a Juhra "a Káma és az Urál hegység között feküdt" s már a XI. században "keleti határai esetleg Szibériába is átnyultak" semmiféleképpen sem lehet elfogadni. Arról is vannak adatok, hogy a Juhra Permiában volt. Több adat említi, hogy Permia, Pecsora és Karéliá közt fekszik Juhra. Pomponius egyenesen két havi járásra teszi Jurját Permiától. Hajdut megtévesztették Lerhberg-Zsirai hamis szövegmagyarázatai, akiknek tárgyilagosságában megbízott. Hajdu Péternek, akit kiváló tudósnak ismerem, szóbelileg is előadtam nehézségeimet felfogását illetőleg s megmutattam neki a forrásokat, amelyek előtt nem lehet szemet hunyni. Kértem írásban is, hogy tegye írásba észrevételeit, de úgy látszik nagy elfoglaltsága miatt nem tudott válaszolni írásomra. Nagyon érdekelt volna pedig idevonatkozó és esetleges módosított felfogása. Így - sajnos - csak tanulmányában lefektetett felfogását tudom idézni. Jólesőleg hallottam azonban tőle, hogy Zsirait szegedi kritikájában tárgyla-



MERCATOR (GERHART KREMER GLOBUSZA 1541-BŐL. A Földgömb legészakibb metszete határán nyíl jelzi JUHRA tartományt.

gosság-hiánya miatt egyáltalán nem kímélte...

Ezek után vegyük szemügyre S. Herberstein-t, aki annyi zavart okozott a Juhra-kutatásban.

Legelőször is le kell szögezni, hogy ő könyve szövegében soha sem tette Juhrát az Ob keleti torkolatához. Ezt csak térképen tette oda. Őt követték aztán egynéhányan. De hamar rájöttek arra, hogy S. Herberstein szövegével nem vág össze. Így az olasz fordítás térképrajzolója Giacomo Gastaldo is követte Herberstein térképészét, a Nürnbergi Hirschvogel-t, de második és további kiadásában már az Obtól nyugatra helyezi a Juhrát, mint az a szövegben eredetileg is szerepel, vagyis az Ob-Írtis összefolyásának háromszögébe, amelyről maga Herberstein írja, hogy a jugriai fejedelmek ide huzódtak volna vissza. Ő maga azonban nem nyúl ennyire délre szövegében, mert ott szerinte a kintái (kínai) tó terület. Az ő jugriai fejedelemségei inkább a Tavdu-Konda környékére esnek...

Mi adhatott indokot S. Herberstein térképésze számára, hogy Juhrát az Ob keleti forrásvidékére tegye? Az ő korában ezt a vidéket Lukomorja néven ismerték, ami "tengeröblöt" jelent, Juhra pedig "tengerpartot". Továbbá az 1673-as orosz térkép e vidéket jurak szamojedekkel népesíti be. Tudott-e minderről a térképrajzoló? S. Herberstein szövegéből erről nem értesült. Maga a könyv azonban rákényszerítette, hogy erre az "ismeretlen területre" tegye Juhra-t. A könyv ui. azt mondja, hogy az európai Oroszország északi részét a Dvínától az Obig Engreneland-nak hívják (amelyből aztán Grönland neve eredt!) A svéd-dán neve e vidéknek rokona az Ungarnlandnak, Herberstein azonban érthetetlenül ismeretlenföld-nek fordítja és magyarázza. Minden esetre ezt az értesülést Istoma György-től szerezte, Dánia moszkvai követétől, aki e vidéken járt és írásos munkában számol be róla.

A Herberstein könyvét gondosan átolvasó térképrajzoló számára e területen nem maradt üres hely Jugria számára és így nem tehetett mást, mint a régi "Magna Hungaria" keleti csücskét elnevezni Juhrának.

Megbeszélte-e ezt a térképész magával Herberstein-nel? Nem tudni. Herberstein szívesen hagyta rajzolóját zavarban. Miért? Rövidesen elmondom azt is, (Mielőtt azonban erre térek, fel kell hívnom olvasóim figyelmét arra, hogy Herbersteinnek Juhráról szóló leírását megtaláltam teljes latin szövegével, amelyet a "Jegyzetek"-nél közlök. S még egy Zsirai panaszkodik arról, hogy ezt a szöveget nem találta meg.)

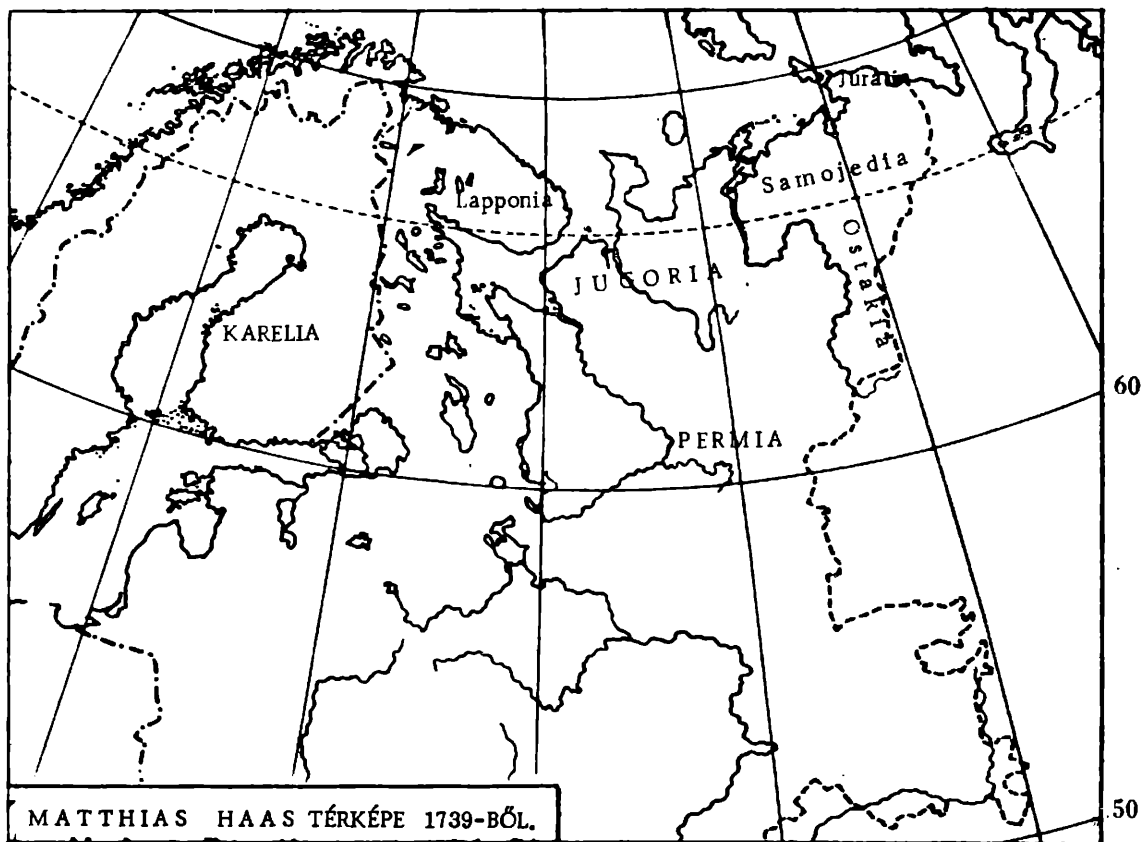
Lássuk ezek után, hogy miért hagyta zavarban oly szívesen Herberstein a térképészt ilyen zavarban és tévedésben Juhrát illetően?

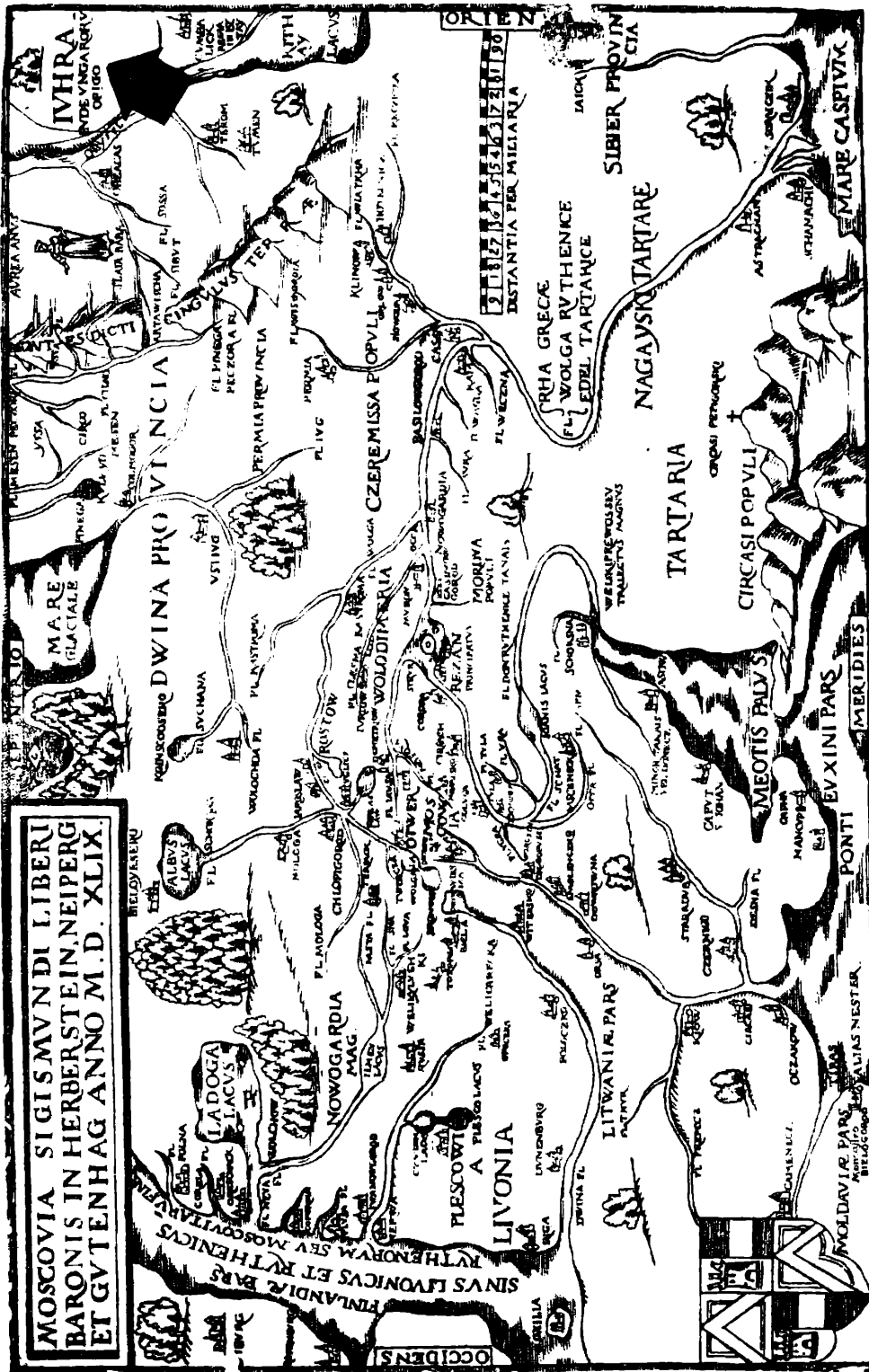
Sigismundus Herberstein a Habsburgok kedvenc keleti diplomataja és követe volt. Járt többek közt Törökországban is hivatalos megbízatással. A magyar főurakkal is sokszor tárgyalt, hogy megnyerje őket a Habsburgoknak a magyar trónra jutására abban az esetben, ha a Jagellók kihalnának. Az orosz cárok is Nyugatra törekedtek kiterjeszteni hatalmukat és erre nagy lehetőség kínálkozott, amikor a pápa közvetítésével a konstantinápolyi szultán egyik rokona Nagy Iván felesége lett. Kettesben így megteremtették a pánszláv gondolat egyik alapgondo-



JOSEPH NICOLAS DE L'ISLE "KETTŐS JUGORIÁJA" 1730-B6L.

latát, hogy Moszkva legyen Bizánc vallási és politikai utódja. Nagy Iván cár Mátyás királyunkkal feltűnő élénk diplomáciai és kulturális kapcsolatokat tartott fenn. Tudósokat és művészeket hívott Moszkvába Olaszországból, mint a nagy magyar király. Bár Mátyás igyekezett az orosz expanziós tervekkel ellenállást kifejteni, bármennyire is elvonta őt ez a török elleni tevékenységtől amire annyira szüksége volt. Orosz kapcsolataival valószínűleg egy későbbi hát országot akart magának biztosítani az egyre fenyegetőbb török veszedelemmel szemben. Ismeretes az orosz hagyomány, melyről Herberstein is értesít bennünket, hogy a magyar orosz területről jöttek új hazájukba. Így az oroszoknak szinte "történelmi jogformálása volt" a magyarokat, mint "hajdani alattvalókat" követni. Erről különben könyvet is írt IV. Vazul, Nagy Iván fia és "kultusz minisztere", aki külön kiemeli, hogy a Habsburgok a magyar trónra való igényüket avval támasztják alá, hogy a magyar királyi családból vettek feleséget. Így aztán maga IV. Vazul ezt ellensúlyozásul elvált orosz származású feleségétől és a magyar eredetű Ljenski-j-család egyik leánytagját vette nőül. Annak nagybátyját pedig fia gyámjává tette.





HERBERSTEIN ZSIGMOND TÉRKÉPE 1549-BŐL, A JOBB FELŐ SAROKBAN JELZI
TUHRÁT A HIRHEDT MEGJEGYZÉSEL "INDE UNGARORUM ORIGO"

JENKINSON TÉRKÉPE 1562-BŐL.

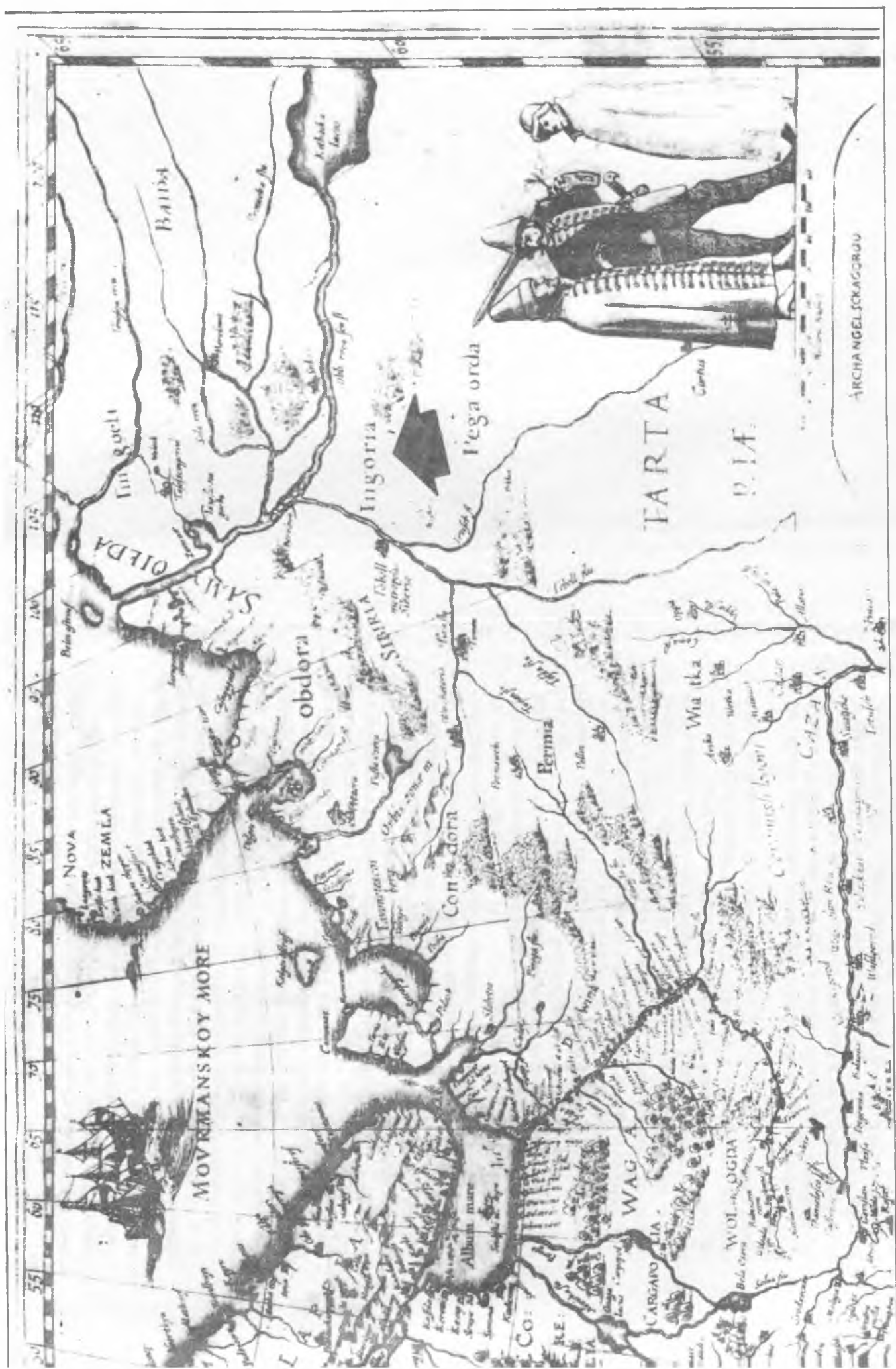
1. IOVGHORIA az Ob-folyónál
2. MESCHORA a "mecsér" föld
3. PERMIA
4. TÜRKFÖLD

A térkép különben a tatár orsz.
A térkép különben "RUSSIAE-
MOSCOVIAE ÉS TARTARIAE -
DESCRIPTION" címet visel és
a török-tatár népek elhelyez-
kedését valóban részletesen és
főként a valóságnak megfele-
lően jelöli.

**A KÁSPI TENGERT nagyon tor-
zítva mutatja be és két CORA-
SAN szerepel rajta.**

SIBER városát az OB-folyó bal partján tünneti fel. A népek eltolódása a cári Oroszország határai törekvéseinek eredménye folytán változott.





SEL GERHARDT IUCRIA TÉRKÉPE
—ből, Jucra fekvéséről látható a föld.

Az orosz igényekkel szemben S. Herbersteinnek minden oka meg volt hozzá, hogy az oroszok lába alól kihuzza Magyarországra való igénylétük jogi, politikai alapját. A magyarok "őshazáját" tehát oda kellett tennie, amely eddig még soha sem volt orosz terület, az ismeretlen senki-földjére. . . . Szövegében ezt természetesen nem vallja be. De hogy térképészével nem huncutkodta-e oda maga is Juhrát, vagy csak megtűrte, hogy jobb híján az alkalmazottja ezt a történelmi csalást végre hajtsa, azt nem lehet tudni. De nagyon valószínű, hogy a hamisításban ő maga is tudatosan benne volt. Erre a feltevésre az ad alapot, hogy forrásai fordításában szándékosan elhagyja a jugorok pontos helymegjelölését vagy nevét, amikor ott erről kimondottan szó van. Már említette Mlechow fókavadász jugorjait. Egy másik helyen említi a jugoroknak gyöngyadóját. Gyöngyöt azonban nem ez a jelzett nép halászott, hanem másoktól vásárolta, a Dvina-torkolat gyöngyhalászat adóját a cárnak így egyszerűen átvetítette. A jugorok azonban elgondolásai szerint - bár gyöngyadót fizetnek a cárnak - nem lakhattak a Dvina-torkolatnál, mert ez orosz fennhatóság alatt állt - szerinte "csak vásárolják a gyöngyöt". Azért eszelte ki ezt az abszurdumot, hogy a természetbeli adójárandóságot, amelyről a korabeliek igen sokat tudtak, vásárolt értékkel cserélte fel. Ezt a népgazdasági abszurdumot kora olvasója még talán elhitte: ma azonban már nem lehetne ilylen állításnak komoly hitelt adnunk. Így a huncut osztrák diplomata a jugorokat eltávolította a Dvina forrás, illetve torkolat vidékéről a "senki földjére", hogy így az orosz fennhatóság alól és annak következményei alól is kivonja őket. Mint említettük, ezt könyvében nem meri leírni, de hagyta, engedte, sőt talán biztatta térképészét a Juhra helymegjelölésének rögzítésével "tévedjen." A fogása sikerült is. A kutatók első sorban a térképet figyelik és nem a kísértő szöveget, amelyet sokszor meg sem találnak - mint Zsirai! -. Így a fogás sikerült. Még tudásaink egy részét is, akik a Herberstein-féle szöveget bevallottan el sem olvasták, szintén megtévesztette ez a följajzi, térképészeti huncutság és csalás. Itt nem Zsiraira gondolok, akinek tárgyilagosságához komoly kétely fér, hanem az alapos Hajdu Péter-re, aki a már említett 5. pontjában gyanútlanul írja, hogy "S. Herberstein a XVI. század elejéről (-ebben is téved, mert nem "elejéről" beszélhetne, hanem pontosan 1549-ről, vagyis inkább "közepéről!") származó térképe is az Ob mellett tünteti fel a Juhrát. "S hozzá kell tennünk, hogy a térképrajzoló merészsége annyira ment, hogy az Ob keleti torkolatához jelölte be a kérdéses területet.

Herberstein aztán kitalált egy mesét, mellyel úgy látszik, német barátait is megnyugtatta. Elmondja, hogy ellen akarta őrizni azt a világszerte elterjedt hírt, hogy a finnugorok nyelve alapján véve megegyezik a magyarok nyelvével. Volt neki egy tudományos munkatársa is, egyik magyarul is tudó szolgálja. Bámulatos, tudományos apparátus. . . . Csak dicsérni lehet érte S. Herberstein követ urát! . . . Sajnos, azonban, szorgalmatos utánjá-

rása ellenére sem talált egyetlen jugriai embert, akivel a tudós munkatársa elbeszélgethetett volna, hogy megállapítsa a világszerte elterjedt hír igaz voltát. „Gratulálnunk kell tehát a német követ meglepő szervezőképességéhez is. Nem csoda, ha az óriási kiadásokat felemészítő moszkvai utja és más megbízatai eredménytelenek voltak. Még annyit sem tudva elérni, hogy egyetlen jugriai emberrel találkozzék. . .

Miechow azonban nemcsak hogy találkozott állítólag ilyen emberrel, hanem annyira behatóan tanulmányozta nyelvüket, hogy azt is tudta miszerint az ő nyelvükben nincsenek szláv szavak, a magyarokéban azonban van. . . Miechow könyvét Herberstein forrásként használta, kár hogy őt nem kereste fel pedig kétszeri oroszországi utja alkalmával mindig utba esett volna neki. . . II. Pius pápa még követ korában messze utra kelt, hogy kortársától a hátramaradt magyarokat megtalálja és tőlük egyet s mást megtudakolozzék. Herbersteinnél ilyen szándékkal nem találkozunk. . .

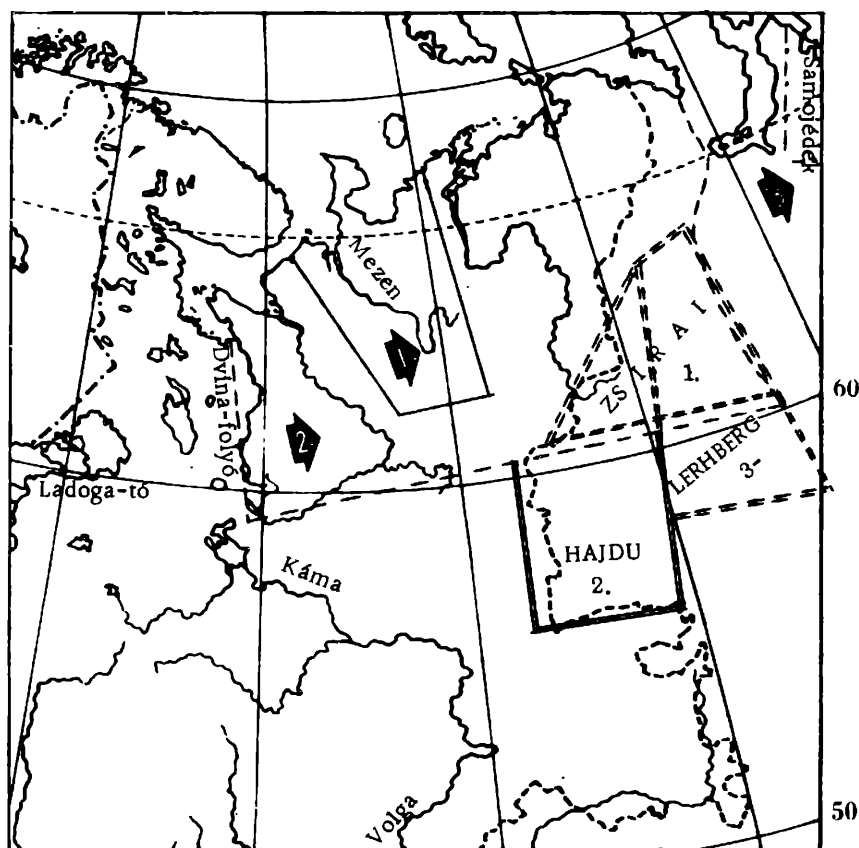
Herbersteinnél csak az az értékes információ, amit akaratosan hamisítás nélkül idéz. Egy ilyen helyet jó lesz idéznünk: „Ez ugyanaz a Juhria, ahonnan a magyarok kivonultak s Pannónia földjét, vagyis Magyarországot meghódították. . . A moszkvaiak azért a mai napig is nagyon büszkéek arra, hogy alattvalóik hajdan Európa nagyobb részét előzőnlőtték. . . Egyesek azt mondják, hogy a juhrok még ma is azt a nyelvet beszélik, mint a magyarok. . .”

Mindezek után lássuk, hova teszi a szövegben S. Herberstein a Juhrát. A Dvinától a vogulok földjéig. (Hajdunak itt sem kedvez a Herberstein-féle szöveg, mert nem Permián - a Káma és Urál között - megy át az Urál keleti oldalára, hanem a Pecsora középső folyásánál a Sczugurnál, ami még Jugriához tartozott. . . S. Herberstein szövegének többszörös áttanulmányozása után feltűnt, hogy a Dvina-Ob közötti területet nem is tárgyalja Oroszország térképészeti anyagánál. Erre figyelmes lettem egy szövegre, ami e területet mégis megemlíti. Elmondja ugyanis a tudálékos szerző, hogy kapott az oroszoktól egy orosz nyelvű utleirást, amit szóról szóra lefordít. Ez az utleirás Jugriáról szól, elindulva a Dvinától a Pecsoráig s onnan az Obig. Ugyanaz az út, mint Barlakuszé csak hogy nem a tengerparton, hanem a híres jugriai folyómenti úton, melyből kettő is volt, a téli és nyári. Herbersteinnek a téli utat vetették a papírra az oroszok. (18) Balakusz csak a Kárl-öböl déli csücskéig visz el bennünket s csak arra utal, hogy onnan délre is kiterjed Juhra. Herberstein szövege már pontosabban megjelöli ezt a helyet, ami nem más azonban, mint a vogulok földje. Ezt említi meg a "Knyiga Bolsomu Certezu" is " egy évszázad múlva,

Két dologra kell azonban felhívni a figyelmet: az első az, hogy az Ob torkolatvidéke nem esik már a Juhriába, mert ezt mindég Obdorának nevezték, a második pedig az, hogy az Urálon túli nyulvány nem a Ká-

maUrálköz nyulványa, mint Hajdu akarja, hanem a még mai napig Jugriának nevezett tengerparté. Ha figyelembe vesszük, hogy a Juhre jelentése = Tengerpart, amint azt az 1673-as orosz térkép kifejezetten megírja, akkor ezen nem is csodálkozunk, s az sem meglepő, ha az Obon inneni és tuli szamojédek "tengerparti" (=jurák) szamojédeknek hívják.

18. számú TÉRKÉP



A JUHRA - VIDÉK MAI HELYZETE

- | | | |
|----------------------------------|---------------------------|---|
| 1. ZSIRAI feltételezett Juhrá-ja | Közigazgatási Juhra vidék | 1 |
| 2. HAJDU " " | Juhra - tájegység | 2 |
| 3. LEHRBERG " " | Jurak - szamojédek | 3 |

A teljesség szempontjából meg kell említenünk, hogy volt olyan vélemény is, amely a Juhra nevet a Jug folyóval hozta kapcsolatba. A Jug folyó az északi Dvina egyik mellékfolyója, amely valószínűleg a Jug-ra, Juh-ra nevet is viselte. A "ra" végzet ui. "folyót" jelöl és nagyon sok folyónév végződés ezzel zárul. A Volga legősibb neve is "Ra"- "Rah" volt. Bernardus Silvanus, egy olasz térképész még 1511-ben is "G i u r a" formában szerepel-

teti az általa rajzolt térképen. Az enyhe "H" hangot az olasz nyelv nem vette tudomásul és nem is jelezte. Azonban bármennyire is tetszetős ez a felfogás, a történelmi adatok ellen szólnak. Számos esetben sorolják fel a Jug-vidéket s ugyanazon szövegben a Juhra, mint különálló tartomány szerepel.

A Jug-völgye valószínűleg beletartozott a Juhra tájegységbe. A vogulok, manysik földje szintén : legalább is a XVI. század közepétől, de akkor is csak a Juhra legdélekeletről nyulványa. Semmi esetre sem mint annak központi vidéke. A Juhra központja a XVIII. század közepéig a Mezen két oldala volt. A mai napig az Urálon felüli földnyelvet hívják Juhrának és pedig "Tengerpart" értelemben s az itt lakó szamojédokat pedig "jurak szamojédok"-nek. Ugyanígy szerepel ez az adat az 1673-as orosz missziós térképen, ahol nemzetségleileg vannak a lakók feltüntetve. (18sz térkép.)

J E G Y Z E T E K .

1. - Jugra, Juhra, Jugoria, Jugria néven szerepel ez a tájegység az európai térképészeti irodalomban. Magyar szempontból nagy jelentősége van, mert az ún. "finn-ugor" nyelvészet erről a területről igyekik "történelmi adatait" beszerezni. A szóban, illetőleg a névben az "-ia" végződés latinizáló hatás, viszont a szókezdő "J" szerves része a szónak.

2. - HAJDU PÉTER: "Finn-Ugor népek és nyelvek" 156. old.

3. - U. o. 156-157 old.

4. - U. o. 157. old.

5. - U. o. 158. old.

6. - U. o. 158 old.

7. - U. o. 159 old.

8. - ZSIRAI MIKLÓS : "Finn-ugor népvnevek és Jugria" Nyelvtudományi Közlemények 47-48 (1930) és különnyomatban is.

9. - GOMBÓCZ ZOLTÁN : "A magyar őshaza és nemzeti hagyomány", Nyelv - tudományi Közlemények, 45. évf. 129-194, 46. évf. 1-33 és 169-193. old.

9/a. - A. G. LERHBERG : Untersuchungen zur Erleuterung der Aeltesten Geschichte Ruslands, Szentpétervár, 1816. " Könyvének tanulmányunkra vonatkozó része: "Über die geographische Lage und Titel des Jugrischen Landes".

10. - A cári kancellária szokása szerint készítették egy példányban oroszországi térképet, amely ha megkopott, egyszerűen felújították. Erre azonban csupán hivatkozás történik, mert még nem sikerült ilyen "kopott" vagy "másolt" példányt találni. Később azonban, főleg a szibériai részekről bukkantak fel ilyeszerű térképek, amelyeknek gyűjteményes kiadását "Atlas Geograficeskich Otkritij XVII-XVIII Vjekov" címen közzétettek 1966-ban. Hivatalos utazások alkalmával a megfelelő részleteket rajzban az utazó használatára alkalmilag kézbe is adták. Ilyet kapott pl. Herberstein is Moszkvában, amelyhez 1624-ben ismeretlen szerző magyarázó szöveget is írt s a megtalált kéziratát 1790-ben ki

is nyomtatták.

11. - A Mezen folyó az Északi Jegestengerbe ömlik.

12. - HAJDU: I. m. 156 old.

13. - "Unde (de Archangelsk) Maio exeunte constitui pergere ad Orientem per Continentem Ugoriae ad orientales partes peccorae... "A Kari, öböl nyugati partjait "terram ugoriae"-nak nevezi. Az angol szöveg szerint pedig "There upon about the end of May hee is determined to saile from the Bay of S. Nicholas Eastward by the maine if Joughoria and so to the Easterly parts of Peccora..."

14. - "This (23) day we had sight of the land of Hugry side".

15. - "Thiter (to Lampas in the Bay of the Mezen) come many of Ugori..."

16. - In Ustiguam a Permiis, Pecerris, Inugris (Jugris), Ugulcis, Pinnagisque ulterioribus populis preciosae pelles martaurus, zebelinorumque, luporum ceriario - rum et nigrorum, alborumque vulpium comparantur... A prémek sokszerűsége és ritka mivolta különösen vonzotta az angol Kereskedelmi Társaságot.

18. - SIGISMUNDUS HERBERSTEIN: "Rerum Mocoviticarum Commentarii" c. munkáját az 1571. es Basel-ben kiadott példányát használtuk. A tanulmányban közölt részek "Itinerarium ad Petzoram, Jugariam et Obiisque fluvium" című fejezet tárgyalja a 60-120. oldalakon. Természetesen a korabeli, egyre előrébb nyomuló orosz hatalmi nyomás szenvedő alanyai szerepelnek a hosszú leírásban, mint Jerom és Tumen fejedelmei, akik a moszkvai fejedelemségnek voltak alávetve, de közvetlen parancsolóik a "domini knesi Iuhorski" voltak. Amit az Uráli csodás esetről elmesél, az már az ókori íróknál sűrűn szerepel és a "magas, égig nyúló hegyek" valójában a Kaukázus vonulatainak északravetítése és a mögötte élő népek a Góg és Magóg népei, akiket a legendák és középkori hiedelmek szerint Nagy Sándor vaskapukkal zárt el az emberiség európai részétől.

17. - GEMMA FRISIUS (1508-1555.) a modern kartográfia egyik legkimagaslóbb tehetsége és a löveni térképészeti intézet megalapítója. Mint jeleztük és térképmellékleteinken is látható "Magna Hungariát" és "Magna Scythiaát" együtt szerepelteti, közel Permi vidékéhez. Frisius térképe elveszett, de híres tanítványa, Mercator (Kremer) segítségével készült földgömbje megmaradt. A Gemma Frisius katográfiai jelentőségét részletesen ismerteti és méltatja VAN ORTROY: "Bio-bibliographie de Gemma Frisius" címen Brüsszelben, 1920-ban megjelent munkájában és az ugyancsak belga Antoine de Smet: "Note sur Gemma Frisius" c. rövid, de jó összefoglaló munkája. (Bulletin de la Soc. R. de Belge de Geographie. 10. Fasc III-IV.) Megjelent különnyomat formájában is. Az osztrák Gemma Frisius tulajdonosának atyja, A. Haardt pedig az "Imago Mundi" (Leiden, 9 (1952) 9. Heft.) c. térképészeti szaklapban közölt róla tanulmányt. A közzé tett képek azonban Juhra-területéről az én tanulmányomban jelennek meg először.

Az Árpád-kori magyar hírszolgálat.

Irta: Dr. SEMJÉN BÉLA

A hazát kereső magyar törzsek ideiglenes letelepedéseik alkalmával nem készítették körülsáncolt táborhelyeket, de nem is voltak a szabad mozgást akadályozó eme védekezésre ráutalva, mert a beláthatatlan pusztaságoknak szinte korlátlan távolsága biztosított számukra védelmet. Béke idején „nemzetségek és ágak szerint elszéledten, télen-nyáron szakadatlanul legeltették lovaikat”,¹⁾ a veszély elhárítására pedig „előőrseiket egymástól nagy távolságban állították fel, hogy könnyű szerrel meg ne lepessenek”.²⁾ A hazát talált és végleg letelepedni készülő magyarság a természet által alkotott erősségeket, valamint elődeiktől készen átvett várakat és sáncokat felhasználva, a szorosokat és átjárókat ledöntött szálfákkal és sziklatömbökkel eltorlaszolva, szembetűnően gyorsan erősítette meg az ország határait. A pusztákon élő és gyakran vándorló törzsek belső élete, hadirendje az erőrendszer és az egységes vezetés hiánya külön hírtovábbító szervezet megalakítását szükségtelemmé tették. A pusztai népek szokása szerint az ellenség mozdulataira vonatkozó híreket, a parancsokat és üzeneteket nyargaló előőrsök és alkalmi követek továbbították, a vezényszavakat kürtszóval jelezték, a szélesebb köröknek szánt rendelkezéseket hirdetőik hirdették a népnek, a hadbahívás pedig ősi török módon, véres kard körülhordozásával történt. Az ország védelmét biztosító gyepűrendszer megépítése és a központi hatalom megalakulása után azonban gyorsan és rendszeresen működő hírtovábbító szervezet létesítése múlhatatlanul szükségessé vált. Ily szervezet a honfoglalás után tényleg hamarosan meg is alakult és működésének nyomait az Árpád-kor történeti kútfoiben fel is találhatjuk.

A hírközlés történetének művelői sokáig nem vettek tudomást arról, hogy a honfoglaló, és az Árpád-kori magyarságnak a „futárok”, a „futókövetek” és „hírnökök” intézményén kívül egyéb hírtovábbító berendezése is volt. Dr. Hencz Lajos számos tekintetben úttörő munkájában már rámutatott arra, hogy „Árpádtól kezdve fejedelmünk mindenkor pontosan és gyorsan értesültek minden olyan eseményről, mely az országra nézve fontos volt”. Leszögezte azt, hogy „váratlan támadás úgyszólván sohasem érte őseinket, az ő támadásaik azonban csaknem kivétel nélkül váratlanok voltak, ami azt bizonyítja, hogy az ő hírszolgálatuk sokkal gyorsabb, fejlettebb és megbízhatóbb volt, mint az akkor körülöttük élő nemzeteké”. Megállapította dr. Hencz azt is,

¹⁾ Bölcs Leo: Hadi taktika. XVIII. 52. p. A magyar honfoglalás kútfoi. Budapest, 1900. 35. l.

²⁾ U. o. 53. p. 36. l.

hogy ősünk nemcsak lóháton, hanem más, gyorsabb módon is továbbították híreiket. Munkájának vonatkozó része így hangzik:

„A futókövetek mellett ősünknek is volt gyorsabb hírszolgálatuk és pedig különösen a határok védelmére és a nemzeti felkelések idején. A régi írásokból és szájhagyományokból tudjuk, hogy a veszélyeztetett pontok közelében, a hegytetőkön, halmokon rőzséből hatalmas tüzeket raktak és ezzel hívták fegyverbe a nemzetet. Ugyanúgy jelezték még a kuruc korszakban is a felkelést. Fejlettebb távjelzésnek azonban nyomait nem találjuk.”^{a)}

A következő fejezetekben mindazokat a fennmaradt adatokat fogjuk kutatni és csoportosítani, amelyek az Arpád-kori hírközlésre vonatkoznak. Ezek világot vetnek tejedelmünk pontos és gyors értesüléseinek módjára, egyben igazolni fogják, hogy hazánkban mind az avar-korban, mind a vezérek korában szervezett és gyorsan működő, bár a kor viszonyainak megfelelően kezdetleges eszközöket használó hírtovábbító szervezet működött. Ez a szervezet a vármegyei rendszere való áttérés idejében hanyatlásnak indult ugyan, végleg azonban az Arpád-ház kihalásával sem szunt meg, mert nyomait még a török hódoltság korában is megtalálhatjuk. Adataink alapján, melyeknek nagy részét a történeti segédtudományok segítségével nyertük, megállapítanjuk, hogy az Arpád-kori magyarságnak egyszerű és gyorsított hírszolgálat volt. Az egyszerű hírszolgálat lebonyolítása rendszerint vándor lovakon, néha szekéren, ritkán gyalog történt. Lebonyolítói az Arpád-korban tolyóknak (cursores), hirmondóknak (nuncii), követeknek (legati) és hirdetőknak (praecones) nevezték. A hírek gyorsított továbbítása hallható és látnató módon, hangokkal és jelekkel történt, a hangközlés eszközei dobok, száldobok, harangok (a későbbi korban hírágyúk és hírpattantyúk), kürtök és száldok-kürtök, valamint az emberi hang (továbbkiáltás) voltak. A jelközlés tüzzel (csóva és lármafa), füsttel, zászlókkal, valamint véres karddal történt. Az Arpád-kori hírszolgálat berendezését szemléltető módon a következő oldalon lévő táblázatban tüntethetjük fel.

Mielőtt e hírszolgálati berendezés részletes tárgyalására rátérnénk, felcünk kell arra az önként felmerülő kérdésre, miként lehetséges az, hogy az új hazába érkező magyar törzsek, melyek az egykorú forrásokból következtethetőleg is korábban számbavehető hírtovábbító szervezetekkel nem rendelkeztek, végleges letelepedésük után rövidesen fejlett hírközlítő szervezetet alapítottak. A felelet nem egyszerű. A következő fejezetekben rámutatunk arra, hogy a magyarság rokon elődei, a török népcsaládhoz tartozó és bolgár törzsekkel erősen kevert avarok nemcsak fejlett sáncépítő kultúrával, hanem ennek tartozékaiként a történeti kütfőkön kívül a magyar néphagyomány is megőrizte. Régebben Nagy Károly évkönyvírói és Nestor krónikájának tudósítása alapján az a tévhit volt elterjedve, hogy a frank irtóhadjáratok után fennmaradt avar törzsek még a magyarok bejövetele előtt kipusztultak vagy elvándoroltak. A magyar őskor kutatóinak újabb eredményei nyomán ma már nem lehet vitás az a megállapítás, hogy az elő-

^{a)} A posta, távíró és távbeszélő története. Budapest, 1930. 101. és 337. l.

E g y s z e r ű		G y o r s í t o t t	
h í r t o v á b b í t á s			
		I. hangközlés	II. jelközlés
a) m ó d j a			
1. lovon, 2. szekéren, 3. gyalog,	1. dobbal, 2. száldobbal, 3. haranggal, 4. kürttel, 5. száldokkürttel, 6. emberi hanggal,	1. tűzzel, 2. füsttel, 3. zászlóval, 4. véres karddal,	
b) l e b o n y o l í t ó i			
1. folyó (cursor), 2. hírmondó (nuncius), 3. követ (legatus), 4. hirdető (praeco),	1. dobos 2. száldobos, 3. harangverő, 4. kürtös, 5. kiáltó, kurjantó,	1. tűz-jeladó, csóváló 2. füst-jeladó, 3. zászló-jeladó, 4. kardhordozó,	

nyomuló magyar törzsekhez az új haza területén jelentékeny avar töredékek — a későbbi székelyek — csatlakoztak.⁴⁾ De nemcsak őstörténészeink, hanem az avar ősök földi maradványait vizsgáló antropológusok is eldöntöttnek tekintik az avar csatlakozás kérdését. Dr. Bartucz Lajos egyik legutóbbi értekezéséből idézzük a következőket:

„Az avar temetők antropológiai tanulmányozásának a magyarság szempontjából legfontosabb megállapítása az, hogy az avarok ember-tani típusai az avar uralom bukásával távolról sem pusztultak ki hazánkban, sem el nem vándoroltak, hanem nagy tömegben itt maradtak s az Árpád-kori magyarságba beolvadtak. Ez az oka annak a feltűnő jelenségnek, hogy az időben egymástól távolabb álló avar- és Árpád-kori temetők között az antropológiai rokonság sokkal nagyobb, mint az időben egymáshoz közelebb eső avar és pogány magyar temetők között.”⁵⁾

Ha az avar csatlakozásra vonatkozó megállapítást elfogadjuk, felvetett kérdésünkre azonnal magyarázatot kapunk. Tudvalevő, hogy a keleti népek a meghódolt és csatlakozó rokon népek fegyveres erejét

⁴⁾ Thury József: A székelyek eredete. Erdélyi Múzeum. 1898. 181. stb. I. és Hóman Bálint: A székelyek eredete. Magyar Nyelv. 1921. 93. stb. I.

⁵⁾ A magyarországi avarok faji összetétele. Ethnographia. 1934. 107. I.

előhadként alkalmazták s e minőségben a határok őrzését is rájuk bíz-
ták. Kétségtelen, hogy a csatlakozó avar töredékek — miként a kaba-
rok is⁶⁾ — a magyar hadi szervezetben ilyen szerepet töltöttek be, de
kétségtelennek kell azt is találnunk, hogy mind az erődítési munkák-
ban, mind a hírtovábbításban egyaránt jártas határőrök nemcsak a ha-
tárgyepük újjáépítésénél, hanem a gyeprükről az ország központja felé
irányuló hírszolgálat lebonyolításában is tevékenykedtek s e téren a
honfoglalók támaszaivá váltak. Véleményünk szerint tehát az Árpád-
kori hírtovábbító kultúra gyökerei az avar-korból sarjadtak és kelet-
ről hozott ősi magyar elemekkel megerősödve, fejlődtek olyan tere-
bélyes fává, melyhez hasonló abban a korban Európában nem akad.

I. Fejezet.

Hírközlés a gyeprükről.

A bolgár, török népek mindenhol, ahol megtelepedtek, földjük ha-
tára mentén óriási földsáncokat, torlaszokat, beljebb földvárakat, sőt
hatalmas körerődítményeket is emeltek. Egykorú tudósítások szerint
nemcsak az avar, hanem a dunai és a volgai bolgár birodalmat, vala-
mint a kazárok és a besenyők földjét is határsáncok vették körül és
e népek városaikat falakkal és árkokkal erősítették. Ez ősi sáncépítő
kultúra maradványait nemcsak hazánkban, de Ausztriában és főleg Bul-
gáriában, ezenkívül még a végtelen orosz síkon is mindenütt megtalál-
juk, ahol e népek hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak. Fehér Géza,
a bolgár őstörténet emlékeinek fáradhatatlan kutatója, az erődépítés-
ben való jártasságot az általános török kultúra keleti eredetű elemének
tartja, melyet a Hiungnu birodalom kötelékében egyesült török törzsek
az időszámításunk kezdetét megelőző és követő évszázadban a kínaiak-
tól tanultak el.⁷⁾ Tény, hogy a hún-török népeknek volt alkalmuk a
kínai sáncépítő eljárással megismerkedni, hiszen a hosszú erődvonalak
legnagyobb része éppen az ellenük való védekezés céljait szolgálta.

De Groot által közölt, Kr. sz. e. a negyedik évtizedre vonatkozó
kínai feljegyzés szerint a Sang-ku-tól Tung-hong-ig húzódó határerő-
dök, melyet a kínaiak a húnoktól elfoglalt területek biztosítására emel-
tek, legnagyobbrészt őrházakkal és futóárkokkal megerősített földsán-
cokból, a völgyekben és hegyszorosokban pedig egymáson keresztbe-
fektetett fatörzsekből álltak.⁸⁾ Fehér Géza ezt az erődvonalat azono-
sítja azokkal az ősi kínai sáncmaradványokkal, melyeket Stein Aurél
az 1907. és 1913. évben kutatott fel.⁹⁾ Ezeket az egyenlő közökben tö-
mör vályogból, vagy vert agyagból épített őrtornyokkal megrakott sán-
cokat mocsarak szakítják meg, melyeket a régi kínai mérnökök bele-
vontak a védelmi vonalba, hogy ezzel a szükséges erődvonalat csök-
kentsék. Fehér a Sanctgalleni Barát leírása alapján az avar sáncépítő

⁶⁾ Constantinus Porphyrogenitus: De administrando imperio, 39. feje. A m. honf.
kútfoi. 124. l.

⁷⁾ A bolgár-török műveltség emlékei. Archacologia hungarica. VII. Budapest,
1931. 27. l.

⁸⁾ Die Hunnen der vorchristlichen Zeiten. Berlin—Leipzig, 1921. 239. l.

⁹⁾ Romvárosok Azsia sivatagjaiban. Budapest, 1913. 397. l.

eljárás hasonlóságára mutat rá, mi a magyar határgyepük építési azonosságaira, a ledöntött szálfakkal való védekezésre és a természetes akadályoknak a gyepűvonalaknál való felhasználására hívjuk fel a figyelmet.

Bár kétségtelen, hogy a bolgár-török kultúrbefolyás alá került, sőt a szó szoros értelmében eltörökösödött magyar nép a sáncok közé való letelepedés és az azok mögül való védekezés előnyeit ismerte, mégis elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a szabad mozgáshoz szokott pusztai nép valaha sáncok közé zárkózott, vagy sáncépítő munkában tevékeny részt vett volna. E meggyőződésünkben megerősítenek bennünket a IX. században Déloroszországban járt utazók, akik sok helyen említik, hogy a magyarokat és a szomszédságukban lakó népeket 10—15 napi járóföldre eső lakatlan terület (gyepűelv) választotta el egymástól.¹⁰⁾ Gurdézi szerint: „a magyaroktól a szlávokig tíz napi járóföld van.”¹¹⁾ Ibn-Roszteh a magyarság és a magyar föld leírásánál megemlíti, hogy a kazárok a magyarok és más szomszédos népek berohanásaitól való félelmükben körülsáncolták országukat.¹²⁾ Egyik kútfő sem szól azonban arról, hogy a magyar föld határain erődítmények húzódnának. Nem lehet azt elképzelni, hogy azok a keleti utazók, akiknek munkáit Ibn-Roszteh forrásul használta, a kazár sáncokat kiemelve, a magyar erődítmények elmulasztották volna megemlíteni. Legjobbiban azonban Böles Leó tudósítása erősíti meg álláspontunkat, aki az Etelközben tartózkodó magyar törzsekről teljes határozottsággal azt állapítja meg, hogy „nincs körülsáncolt táborhelyük, miként a rómaiaknak.”¹³⁾

Amint azt már az előszóban is felemlítettük, az országos gyepűrendszer gyors és céltudatos kiépítését az erődépítésben jártas avar-bolgár töredékek, valamint a kabar törzs csatlakozásával és a végeken határőrökként történt letelepítésével kell kapcsolatba hoznunk. Annak nyomait, hogy a gyepüket a csatiakozó népek építették, a hagyományban is feltaláljuk. Anonymus XXXIV. fejezetében olvassuk a következőket: „Akkor ez a négy úr tanácsot tartott és a hozzájuk hű lakó-sok (a székelyek) kérésére megállapodott abban, hogy a sereg harmada a föld lakósaival együtt a Zoulou (Zólyom) erdőbe megy és ott az ország határán kőből meg fából is hatalmas erősségeket csinál, hogy a csehek vagy lengyelek lopás vagy rablás végett valamikor be ne jöhessenek az országba. Közös elhatározással evégre Böngér fia Borsot küldötték ki vitézeivel.”¹⁴⁾ Minthogy pedig a X. fejezetben azt olvassuk, hogy Bors apja, Böngér, a csatlakozó hét kún (kabar) vezér egyike volt, nyilvánvaló, hogy Anonymus Bors vitézei alatt kabarokat ért, akik a forrásául szolgáló néphagyomány szerint a hű székelységgel közösen építették a gyepüket. E hagyomány létezését a meszesi gyepük emelésének leírása is igazolja, ahol szintén a föld népe végezte az építő munkát. „Tehát a föld lakói parancsolatukra kőkapukat építettek és ledöntött fából nagy gyepűgátakat emeltek az ország határán.”¹⁵⁾

¹⁰⁾ M. honfogl. kútfői. 150., 152., 158., 164., 165., 169., 174. 1.

¹¹⁾ U. o. 172. 1.

¹²⁾ U. o. 169. 1.

¹³⁾ U. o. 35. 1. XVIII. fei. 52. p.

¹⁴⁾ Magyar Anonymus. Fordította: Pais Dezső. Budapest. 1926. 65. 1.

¹⁵⁾ U. o. 54. 1. XXII. fej.

A gyepek (indagines) építési módszerét és célját Anonymusból vett idézetünkből meglehetősen megismerhettük. Nincs szó azonban idézetünkben arról, az ország határain széles sávban vadonnak hagyott területről, melyet az egykorú források gyepeülvének (ultra indagines) neveznek s amelyet már a IX. századbeli keleti utazók is leírtak. E lakatlan terület egyrészt országválasztó köz gyanánt szolgált, másrészt első védelmi vonalként az ellenséges betörések megnehezítését célozta, viszont a szomszéd országokba történő beütéseknél a magyar csapatok száírára igen alkalmas felvonuló terep volt. E vadon terület mögött a természetes akadályok (hegyek, mocsarak, szakadékok, stb.) és az elődök fennmaradt várainak, erődítményeinek, elsősorban az avar gyűrűnek felhasználásával épült ki a gyepeknek nevezett, mesterséges sáncokkal, árkokkal, fa- és kőtorlaszokkal erősített védelmi vonal. Amint arra dr. Sebestyén Gyula is már rámutatott,¹⁶⁾ abból a körülményből, hogy Pannónia megvétele után alig háromnegyed század múlva Liutprand cremonai püspök a magyarok által elfoglalt pannoniai részeket már állandó erődítményekkel, határgátakkal körülvéve találta, arra következtethetünk, hogy a gyepeüvonalak tulajdonképpen az avarokban épültek, a honfoglalás után csupán részben átalakításuk és újjáépítésük vált szükségessé. Bizonyos, hogy gyepeüvonalakat nemcsak az ország Árpád-kori határszélein, hanem olyan belsőbb tájakon is találunk, ahol a gyors iramban előrenyomuló honfoglalóknak sem szükségük, sem idejük nem volt védőgátak építésére. Annak elbírálása azonban, hogy e belső gyepek avar eredetűek-e, vagy korábbi magyar foglалások vonalát jelentik, avagy pedig az egyes magyar törzsek telephelyeit vették-e körül, tárgyunk körét messze túlhaladná és annak szempontjából nem is lényeges.¹⁷⁾

A kínai határerődökön külön megerősített kapuk tették lehetővé a keresztüljuthatást és egymástól egyenlő távolságra épült őrtornyok biztosították a határerődök számára a nagyobb távolságra való őrködés, sőt az egymással való összeköttetés lehetőségét is. Az avar és magyar gyepeüvonalon szinte kapukat hasítottak, illetőleg építettek, melyek, mint védelemre berendezett önálló erődök, béke és harc idején a határok átlépését a szükséghez képest megakadályozták vagy biztosították. Ugy szintén a határerődök is meghatározott távolságokra fekvő természetes vagy mesterséges magaslatokról figyelték a gyepeüvonalon túl történő esetleges mozgolódasokat. A gyepeüvonalon itt is felhasználták a természet-adta előnyöket és ott, ahol erre lehetőség nyílt, kedvező látási viszonyokat nyújtó dombokat, hegycsúcsokat, sőt kimagasló élőfákat jelöltek ki az őrszemek őrhelyéül. Igen sok hegy, domb és halom neve őrszem emléket még ma is annak, hogy tetejükről hajdanában őrszemek kémlelték a láthatárt. Hegyes-dombos vidékeken, különösen az országhatár közelében ma is nagyon gyakori az Őrhegy, Őrhalom, Strázsa-domb, Strázsatető, Leshegy, Vigyázótető, Látóhegy, Nézőhegy, Szemes, stb. elnevezés, melyeknek egész tömegét okleveleink is őrzik. Az őrfákra vonatkozólag szintén vannak okleveles adataink. Egyik

¹⁶⁾ Az avar-székely kapcsolat emlékei. Budapest, 1899. 29. l. A magyar honfoglalás mondái. Budapest. 1904. 56. l.

¹⁷⁾ Rudnay Béla: Ősi intézményemk. Budapest, 1924. 49. l.

ilyen adatunk az 1330. évből keltezett, 1420-ban átírt oklevélből származik: „... iungit vnam arborem *Ewrbyk* vocatam.”¹⁸⁾ Egy másik, 1330. évből származó oklevél vonatkozó része így hangzik: „.... ad quondam arborem illicis, vulgo *Ewrfa* vocatam.”¹⁹⁾ Ott azonban, ahol a sík vidék nem nyújtott természetes magaslatokat, vagy a hegyek között erősen kimagasló nem volt, az erődépítőknek mesterséges kilátókról kellett gondoskodniuk.

A kőben gazdag vidékeken, különösen a Székelyföldön, kőből épült őrtornyok nyomait találjuk. Okleveleink is értékes adatokkal igazolják ily őrtornyok létezését. Az 1421. évből származó egyik oklevél a csik-tusnádi határban fekvő Solyomköt említi, mely hajdanában a székely speculatorok őrtornya volt: „... minumentum ac turrim Solyomkew olim Spiculorum in territorio possessionis Thwsnad Siculorum de Chik.”²⁰⁾ Másik oklevelünk szerint András vajda 1353-ban Lajos király meghagyására Székelynéz őrtorony lerombolását rendeli el, mert a torony már sem kémlesre, sem védelemre nem alkalmas. Az oklevélből ezt is megtudjuk, hogy a tornyot a székelyek a régi királyok parancsára a pogányok és a besenyők ellen építették.²¹⁾ A régi gyepűvidékekről fennmaradt helyneveink is sok őrtorony emlékét őrizték meg. Ezek közül a vasmegyei, már az Árpád-korban szereplő Torony községen kívül az 1379-ben előforduló zalamegyei „Toronhel”, az 1367-ben említett, szintén Zalamegyei „villa Tornu”²²⁾ és a XIV. század elejéről származó pápai dézsmalajstromok helynevei között szereplő zolyommegyei „Toronia”²³⁾ helysége hívjuk fel a figyelmet. Kőben szegény vidékeken ily őrtornyok maradványait hiába keressük, mert azok ott többnyire fából készültek.

Tagányi Károly a gyepűrendszerről írt nagybecsű értekezésében²⁴⁾ megemlékszik Krizsanicus György római káth. papnak Szipériában, 1663-ban írt, A nemzeti és fejedelmi jólétről és gazdaságról című munkájáról. Ebben a könyvben a szerző elbeszéli, hogy Horvátországban, a mély és sűrű erdőségekben nagy távolságra ledöntik a fákat, hogy azokon lovasok ne mehessenek keresztül. Az ily vágások (gyepük) mellé „csurdák”-at, őrházakat építenek oly módon, hogy magas cölöpöket vernek a földbe, s ezek fölé faházakat emelnek, melyekben 2—3 határőr puskával és mozsárral ellátva őrködik. Mihelyt valamelyik határőr az ellenséget észreveszi, a mozsárát elsüti s ezzel mindkét oldalra jelzést ad a szomszédos őröknek, akik ismét tovább adják a jelt s ily módon egy óra alatt 50 mérföldre képesek hírt adni az ellenség közeledéséről. Takáts Sándor említi egyik munkájában, hogy 1669-ben, Szlavónia visszafoglalása után a Száva mentét száz ilyen, skátrnak is ne-

¹⁸⁾ Szamota—Zolnai: Magyar oklevélszótár. Budapest, 1906. 99. l. M. Nemzeti Múzeum Soós It.

¹⁹⁾ Veszprémi kápt. levéltár: 12. Kispécsöl.

²⁰⁾ Szabó Károly: Székely oklevéltár. Kolozsvár, 1872. I. 117. l.

²¹⁾ U. o. 63. l.

²²⁾ Dr. Csánki Dezső: Magyarország tört. földrajza. Budapest, 1897. III. 117. és 118. l.

²³⁾ Ortvasy Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Budapest, 1892. I. 196. l.

²⁴⁾ Gyepű és gyepűelve. Magyar Nyelv. 1913. 201—202. l.

vezett csárdákkal rakták meg.²⁵⁾ Ugyanő későbbi értekezésében rámutat arra, hogy csárdák nálunk már a XVI. században is voltak és göréknak hívták azokat.²⁶⁾ A Nyelvtörténeti szótár, sőt az Oklevélszótár is *casa*, *tugurium* és *hütte* szavakkal magyarázza a göré fogalmát; Takáts azonban bebizonyította, hogy a Nyelvtörténeti szótár által felemlített példák is egytől-egyig strázsahelyet, őrházat jelentenek. Megállapítását annyira világos levéltári példával támasztotta alá, hogy annak helyességéhez kétség nem férhet. 1650-ben Franciscs Gáspár kapitány írja Körmendről Batthyány Ádámnak: „Az midőn Görékat tsináltatt az nemes Vármegye az Rábán innét, Csáková felül az Rába mellett strázsálo helynek, azokat azelőtt hajduk őrzették, most senki csak felék sem megyen, hanem pusztán állnak.”²⁷⁾ Takáts közelebbi megjelölés nélkül azt is felemlíti, hogy ily görének rajza a XVI. századból tennmaradt. „Nem viskó vagy gunyhó az, hanem deszkából összetakolt prédikációs-szék-féle alkotmány, melybe lépcsőn lehetett felmenni; onnét felülről néztek szét azután a strázsák.”

Tagányi szerint a magyar göré valószínűleg török eredetű: „A határmenti őrházak egész rendszere alkalmasint a törököktől származik, amelyet azután nálunk is utánoztak, és vele a régi magyar gyepűrendszert kiegészítették.”²⁸⁾ A görék török eredetét mi is elismerjük, de nem a XVI.—XVII. századbeli török háborúk idejéből, hanem az avar-bolgár korból származtatjuk azokat.

Ha a göré szót és annak valószínűleg bolgár-szláv eredetű gör tövét, valamint alak- és jelentésváltozásait közelebbről megvizsgáljuk, az ősi határvédelemnek máig fennmaradt emlékei tűnnek fel képzeletünk előtt. A gör szónak mint melléknévnek jelentése ma is: magas, felnyúlt, nagy, hosszúlábú. A tájnyelv a gémekeket és más hosszúlábú vízi madarakat görmadaraknak nevezi. Görfát, lépcsőfogakkal ellátott magas rudat vagy fenyőszálat állítanak a csőszök örkerületük egyes pontjaira, honnan az őrizetükre bízott vidéket figyelik. Ha több oszlopra építik fel őrhelyüket, görének nevezik azt. Ezenkívül görének hívják azokat a kis kalibákat, elsősorban a csőszök gunyhóit, melyek dombtetőn vagy más olyan magas helyen épültek, honnan a körülfekvő környéket be lehet látni. A garál igének: locsog, fecseg,²⁹⁾ míg a gör, göröl, göröz-nak a tájnyelvben szétszór, széthány, széthajigál jelentése van.³⁰⁾ A kórész, kórész (göréz) igének ellenben úgy a tájnyelvben, mint a régi nyelvben keres, kutat, fürkés, böngész értelme van. Szilágyinak 1643-ban kiadott Comenius fordításában az *objecta scrutatur* kifejezést így találjuk lefordítva: „A látható dolgokat vizsgálja, koreszsza, nézelli, keresgeti”. A kórész szó ebben az értelemben már a Nagyszombati kódexben is előfordul.³¹⁾ Kisküküllő megyében a kóróban felállani, táncolni: kifejezés azt jelenti, hogy egymással szemben állva s egyhelyben maradván történik a felállítás, illetőleg a táncolás.³²⁾

²⁵⁾ A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. 310—312. l.

²⁶⁾ Göré, csárdák és skárt. Magyar Nyelv. 1911. 265—266. l.

²⁷⁾ Körmendi levéltár. Missiles.

²⁸⁾ Id. h. 203. l.

²⁹⁾ Czuczor—Fogarasi: A magyar nyelv szótára. Pest. 1863. II. 1092—1093. l.

³⁰⁾ Szinnyei József: Magyar tájszótár. Budapest, 1893—1896. I. 706—707. l.

³¹⁾ Szarvas—Simonyi: Magyar nyelvtörténeti szótár. Budapest, 1891. II. 365. l.

³²⁾ Szinnyei: id. m. I. 1177. l.

ségét képezte a hírszerzőknek. Néhány székely oklevelünk érdekesen szemlélteti a határőrök hírszerző kötelezettségeit, egyúttal világot vetnek a hírszerzés és hírtovábbítás közötti összefüggésre, illetőleg a határőröknek a hírtovábbítás körüli feladataikra. Ezek az oklevelek az általunk tárgyalt kornál későbbi időkből származnak ugyan, hivatkozást tartalmaznak azonban arra nézve, hogy a székely határőröknek őseikről átvett, régi kötelezettségeit erősítik meg.

Az Ojtózi-szoros előtt fekvő Bereck falu kenézének, Pelsőci (Bebek) Péter székely ispán bíraskodási kiváltságot adott. Ezt Zsigmond király 1426-ban azzal erősítette meg, hogy a kenéz és a falubeliek — miként eddig is tették, — határőrzéssel és kémkedéssel tartoznak a moldvai végeken. A berecieknek ez a kötelezettsége a következő századokban is fennállott. Szapolyai János 1531-ben és Izabella 1557-ben kiváltságaikat újból megerősítették, de hangsúlyozták határőrzői és kémkedési kötelezettségeiket is. Báthory Zsigmond 1602-ben, adományszegesség adományozásával kapcsolatban kikötötte, hogy a bereciek, — mint azt már őseik is a fejedelemelődeinek tették, — a fejedelmi követeket a moldvai Tatros városáig és visszajövet Kézdivásárhelyig lássák el lóval és szekérrel, továbbá, hogy Moldvában és Havasalföldön — ősi szokásuk szerint — állandóan kémeket tartsanak, a határszéleket gondosan őrizték és a fejedelmet minden hírről azonnal értesítsék.³⁰⁾

Látjuk, hogy az ismertetett legutolsó oklevélben a fejedelem a határőrök ősi kötelezettségeit körvonalazva nemcsak a hírek megszerzését, hanem azoknak udvarához való gyors továbbítását is előírja. Ugyanez lehetett a célja Róbert Károly 1339-ben kibocsátott szabadságlevelének is, melyben a király a káta (Moson m.) speculatoroknak régi szabadságuk biztosítása ellenében meghagyja, hogy szolgálatukat minden időben, nemcsak bizonyos időközökben, jőfajta, jőltartott, gyors lovakkal és illő fegyverzettel, híven teljesítsék.³¹⁾ Kálmán király a határispánok kötelességévé tette, hogy a megszerzett híreknek a királyhoz való gyors továbbításáról gondoskodjanak: „Si magna fama marchiam intraverit, comes nuncios duos, equis exercitua libus quator, ad regem dirigat...“ Magyarul: Ha fontos hír érkezik a határvidékre, az ispán két hírmondót négy harci lóval irányítson a királyhoz.³²⁾

A határispánok a híreket rendszerint az őrnagyoktól, azok pedig a századosok és tizedesek útján, esetleg közvetlenül a határőröktől, kémektől nyerték. Nagyon fontos volt tehát, hogy az örök a tudomásukra jutott híreket, megfigyelésük eredményét, minél gyorsabb és biztosabb módon, lehetőleg őrhelyük elhagyása nélkül továbbíthassák feljebbvalóikhoz. A hírtovábbításnak ilyenén való végrehajtását csakis úgy képzelhetjük el, hogy az egyes őrhelyek őrei hírek vételére és továbbadására meg voltak szervezve és kiáltó szóval vagy jelzésekkel adták őrhelyről-őrhelyre jelentéseiket.

Ugyanerre az eredményre jutott nyelvészeti kutatásai során Pais Dezső is, aki az Oklevélszótár „Hegy” címszavának az 1325. évből származó adatából: „... ad cacumen cuiusdam montis qui wlgariter nun-

³⁰⁾ Szabó Károly: Székely oklevéltár. I. 121., II. 21., 134. és IV. 153. l.

³¹⁾ Fejér: Cod. dipl. VIII/IV. 375–376. l.

³²⁾ Kálmán I. 36.

vári ispán a zalai speculatorokat lakóhelyükről a szentgotthárdi apát Dobra nevű falujába, annak népeit meg a speculatorok korábbi lakóhelyére telepítette át, a speculatorok azonban visszafoglalták korábbi földjüket és házaikat.³⁹⁾ Magyar névével együtt a speculator szó V. István király 1275-ben kelt oklevelében fordul elő először,⁴⁰⁾ melyben a király az ör nevű speculatorok földjét, a sárosi fíntát eladományozza. miután ez a föld pusztá és lakóitól el van hagyatva.⁴¹⁾ A speculátorok kapitányát őrnagyságnak nevezték: „...capitaneum ipsorum spiculatorum, quem silicet Ewrnaghsag dicunt.”⁴²⁾ A határőrök egy-egy osztályát képezték és velük közeli viszonyban álltak a lövérek vagy lövők (sagittarii), a mosoni, soproni és más határvárak erdőővői, valamint leggyakrabban a rábamenti Hidvég földén emlegetett hídőrök.⁴³⁾

A gyepüket és a gyepüelvét megszállva tartó határőrök, lövérek, erdőővők és hídőrök háborúban a magyar hadsereg természetes előőrsei voltak, béke idején pedig a gyepüket, kapukat, hidakat és a gyepüelve járatlan erdőségeit őrizték. Egyik feladatuk a lovak, szarvasmarhák,⁴⁴⁾ arany, ezüst, réz és más érc,⁴⁵⁾ valamint az ország területén született rabszolgák⁴⁶⁾ kivitelének és a külföldi só behozatalának⁴⁷⁾ megakadályozása volt. Emellett szigorúan ügyelniük kellett arra, hogy senki a határokat engedély nélkül át ne léphesse.⁴⁸⁾

A bolgárok dunai hazájának szintén sáncokkal megerősített határait ugyancsak határőrség őrizte. Miklós pápának a bolgárok által hozzáintézett vallási kérdésekre adott válaszából tudjuk, hogy a bolgár határőröknek is kötelességük volt megakadályozni azt, hogy a határsáncok között élő lakosság a sáncokon túl ne juthasson. Ha valakinek sikerült mégis keresztüllépni a bolgár határt, az ott posztoló őrok halállal bűnhődtek.⁴⁹⁾ Nincs ugyan adatunk arra, hogy királyaink a határőrökkel szemben ily szigorú megtorlást alkalmaztak volna, valószínűnek kell azonban tartanunk, hogy a kalandozások korában nálunk is ugyanolyan megtorló intézkedések voltak gyakorlatban, mint a bolgároknál.

Legfontosabb feladatuk volt azonban a határőröknek — amint azt XIII. századbeli speculator = kém nevük is jelzi, — a szomszéd népek esetleges mozgólódásairól és minden olyan mozzanatról, mely az ország területének épségét és biztonságát veszélyeztetheti, hírt szerezni. A hírszerzés részben az örhegyekről, őrtornyokból, górékból történő megfigyelés, részben a gyepüelvén portyázó járőrök és a szomszéd országokba kiküldött kémek útján történt. Önként értetődik, hogy a hírek megszerzésén kívül azok gyors és pontos továbbítása is fontos köteles-

³⁹⁾ Wenzel: Árpádkori új okmánytár. VI. 358—359. l.

⁴⁰⁾ Erdélyi id. m. 533—534. l.

⁴¹⁾ Hazai Okmánytár. V. 47. l.

⁴²⁾ Fejér György: Codex diplomaticus regni Hungariae, VIII/III. 179. l.

⁴³⁾ U. o. V/1. 23—24. l.

⁴⁴⁾ Szent László. II. 17. f. Kálmán I. 76—77. f.

⁴⁵⁾ Róbert Károly 1342. é. decr. 15. § és Zsigmond 1405. é. I. decr. 15., 21. §, utalást tartalmazva hasonló tárgyú régi királyi rendeletekre.

⁴⁶⁾ Kálmán I. 77. f.

⁴⁷⁾ Zsigmond id. decr. 20. §.

⁴⁸⁾ Kálmán I. 82. f.

⁴⁹⁾ Fehér Géza id. m. 37. l.

De nemcsak a szótő alakulásaiban és jelentésváltozásaiban találjuk fel az ősi görérendszer emlékét, hanem puszták, tanyák, dülők, hegyek, sőt néhány kisközség nevében is, túlnyomórészt olyan vidékeken, ahol egyéb gypűnyomok is fennmaradtak. Ha a török végeken folytatott harcok nyomán, a hódoltság korában terjedt volna el nálunk a görérendszer, akkor csak a hajdani végeken, a régi védelmi vonalak mentén fekvő helyek neveiben találhatnánk fel nyomait. E nyomokat rejtő helyneveket azonban a veszprémmegyei Lovászpataon mellett (Görépuszta),³³⁾ a szabolesi Baktalorántháza közelében (Görös), a sopronmegyei Bő táján (Vas megyében) (Gór),³⁴⁾ Vasvár környékén (Göré), Háromszékben, Zabola mellett (Górhavas), Krassó-Szörény megyében, Facsádnál (Marosgóros), Arad megyében, Nagyhalmagy vidékén (Halmagygóros), a zempléni Karcsa szomszédságában (Góros)³⁵⁾ és Esztergomnál (Górehegy)³⁶⁾ találjuk. Ily helynevek már jóval a török hódoltság előtt is voltak. A Károlyi-család birtokában levő, az 1369. évben kelt oklevélen szerepel Paulus de Gor név, az akkori aradi kanonok neve.³⁷⁾ A személynév alapjául szolgáló helynév hasonló hangzású, de valószínűleg nem azonos a Guary (Góry) családnak nevet adó ősi birtokával, a már említett vasmegyei Gór faluval. Felemlítjük még a XIII. század közepéig ismert szlavóniai Góra várispánságot, az 1428-ban feltűnő bácsmegyei Garé, valamint az először 1329-ben, illetőleg 1489-ben említett baranyai Garé és Garej községeket.^{37/a)} Nem állítjuk, hogy a felsorolt helynevek mindannyian az őrtornyok gyanánt használt görék emlékét tartották fenn, de nyelvészeti vizsgálódásunk tanulságait levonva és az egyes helyek fekvését figyelembe véve, nem tagadhatjuk, hogy e helynevek nagy részének kialakulásánál a régi figyelőhelyekre való visszaemlékezés jutott szerephez.

Amint már említettük, a gypűket, kapukat és görékat a csatlakozó török-fajú rokonnépek, korábban avarok, bolgárok és kabarok, később, — Szent István uralkodása után — amikor a székely határvidékek elnéptelenedése már megkezdődött, a lassan beszivárgó besenyők szállták meg. Belőlük alakult a végek határőrsége (custodes confinium), beleillesztve a várispánsági szervezetbe, mint a várörök (cives) egyik osztálya. Szent László decretumainak II. k. 16–18. fejezetei határszéli ispán (comes confinii) tisztséget emlegetnek. Kálmán I. törvénykönyvének 36. fejezete „marchia” néven nevezve a határvidéket, annak ispánjáról szintén említést tesz. A XI. századbéli határispán nem lehetett más, mint valamelyik határszéli vár: Pozsonyvár, Sopronvár, Vasvár, stb. ispánja.³⁸⁾ Ez ispánoknak voltak alárendelve a határörök.

Míg Szent László decretumai a határöröket „custodes confinium” magyarul örök „ewrii” néven említik, a következő század elején okleveleinkben már a speculator szó tűnik fel. A speculator elnevezést magyar neve nélkül hitelesen 1213-ban találjuk fel először: András vas-

³³⁾ Putnoky Imre: Göré. Magyar Nyelv. 1913. 327. l.

³⁴⁾ Magyarország helységnévtára. 1933.

³⁵⁾ U. o. 1913.

³⁶⁾ Magyar Nyelvőr. 1872. 277. l.

³⁷⁾ Géresi Kálmán: A gróf Károlyi család oklevéltára, Budapest, 1887. I. 314. l.

^{37/a)} Csánki id. m. II. 150., 462. és 484. l.

³⁸⁾ Erdélyi László: Árpádkori társadalmi történetünk kérdései. Történeti Szemle. 1914.

cupatur hyrhyg...“ következteti azt, hogy a hírhegyekről nemcsak megfigyelték, hanem azonnal jelezték is a kikémlelt ellenséges mozgásokat.⁵³⁾ Felemlíti az 1447-ben feltűnő, a régi Hadút közelében fekvő Hired helységet is azzal a következtetéssel, hogy „a hír szó d-képzős származéka ennek nevévé olyanféle okból válhatott, mint amelyenből hírhegy keletkezett.“ Pais szerint a hírhegyekről a jelzéseket kürtszón kívül rendszeren dobolással adták. Indokolásul hivatkozik az Oklevélszótár említett címszavából idézhető, 1338. évből származó „Dubuerueh“ (Dobverőhegy) elnevezésre, mely hegy a somogymegyei Pösze közelében feküdt, ahol a gyeplővédelem kifejezéseinek köréből több hely kapta nevét. Felemlíti azt is, hogy az 1269. évből származó okleveles adat szerint a fejérmegyei Dabos vagy Dobos a „hírnökök“ földje volt. A dobról mint főszer számukról nevezték el úgy őket magukat, mint telepüket. Pais megállapításaival nagyrészt egyetértünk, rámutatunk azonban arra, hogy az említett oklevél⁵⁴⁾ szerint Feldobos a lovászok fejének, Aldobos pedig a hirdetők (praecones), szolgagyőrök és hadi népek vezérének földje volt. Lehetséges, hogy a gyakran hangzó dobszóról nevezték el e telepeket, de ezekből az adatokból a hírtovábbítókra és a hírtovábbítás módjára általános következtetést levonni nem lehet.

Arra a kérdésre, hogyan volt a gyeplők őreinek hírtovábbító szolgálata megszervezve, közvetlen történeti adatokkal nem válaszolhatunk. Minthogy azonban az általunk tárgyalt kort már megkerültük és Krizsanech György tudósításából tájékoztatót kaptunk arról, milyen volt a végek őreinek hírszolgálatja a török harcok idejében, most az Árpádok korát megelőzzük és az avarokba vetünk pillantást. Idézzük a névtelen Sanctgalleni Barátot, aki Nagy Károly avar háborújában résztvevő katona, Adalbert elbeszélése nyomán leírja az avar erődmények szerkezetét, majd az avarok hírszolgálatát érintve, így ír: „E töltések (a gyűrűk) között tehát a falvak és majorok úgy voltak elhelyezve, hogy egyikből a másikba az emberi hang hallható volt.“ Azután leírva a kapukat és az egyes gyűrűknek egymástól való távolságát megjelölve, így folytatja: „A birtokok és szállások is gyűrűtől-gyűrűig úgy voltak elhelyezve, hogy a kürtjelet mindenütt lehetett hallani.“⁵⁵⁾

E hézagos és szűkszavú tudósításból annyit megértünk, hogy az avar gyűrűk között olyképp elrendezett települések voltak, hogy egyikből a másikba a híreket átkialthatták, vagy kürttel jelt adhattak s innen a kapott hírt vagy kürtjelet a következő telepekre továbbíthatták. Szembetűnő, hogy e berendezés nagyon hasonlít ahhoz, amelyet közel ezer esztendő után a török végeken találtunk. Az eltelt évszázadok alatt új híradó eszköz, a hírpattantyú⁵⁶⁾ került ugyan használatba, a hírtovábbítás ősi, primitív módja, a híreknek őrhelyről-őrhelyre való továbbítása azonban nem változott. Nem lehet vitás tehát, hogy az Árpád-ház korában a gyeplőkre vigyázó őrszemek ugyanezen ősi szokás szerint őrhelyről-őrhelyre való továbbkiáltás, vagy a következő fejezetek-

⁵³⁾ Helységnévmagyarázatok. Magyar Nyelv. 1917. 230. l.

⁵⁴⁾ Csánki id. m. III. 324. l.

⁵⁵⁾ Monumenta Germaniae Hist. SS. II. 748. l.

⁵⁶⁾ Szamota—Zolnai: Magyar oklevélszótár. Budapest, 1902—1906. 380. l.

ben tárgyalt módokon való jelzés útján továbbították híreiket egymáshoz, illetőleg feljebbvalóikhoz.

E következtetésünk megvilágítása céljából Mátyás király udvari történetírójának, Túróci Jánosnak krónikájából közlünk még néhány sort, melyekben a tudós humanista Nemzeti krónikánk bevezetését képező Hún krónika egyik elhanyagolt, de tárgyunk szempontjából igen fontos, és a későbbiekben bőven tárgyalt fejezetét írta át. Az átirás magyar fordítása így hangzik:

Attila király testvérének megölése után végre öt évig Sicambriában pihent. Azt akarta azonban, hogy a világ eseményeiről értesüljön. Mondják ezért, hogy az összes fontos részeken, amint érdekei megkívánták, őrszemeket (speculatores) állított fel. Ezeknek egyik állomása a németországi Coloniában, a második Litvániában, a harmadik a Tanais folyam mellett és a negyedik Dalmáciának Jadra (Zára) városában volt létesítve. Ez állomások mindegyikének a jelentésben (hírtovábbításban) jártas emberei a fentemlített helyektől szakadatlan sorban egész Sicambriáig olyan távolságra voltak összefüggően elhelyezve és felállítva, hogy míg az egyik a királynak tudomására hozandó újságokat az öt pontosan meghalló szomszédjának kiáltotta, az ismét a hozzá legközelebb állónak adta tovább, hogy így az új hírek, ha voltak, a királyságba eljutottak, és viszont a királyi akarat, ha úgy tetszett, az említett országrészekben kikiáltottat.⁵⁷⁾

Túróci krónikájának idézett soraiban olyan hírtovábbító szervezet van nagyított arányokban leírva, melynek nyomait eddigi kutatásaink során úgy az avar gyűrűk között, mint a magyar-török végeken már feltaláltuk. Tudjuk, hogy Túróczi hún históriájának teljes történeti forrásértéket nem tulajdoníthatunk, mert az alapjául szolgáló Hún krónika a forráskutató filológusok egyértelmű megállapítása szerint három elemek: a magyar néphagyománynak, a nyugatról beszivárgó német mondáknak és külföldi történetírók (Jordanes, Viterbói Gottfried, Tropaui Márton és Siegeburtus Gemblacensis) adatainak összeolvasztása útján jött létre. Megállapíthatjuk azonban, hogy a kiáltókra vonatkozó fejezet feltétlenül a magyar néphagyományból van merítve, mert elemeit sem a német, sem egyéb hún-mondában egyáltalán nem, a középkori történeti irodalomban pedig csakis azoknál a szerzőknél találhatjuk fel, akik közvetve vagy közvetlenül a Hún krónikát kivonatolták. A magyar néphagyomány szálait a határ közelében fekvő egyik erdőségnek a XVI. század legelején használt „Ewrykaray” = örök karaja nevében is már fel lehet találni.⁵⁸⁾ Még fontosabb nyomok kerültek azonban napvilágra a Morva folyó mentén fekvő régi székely telepeken:

Jakab Elek 1896-ban arról ad tudósítást, hogy Székelyfalun és Morvaszentjánoson az egykori határőrző székely speculatorok törnyelvű utódai igen hosszú, régi székely őrvonalról beszélnek, mely Erdélyből indult ki, Sátoraljaújhelynél volt egyik központja és a nyugati határ két pontján, Bélafalván és Székelyfalunál végződött.⁵⁹⁾

Ha közel egy évezred elteltével is az őrvonalak még foglalkoztat-

⁵⁷⁾ Chronica Hungarorum. Cap. XVII.

⁵⁸⁾ Oklevélszótár. 455. l.

⁵⁹⁾ Székely telepek Magyarországon. Századok. 1896. 600. l.

ják az utódok gondolatvilágát, elképzelhető, hogy a XIII. században, a Hún krónika írójának korában, amikor az őrvonalak már bomladoztak és mindjobban szaporodott azoknak az adományleveleknek a száma, melyek a speculatorok pusztává és lakóitól elhagyottá vált hajdani földjét magántulajdonba juttatták, a régi székely örök unokáinak minden gondolata a dicső múltba szállt vissza. Ebben a korban a népteleredő őrtenyéken bizonyára gyakran hangzott fel az atyáktól és nagyatyáktól hallott rege a régi, hatalmas kiáltó vonalakról, melyek arányai a regélők képzeletében nemzedékről-nemzedékre nőttek és mikor — lelki szemeik előtt, — Európa kétharmadát behálózták, nem is lehetett már máshová beilleszteni, mint Atilla világbirodalmába.

Történeti monda nem fejlődhetik ki és nem maradhat fenn akkor, ha nincs történeti alappal bíró magva. Ezt a magvat a nép képzelő tehetsége mindig nagyításokkal, gyakran azonban a kor áttételével és a hősök felcserélésével kiszínezve kerekíti ki mondává. A Hún krónika írója által felhasznált magyar hagyománynak szintén meg vannak a történeti értékkel bíró alapjai, melyeket azonban forráskutatóink nem a hún-, hanem az avar-korban és a vezérek korában találtak fel. A krónika főalakjának, Atillának jellemzésére használt teljesen egyéni színek például a történeti források fényével megvilágított Báján alakjáról vetődnek vissza. Ezeket az elemeket a krónikás a néphagyományból átvéve, tudós kölcsönzésekkel egészítette ki és a külföldi források által megadott keretek közé illesztette. Hasonlóképen került a krónikába a kiáltókra vonatkozó hagyomány is, melynek történeti magvát azok az avar- és Árpád-kori hírtovábbító szervezetek képezték, melyeknek nyomait az előadottak során már más utakon is feltaláltuk.

A gyepük hírszolgálatáról tehát nemcsak száraz adataink vannak, hanem a következőkben boncolókésünk alá kerülő értékes néphagyományunk is maradt fenn, mely fenntartotta emlékét annak, hogy hajdan a végekről nemcsak a végvárakba, hanem továbbkiáltás útján az ország központja felé is rövid órák alatt repült a hír.



ANTAL HODINKA

By STEVEN BÉLA VÁRDY Professor of History Duquesne University.

*This brief essay on Antal Hodinka was originally prepared for a soon-to-be-published book, provisionally entitled *Historians and Historiography in Hungary* (itself part of a series on *East European historiography*). In addition to a general discussion of the evolution of Hungarian historical scholarship from the medieval chronicles to Marxist historiography, this work will also contain approximately seventy biographical essays on Hungary's most prominent historians of the past nine hundred years. The purpose and nature of these essays (which make them essentially encyclopedia-type articles) predetermined their format and execution. This also holds true for the essay of Hodinka, which is reproduced here with only minor changes.

Professor-historian Antal Hodinka (1864-1946) was one of the less-heralded historical scholars of modern Hungary.¹ He started his career during the height of Hungarian positivism² in the late nineteenth century, and although never able to acclimatize to the subsequent spirituo-historical (*Geistesgeschichte*)³ school, he managed to survive and even thrive throughout the *Geistesgeschichte*-dominated decades of the inter-war period. Hodinka was essentially a source gatherer and source critic, and did not produce syntheses of major consequence or controversy. Consequently, his name is known only to a few outside the ranks of his students, the interested and the specialist. But his pioneering work in the history of the Carpatho-Ruthenians of historic northesatern Hungary (now part of the Ukrainian SSR), and his efforts in making available many basic and not easily accessible Slavic (Ruthenian, Russian, South Slavic) sources for the study of Hungarian and Carpatho-Slavic history, had secured for him a rather respected place among the ranks of the great, if not celebrated, historians of early twentieth-century Hungary.

Born on January 13, 1864 as the son of the Greek Catholic priest of the Sub-Carpathian (Carpatho-Ruthenian) village of Ladomér (Vladimirov).⁴ in line with family traditions Hodinka himself was destined to become a priest. In the pursuit of this goal he studied at the primary, secondary and theological schools of Máramaros-Sziget (Sighet) (1871-1873) and Ungvár (Uzhhorod) (1873-1882), and at the Central Catholic Seminary of Budapest (1882-1886). At the latter institution he specialized in theology, Slavic philology and history, and became very enamored especially to the latter discipline. His growing interest in historical studies resulted on the one hand in his first major work at the age of twenty-three (*The Struggles of Our Church Against the Bosnian Bogumil Heretics - Egyházunk küzdelmei a bosnyák bogumil eretnekekkel*, Budapest, 1877),⁵ and on the other, in his opting against the priesthood. He decided instead to go into archival work and historical research.

Following his graduation in 1886, Hodinka spent the next two years translating into Hungarian several Russian language studies with bearing on Hungarian and Serbian history by the great Russian Byzantinist V.G. Vasilievsky (1838-1899). He did this primarily for Gy. Pauler (1841-1903), the "father" of Hungarian positivist historiography and Director of the Hungarian National Archives, who at that time was engaged in writing his magnum opus on medieval Hungary (*The History of the Hungarian Nation under the Arpadian Kings - A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, 2 vols., Budapest, 1892). In 1888 Hodinka joined the staff of the Hungarian National Museum where, largely upon Pauler's recommendation, he was placed in charge of organizing and cataloguing the Museum's Slavic language manuscripts. But his stay at the National Museum was short. In the following year he became a Fellow (1889-1891) at Theodor Sickel's (1826-1908) famed Institute for Austrian Historical Research (*Institut für Österreichische Geschichtsforschung*) in Vienna, where he continued his studies in diplomatics, palaeography and Slavic philology, and also prepared his doctoral dissertation for the

University of Budapest. Entitled *The Sources and Beginnings of Serbian History (A szerb történelem forrása és első kora*, Budapest, 1891), it was also published in the 1891-1892 issues of the Hungarian Historical Association's *Repository of History (Történelmi Társ.)*.

After receiving his doctorate in 1891, Hodinka spent the next decade and a half (1892-1906) in Vienna as archivist and librarian (primarily in the Imperial and Royal *Fidei-Commissum Library*)⁶ in close association with L. Thallóczy (1858-1916), a noted Hungarian pioneer of Balkan and Slavic studies, then director of the Archives of the Austro-Hungarian Ministry of Finances in Vienna. During this period Thallóczy was engaged in preparing a multivolumed documentary collection on medieval Hungary's South Slavic provinces (*Codex diplomaticus partium Regni Hungariae annexarum - Archives of the Attached Provinces of the Kingdom of Hungary*), which was to be part of the *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria (MHHD)* series. Hodinka became one of Thallóczy's close collaborators on this project, and eventually served as co-editor of the first volume of this series (*Archives of the Croatian Frontier. I. 1490-1527 - A horvát vég helyek oklevéltára. I. 1490-1527*, Budapest, 1900. Vol. 31 of MHHD.)

In the meanwhile, having passed his university lecture-ship examination ("habilitation") at the University of Budapest in 1906, in the same year he was appointed Professor of Hungarian Cultural History (*Kulturgeschichte - socio-cultural history*) at the Law Academy of Pozsony (Pressburg, Bratislava), retaining that position even after 1914 when the law academy was transformed into a full scale university. Following the First World War and Hungary's territorial losses, the University of Pozsony was transferred to Pécs, the seat of the country's oldest medieval university (1367). By that time a widely known scholar, Hodinka went with the university, and in 1923 was named to the coveted Chair of Universal History, which he retained until his retirement in 1935 at the age of seventy-one. During his years at Pécs Hodinka

had served twice as Dean of the Faculty of Philosophy (Arts and Sciences), and once (1932-1933) also as Rector Magnificus (President) of the University.

Hodinka's best known and probably still most consulted work is his bilingual source publication, **The Hungarian-Related Sections of the Russian Annals** (*Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest, 1916). Based on the up to then twenty-three published volumes of the **Complete Collection of Russian Annals** (St. Petersburg, 1841-1911), this pioneering work by Hodinka contains all of the known chronicle parts and references which have relevance to the history of Hungary and the Magyars. Its primary weakness is that it is not sufficiently annotated, and thus it may lead to some misinterpretations on the part of the non-specialists. Somewhat different in nature, but almost equally important is his **The Description of the Roman Archives and Libraries** (*A római levéltárak és könyvtárak ismertetése*, 2 vols., Budapest, 1917), which, while somewhat outdated, is still most useful for anyone searching for sources on Hungarian history in the rich collections of the Eternal City.

Being primarily a collector, analyzer and editor of sources, Hodinka left no major syntheses. His only important work of a synthetic type is his **History of the Greek Catholic Bishopric of Munkács (Munkachevo)** (*A munkácsi görög katolikus püspökség története*, Budapest, 1909), which received the so-called "Ipolyi Prize" from the Hungarian Academy, and which was soon supplemented by a collection of relevant documents (**Archives of the Greek Liturgical Bishopric of Munkács (Munkachevo)** - *A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára*, Vol. I. Ungvár (Uzhhorod), 1911.) It is to be lamented that the subsequent volumes were never published. Hodinka's other works on his more immediate homeland, Carpatho-Ruthenia, include his **Contributions to the History of the Castle, City and Province of Ungvár (Uzhhorod)** (*Adalékok az ungvári vár és tartomány és Ungvár város történetéhez*, Budapest, 1918); his better known **The Place of Settlement, Economy and Past of the Ruthenians of**

Sub-Carpathia (A kárpataljai ruthének lakóhelyei, gazdaságuk és multjuk, Budapest, 1923), which was his first attempt at reconstructing the past of his people, and which -- we are told -- also appeared in English, French and Ruthenian; and finally his **Prince Francis Rákóczi II and the "Gens Fidelissima" (II. Rákóczi Ferenc és a "gens fidelissima", Budapest, 1937)**, which describes the role of the Ruthenians (the "most faithful people") in Rákóczi's struggle against the Habsburgs.

Some of Hodinka's other noteworthy publications include his two studies in the Hungarian Academy's series, **Studies in Historical Sciences (Ertekezések a Történettudományok Köréből)**. The first of this is his **Studies in the History of the Bishopric of Bosnia-Diakovo (Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből, Budapest, 1896, Vol. XVII, Part E of the Studies)**, and the second, his socio-economic study on **The Affairs of the Charter of the Greek Business Association of Tokaj, 1725-1772 (A tokaji görög kereskedő társaság kiváltságlevelének ügye, 1725-1772, Budapest, 1912, Vol. XXIII, Part 4 of the Studies)**, which served as the author's inaugural essay for corresponding membership in the Hungarian Academy.

Following his transfer to the University of Pécs, Hodinka also wrote several smaller works on the history of his adopted city. These include a source analysis, **Four Contemporary Reports on the Serbian Sack of Pécs in 1704 (Négy egykori jelentés az 1704. pécsi ráciz dúlásról, Pécs, 1932)**, and two studies on the history of the city itself: **On the History of the University of Pécs and of the City of Pécs (A pécsi egyetem és Pécs város multjáról, Pécs, 1932)**, and **Contributions to the History of the City of Pécs, 1686-1701 (Adalékok Pécs város történetéhez, 1686-1701, Pécs, 1942)**.

Hodinka's ultimate goal was to write a complete history of the Ruthenians of historic northeastern Hungary (Carpatho-Ruthenia). To this end he collected thousands of related documents (most of them personally copied and available among his papers in the Manuscript Division of the Library

of the Hungarian Academy in Budapest). But, despite a commission from the Academy for this work, he was never able to settle down and to complete his intended magnum opus. His last work was a critical source analysis of the founding charter of the Greek Catholic Monastery of Munkacs (Munkács), allegedly founded by Theodor Koriatovich (14th c.-15th c.), the notorious grandson of the Lithuanian prince Gediminas (Gedymin, Giedymin). According to Professor Joseph Perényi of the University of Budapest, this work -- written in Latin -- was published posthumously in Rome during the 1950's. Hodinka's literary legacy also contains a near-finished work on the history of book printing in Hungary in the Cyrillic alphabet. But, like several other lesser studies, this work never reached the publishable stage.

Not being a major synthesizer, nor a controversial historian, Hodinka had little visible impact on Hungarian historiography as a whole. For this very reason one is hard put to pinpoint his specific place in the hierarchy of great historians of twentieth-century Hungary. While this place is undoubtedly significant, it obviously does not rival the position of such great synthesizers as the positivist H. Marczali (1856-1940), or the spirituo-historian (*Geistesgeschichte*) Gy. Szekfű (1883-1955). Yet, as the most noted pioneer of the history of the Ruthenians of historic Hungary, and as an important transmitter of Slavic sources into Hungarian historical studies, his contributions to these specific aspects of Hungarian and Slavic history are invaluable, and his name among the ranks of great Hungarian historians is secure.

Antal Hodinka, the "historian of the Carpatho-Ruthenians" had a long and rewarding life. He died in Budapest on July 15, 1946, at the age of eighty-two, while still working full speed at his numerous projected publications. He was not wanting in scholarly and official recognition while he lived. As professor, dean and later rector of the University of Pécs, and as corresponding (1910) and later (1933) full member of the Hungarian Academy, he received almost everything that contemporary Hungarian society could offer to a scholar of his

stature. Nor is he forgotten today. His students and intellectual disciplines (e.g. Professor J. Perényi) are hard at work building upon the foundation he had laid.

NOTES

1.) For biographical information and a brief evaluation of Antal Hodinka as an historian see the following works: Emma Léderer, *A magyar polgári történetírás rövid története (A brief history of Hungarian Bourgeois Historiography)*, Budapest, 1969, pp. 83, 172; József Perényi, "Emlékezés Hodinka Antalról," (Remembering Antal Hodinka), in *Századok (Centuries)*, Vol. 99 (1965), pp. 1403-1406; Pál Szabó, *Dr. Hodinka Antal*, Pécs, 1934; and *idem*, "Hodinka Antal," in *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága (The Roy. Hung. Elizabeth University and its Scholarly Activities)*, ed. Pál Szabó, Pécs, 1940, pp. 382-387.

2.) Positivism is a philosophical orientation inspired by August Comte (1798-1857) which believes that human society moves through three distinct stages (theological, metaphysical, positivist or scientific), in the course of which it sheds the emotional elements of human existence, replaces them by intellectual elements, and thus makes itself ever more rational and scientific. To the practicing historian of the nineteenth century, however, positivism was not only a theory of progress or a philosophy of history, but also an historical methodology, which manifested itself on the one hand in the adoption and perfection of the German critical-philological method of source criticism, and on the other, in putting together these critically evaluated sources without permitting his personality and preferences or any other subjective element to come into play. The result was a fully "objective" and reliable, but rather dry and uninspiring descriptive account, often approaching the level of a so-called "factography". For this very reason positivist historians were much better at source collecting

and source criticism than at synthesizing. They seldom ventured beyond the limits of a monograph (treating in a descriptive manner some limited aspect of history), and when they did, the resulting "synthesis" was closer to a dry account of political events than to the true synthesizing works of the "spirituo-historians" of the subsequent *Geistesgeschichte* (spirituo-historical) school.

3.) *Geistesgeschichte* is a late nineteenth-century idealist philosophy of history, inspired by W. Dilthey (1834-1911), which believes that human history is essentially the history of the manifestations of the human soul. Contrary to the positivist and Marxist philosophers of history, the adherents of the *Geistesgeschichte* orientation reject the contention that there are objective laws which govern history and human social evolution. They view historical evolution as a series of unique processes, without any generally applicable laws comparable to the laws of natural sciences. In their estimation the governing force of history is "spirituality"; i.e. the "spiritual trends" or "dominant ideas" of an age, which precede and in some ways govern all political, social, economic and cultural movements and changes. As defined by one of the chief Hungarian ideologists of this school of history, B. Homan (1885-1953), "human history is nothing but the history of the human soul," and "Hungarian history is nothing but the history of the Hungarian soul." The methodology of basic research of the *Geistesgeschichte* historians is essentially identical with that of the positivists; but their primary emphasis is on synthesis, and their method of synthesizing makes their work quite different. Contrary to the positivists, the spirituo-historical (*Geistesgeschichte*) school relies very heavily on the historian's intuition in being able to "relive" (*nacherleben*), understand and thus "re-create" the past in its wholeness. True, this involves a great deal of subjectivity, and at times leads to some myth-building. But in their estimation the resulting syntheses are still far superior to those of the positivists because: first, the creators of such

syntheses are perforce master craftsmen who combine the best elements of historical scholarship with literary and artistic qualities; second, the very capability of these inspired and gifted synthesizers (one has to be gifted to write a true spirituo-historical synthesis) prevents them from making more mistakes than their "objective" but less-inspired positivist counterparts in their dry political accounts; and third, such spirituo-historical syntheses are vibrant with the spirit, thought and way of life of the men of past centuries, and as such they convey a much more "human" and consequently much "truer" picture of those bygone ages. -- The greatest synthesizing historian of the Hungarian *Geistesgeschichte* school, which dominated inter-war Hungarian historiography, was Gy. Szekfű (1883-1955), and the greatest historical synthesis was his *Hungarian History* (*Magyar történet*, 8 vols., Budapest, 1928-1934), of which the first three volumes were authored by the great medievalist B. Homan.

4.) In view of the ethnic-linguistic complexity of the Carpathian Basin most place names have several variants. While justice can never be done to the various claims, I as an historian always follow the rule to use the name that was or is official during the period under consideration. However, on the first occasion, I generally try to give the other variants as well.

5.) When citing titles of published works in the text, I generally give the English version first, followed by the original. There may be some exceptions to this rule, such as the case of the Latin language *Monumenta Hungariae Historica*, which (on the model of the *Monumenta Germaniae Historica*) is the most extensive source publication in Hungarian historiography.

6.) The *Fidei-Commissum* dealt with the question of "entail" and "entailed estates" ("hitbizomány", "ősiség").

BIZANTINE CATHOLIC WORLD Vol. 17 No. 5 - 6

KÖNYVSZEMLE

DAVID B. QUINN and NEIL M. CHESHIRE. "The New Found Land of Stephen Parmenius. The life and writings of a Hungarian poet, drowned on a voyage from Newfoundland, 1583.

Toronto, University of Toronto Press. 1971. - \$ 8,50

Budai PARMENIUS ISTVÁN szerepét Amerika felfedezésével kapcsolatban hosszú ideig elhanyagolta a tudományos világ. Történészek itt-ott megemlítik Sir Humphrey Gilbert-tel és Richard Hakluyt-tal kapcsolatban. A biel Holmes volt az első, aki felhívta a figyelmet PARMENIUS-ra a modern korban, a "Memoir of Parmenius" című munkájában, amely 1804-ben jelent meg a Collections of the Massachusetts Historical Society kiadásában. Ettől kezdve kialakult egy irodalom PARMENIUS körül, mind Amerikában, mind Magyarországon és Angliában, de ezideig tudományosan megírt összefoglaló mű nem jelent meg róla.

PARMENIUS volt az első humnaista költő, író és talán mondhatók róla, tudós is, aki tudatosan készült és ment amerikai útjára élményanyagot gyűjteni. Sajnos, tragikus sorsa nem engedte, hogy tapasztalatait lel is dolgozhassa: 1583. augusztus 29-én visszatérőben Newfoundlándból, a hajó, amin utazott, a Delight homokzátonyra szaladt Cape Sablenél és PARMENIUS körülbelül száz társával együtt a tengerben vesztette életét.

DÁVID B. QUINN és NEIL M. CHESHIRE felismerve PARMENIUS irodalmi és történeti jelentőségét és eddigi mellőzését, több éves kutatómunkájuk eredményeként kiadták "The New Found Land of Stephen Parmenius. . ." című tanulmányukat. Munkájuk tudományos felkészültségről tesz tanubizonyosságot.

A bevezető rész több fejezetre bontva külön szakaszokban tárgyalja: PARMENIUS életét, angliai tartózkodását, két fennmaradt versének társadalmi háttérét, készülődését az amerikai utra, magát az utat, fennmaradt levelét és a hajótörés körülményeit. Ez után PARMENIUS három fennmaradt munkáját közli latinul és angolul. Minden munka után több oldalas, szavanként felbontott magyarázó szöveg következik. Befejező rész a melléklet, ahol PARMENIUS- szal vagy az amerikai uttal kapcsolatos leveleket közölnek.

A könyv tizenegy oldalas bibliográfiát és indexet tartalmaz. Számos illusztráció között láthatjuk PARMENIUS munkáinak címlapjait, amin sajátkezü feljegyzései olvashatók,

DAVID B. QUINN és NEIL M. CHESHIRE munkája rendkívül alapos és analitikus. Egy hiányossága van, nem megy vissza PARMENIUS gyermekkorára, és magyarországi szereplésére, de ezt az írók is tudják és jelzik könyvükben. Remélhetőleg ezt a magyar történészek hamarosan pótolni fogják. Tudtommal PARMENIUS munkáit még nem fordították le magyarra. Ideje lenne megfelelő helyet biztosítani részére a magyar irodalomban...

DAVID B. QUINN és NEIL M. CHESHIRE nemcsak a tudományos világnak tettek nagy szolgálatot, amikor felszínre hozták PARMENIUS szereplését Amerika felfedezésében, de a magyarságnak is és ezért elismerésünket kell nekik kifejeznünk.

Széplaki József.

FEHÉR M. JENŐ: "Az avar kincsek nyomában" Magyar Történelmi Szemle kiadása, Buenos Aires, 1972.

FEHÉR M. JENŐ munkássága méltatására megfelelő szavakat találni könnyű és mégsem olyan egyszerű. - Már az 1968-ban a Magyar Történelmi Tanulmányosorozat 2. köteteként megjelent "Középkori magyar inkvizíció" c. műve nemcsak megérdemelt feltűnést keltett, hanem kiváltotta mind a szakemberek, mind a széles olvasótábor kitüntető elismerését. (Máig is sajnálatos azonban, hogy ezen a magyar művelődéstörténet "szűk" kereteit messze távlatokba kitérítő dokumentum - közlés, a külföldi tudományos köröket még nem érthette el. Igaz, hogy e mű értékét megfelelőképpen bemutató ismertetés füzeti terjedelmet igényelne bármelyik angol-, francia-stb. nyelvű szakfolyóirattól.)

Most csaknem ugyanaz a helyzet FEHÉR M. JENŐ "Az avar kincsek nyomában" (Magy. Történelmi Szemle kiadása - Buenos Aires, 1972. 202. 34 l. 48 tábla) c. meglepőbbnél-meglepőbb eredményekben gazdag tanulmányával. Eredményeit magyarázza a hangyaszorgalommal felkutatott, mintegy 450 műre támaszkodó fejtegetés. Így érthető az is, hogy a szerző vagy 400 egyházi és állami, régi és újabb kincstárban őrzött avar, vagy annak tekintett műdarabot ismertethet.

Fontos itt megjegyeznünk, hogy az előttünk fekvő tanulmány az öt kötetre tervezett sorozat elseje! A II. "A korai avar kagánok", a III. a "Késői avar kagánok", a IV. "Az avar törzsek szervezete" és az V. "Az avarok szellemi hagyatéka" címen jelenik meg "A nyugati avarok birodalma" c. sorozatban. Vitathatatlan, hogy FEHÉR-t módszeres szempontból is példátmutató kutatómunkája feljogosítja őt ilyen nagyszabású vállalkozásra, amely igen fontos az avar-magyar kapcsolatok igaz története feltárásához is.

E néhány, igénytelen sor csupán kísérlet az első kötet rendkívül értékes adatai összefoglalására. - Jóllehet, főleg a VI. és VII. századi bizánci forrás-

sok meglehetősen tárgyilagosan emlékeznek az avarok szerepéről, ezt későbbi történetírás (Marquarttól Vasilieven át Toynbee-ig) "okosabb" akarván lenni, főleg rosszindulatúan festi. A közkézen forgó "Cambridge Medieval History"-a-
zután pl. így ír: "the plundering empire of the Avars"! Az igazság az, hogy olyan hatalmas szomszéd, amilyen 567-től volt az avar birodalom, nyomasztó lehetett Byzancnak. Viszont Byzanc különösen állandóan szorongat-
va a perzsáktól, szívesen folyamodott az avarokhoz segítségért, akikkel a jó-
szomszédi viszonyt hajlandó volt adófizetéssel is biztosítani. Hogy Byzanc tel-
jesíteni tudja e kötelezettségét, két forrás állt rendelkezésére: egyrészt He-
raklios császár 622- 628 között folytatott győzelmes hadjárata során bőven
zsákmányolt a perzsa király kincstárából, másrészt a képrombolásban hírhedt
V. Konstantinos (740-775) császár, elkobozva az egyházi vagyont, abból
elégitette ki az avarokat.

Mindebből világos, hogyan halmozódtak fel a középkori Európa sze-
gényebb viszonyaihoz mérten valóban mesés kincsek az avar törzsek központja-
iban. S innen érthető, hogy az avar kincsek díszítő elemei tulnyomórészen un.
"keletiek", amiket, miután kegyes fejedelmek ajándékából az egyháziak kezé-
be kerültek, ezek igyekeztek "megkeresztelni". FEHÉR M. JENŐ avatott, műér-
tő pillantása azonban fölismeri az átalakítások burka alatt is az eredeti alko-
tást. Nyomozása e téren nem egyszer emlékeztet a bűnügyi regények izgal-
masságára.

Izgalmas kérdés, hogy esett CAROLUS MAGNUS bizánci politikája ál-
dozatául az avarok birodalma? Toynbee meglepő könyveműséggel az avar-
ok degenerálódásáról ír, ugyanakkor, csaknem magasztalva a szerinte csupán a-
lig 50 évig igrájukban tartott szlávok fölemelkedését. (Lásd tőle: "L'histoire ab-
régé.. par D. C. Somervell, Paris 1951, p. 194.) A degenerálódásnak ellent-
mond az, amit Eginhard többek között ekként állít: "E háborút (t. i. az a-
varok ellen) a legnagyobb erőfeszítéssel folytatták (a frankok)
és ügyességgel és mégis nyolc évig tartott"! Persze ő sem át-
ta tulozni, amikor azt írja, hogy "a hun(!) nemesség mind egy szá-
lig elesett, dicsősége elenyészett és kincsei prédává vál-
tak." - Tudvalévő, hogy az avarok maradványait Carolus Magnus pártfo-
golta a most már vérszemet kapó szlávokkal szemben. Ide kívánczik a "The
shorter Cambridge Medieval History" ezen elgondolkoztató tőmondata "His
(t. i. Carolus Magnus) A war began German colonisation east-
ward." (Vol. I. 318.) - A Kárpát-medence kulcshelyzetének jelentősége te-
hát olykor mégis felvillan...

Az avarok fennmaradása bizonyítékaul FEHÉR idézi az elhallgatott,
és agyonhallgatott FEKETE ZSIGMOND, jeles vízmérnök és v. országgyűlési kép-
viselő "Magyarország vizei multjának és vízépítésének történelme a magyarok
beköltözéséig." (Budapest, 1882) c. művéből az alábbi valóban figyelemre méltó
sorokat: "A honfoglalás mintegy maga beszéli el nekünk,
hogy a magyarok itt, mint valami ismerőstájon jártak, mert

hisz itt általuk ismert berendezésekre találtak a szétzúrtak még itt élő avar testvéreik velük kezettfogván, kalauzolással szolgálnak nekik. Ezen kalauzolást felismerni véljük a vezérek korabeli kalandokban is, melyekkel megtorolni akarták az avarok országának elpusztítását és... számunkérni azon kincseket, amelyeket innen Nagy Károly katonái elhordtak."

FEKETE vélekedése annyiban helyesbítésre szorul, amikor a századforduló idejében tudatosított "kalandozás" terminológiáját használja. Ma már nyilvánvaló, hogy a magyarok IX. századi hadjáratait az egymásközt marakodó nyugatiak hol egyike, hol másika szövetségeseiként hajtották végre. Hogy ilyen akciók alkalmával az elrabolt kincsek visszaszerzésére sor került, azt FEHÉR meggyőző módon valószínűsíti.

Éppen e sorok írásakor került kezembe a "Higher Education and Research in the Netherlands" 1960. évfolyama I. száma, ahol rövid tudósítás beszámol dr. C. L. EBELING, az amsterdami egyetem tanára Daghestán-i tanulmányutjáról. Tanulmányutjának célja volt az, hogy a Kaukázus ezen északi, hegyes-völgyes tájain 30 különböző nyelvű nép között az avarokéval foglalkozzék, mivel a szóbanforgó területen ez az egyik leginkább használt Tervezett hang- és nyelvtani kutatásai közléséről nincs hírünk. (Az UNESCO 1961-ben kiadta I. P. TSAMÉRIAN és S. R. RONINE: "L'égalité de droits entre races et nationalités en URSS" c. természetesen propagandadisztikus tákolmányát. Ebben a szerzők a "nemzetiségek autonóm köztársaságai" tanácsában említik Daghestán népei 9 képviselője között az avarokét is!) Sok tekintetben kedvezőtlen körülményekegyes népeket mégis segítenek nevük mellett nyelvük megőrzésében. Feltehető-e ez az avarok esetében? - a kérdés re további kutatásoknak kell válaszolniuk.

FEHÉR M. JENŐ-nek az avarok multja felé forduló nagyszerű munkája a nyelvészeknek is ösztönzésül szolgálhat, a magyar olvasóknak pedig tanulságokkal teljes élvezetet...

Cseri -Clauser Mihály dr.

GUSTAV BAYERLE: "Ottoman Diplomacy in Hungary". 1590-1595. Published by Indiana University Bloomington. § 6.

BAYERLE GUSZTÁV a bloomingtoni egyetem "Research Center for the Language Science" keretében dolgozta fel a budai pasák diplomáciai levelezését a bécsi udvarhoz. A szép kötet az "Ural-Altáji sorozat"-ban jelent meg és nagy nyelvésege külföldi történetírásunknak és nyelvészetünknek egyaránt. Kezreken 107 török részről magyar nyelven írt levélről van szó, amelyeknek analizisét a szerző komoly tudományos felkészültséggel végezte el.

Bár a török megszállás 150 évig tartott Magyarországon, a tanulmány mindössze három évet ölel fel, a 107 Bécsbe küldött magyar nyelvű, és szinte

zengzetes "szögedi" tájszólásban megírt levél valósággal inyenefalat a korabeli nyelvészettel foglalkozóknak, Arról - sajnos - nincs tudomásunk, hogy a bécsi Habsburgok válaszelei hova kerültek, illetve milyen nyelven íródrak. Így szinte szerencse, hogy a budai pasák leveli mindig hivatkoznak az előbb márel küldöttekre. A válaszok hihetőleg latinul íródhattak.

Felmerulhet a kérdés, hogy miért írtak a törökök magyar nyelven a bécsi udvamá ? Páran feltételezik, hogy egyrészt azért, hogy a Habsburgokkal akarták éreztetni, miszerint ha van is hatalmuk alatt, Bécs kormányzásához tartozó magyar terület, ők, a törökök nem ismerik el azok törvényes birtoklását - amelyet átmeneti politikai helyzetnek tekintettek. Ennek a feltételezésnek elment mond a BAYERLE által idézett és ARSZLÁN budai pasa 1565-ben kelt levele II. MIKSA császárhoz: "megkérhetem Felségedet, hogy a jövőben magyarul írjon nekem, mert itt nehéz latin-fordítót találni. . . " Dr. ZÜBEIR HAMID, kazáni származású, Budapesten tanult tatár diák - később török egyetemi tanár - közölte vele egy alkalommal, hogy a budai pasák valószínűleg azért is "boszantották" a bécsi udvart magyar leveleikkel, hogy ezzel is dokumentálják, miszerint a törökség nem ellensége a magyaroknak, hanem testvérmemzetének tartja azt. . .

Buda mindenkorl pasája a török hódoltság területén Magyarország kormányzójaként szerepelt. Maga Buda török szempontból is fontos város szerepét töltötte be, mint Bécshez közelfekvő figyelőállomás és egyben az európai hadszíntér szemmeltartására elsőrangú "főhadiszállás".

A magyar nyelven írt levelek címzettjei főként ERNŐ és MÁTYÁS főhercegek, akiknek a beosztása a császárság külügyi vonalán Törökország felé irányuló diplomácia tartás volt. Van azonban a levelek közt magához a császári fenséghez II. RUDOLF-hoz Prágába címzett levél is, UNGNAD DÁVID-hoz a császári haditanács elnökéhez intézve. Maga a Porta, a szultáni udvar általában eléggé nagy szabadmozgást engedélyezett a budai pasák politikai és hadászati tevékenységeinek, mivel nem akarta magát regionális kérdésekkel túlterhelni és csak a jelentősebb döntéseket hozta meg Istambul Bécs és Prága között budai helytartóin keresztül.

Érdekes és gyönyörködtető élmény egy-egy ilyen levél olvasása a mai fülnek is. Mutatóban leközlünk egyet: "Mi, FERHÁT Pasa, az hatalmas Istennek jó akarattýából, Török császárnak fő helytartója Budán és gondviselője Magyar országnak stb. - Főlségs ERNESTUS Herceg, nekünk szerető szomszéd barátunk. Köszönetünk és magunk ajánlása után. A jó szomszédságnak okáért ennek előtte is találunk meg főlségtöket levelünk által, hogy hatalmas győzhetetlen Császárnak kíván sága szerint az hátramaradott két esztendei tisztösségősjándékot és az fogoly Bégöket alá küldene a főlségtök, ki felől mind ez ideig minköt főlségtök bizonyossá nem tén, hoha mind szüntelen az hatalmas, legyőzhetetlen Császár

parancsolattya jó hozzánk, hogy bizonyos képpen megírjuk az tisztösségös ajándék dolgában miben álljon... kérjük is mindgyárost fölségötök késödelöm nélkül aggya tuttunkra az megnevezett két esztendei tisztösségös ajándékot és az fogoly bégöket megküldie felségötök avagy nem, mert a csasz az választ itt várja. Ezzel egyetömben ajánljuk fölségödnök iö akaratunkat és szomszédtságunkat. Datum Budaë, 8. Jan Anno Dni. 1590."

BAYERLE GUSZTÁV 204 oldalas tanulmányát még külön 6 oldalnyi bőséges bibliográfia is kíséri és ezzel is, munkájával is nagy szolgálatot tett külföld felé, jelentősen növelve a fiatal történész nemzedék egyre gyarapodó és tekinélytszerző eredményeit. Még az angolul nem olvasó közönség is élvezettel olvashatja a valóban magyaros zamattal írt "Ottoman Diplomacy in Hungary" 107 Bécsbe és Prágába küldött levelét, amelyek mögött a török hódoltság történelmi levegője érződik.

Foyta István

TÓTH VEREMUND O. S. B. "Vázlatos magyar történelem" - Magyar Cserkész Szövetség kiadása, 1971, Garfield, NJ, USA. 66 old. § 1. 50.

Különösen itt külföldön minden könyvben megörökitett helyes hiteles magyar szó aranyat ér. Még inkább, ha mentő, építő szándékkal fordul az ifjúságunk felé, megmenteni vagy éppen megteremteni akarván bennük emberségük és műveltségük alapját, magyarságukat.

A magyarság tudatának felébresztése, megalapozása és kiművelése igen nehéz feladat és bonyolult folyamat. Az e téren tényleges, sőt különösennevelői sikereket elért cserkésztiisztjeink köteteket írhatnak róla: a folyamat boncolása azonban e helyen nem feladatunk. Mindenesetre nyelvtudással és történeti ismeretekkel kezdődik. S van egy tárgyi, de elmellőzhetetlen előfeltétele minél több helyesen és hitelesen írt ilyenfajta könyvet kell az ifjúság kezébe adni.

Erre a feladatra vállalkozott TÓTH VEREMUND, akinek sikerül kompendiumszerű rövidséggel, mindössze 66 oldalra sűrített 43 fejezetében oly rövid, magyar történeti áttekintést nyújtani a cserkész középiskolásoknak, amiből semmi lényeges elem sem hiányzik. Sőt, figyelmesen olvasva szövegét azonnal feltűnik, hogy mennyire sikerrel került el a rövid összefoglalások veszélyeit, a szokványos kifejezések és fordulatok gyakoriságát, s a "vázlatokat" a legtöbb esetben annyira jellemző szűrkeséget. Tömören, egyénien ír, ami a kis könyv átlapozásakor rögtön feltűnik, az egész magyar történelem szövevényét kitűnő arányérzékkel osztotta fel rövid fejezetekben, anélkül, hogy a közérthetőség rovására halmozta volna egymásra történelmünk eseményeit. Nem egy he-

lyűtt a vázlat, az összefoglaló jelleg ellenére, nem is túlságosan közismert epizód említésével világít rá valamely korszak legjellemzőbb vonására.

Mindezt - ki kell emelnünk - ritka tankönyvírói adottságra vall. A művelődéstörténeti vonatkozásokat sem ejti el, mint pl. a középkori kolostori és káptalani iskolák, a pécsi egyetem alapításának, vagy a Bethlen Gábor alatti gyulafehérvári iskola tudósainak említése is tanusítja.

A külföldön megjelent hasonló célu munkák közül ebben találjuk legelőször a magyarság eredetének hagyományos előadása során a különösen az utóbbi két évtizedben fellendült sumér kutatás folytán a sumér-magyar rokonság említését.

Gyalui Gábor (Cleveland.)

KALLÓS ZOLTÁN: "The book of ballads" - Hungarian folk ballads from Transylvania, collected by Zoltán Kallós. Texts, under the care of prof. Attila Szabó T. - Melodies, under the care of János Jagamas. - Edit. Kriterion, Bukarest, 1971. pp. 679

This volume offers — on the one hand to the general public on the other hand to the specialists — a collection, unique in its kind, 259 Hungarian folk ballads from Romania, (162 with their melodies) collected from Csángó parts (Moldova, Ghimeş), from the Plain of Transylvania and from the Valley of Nadăş (Călata). This rich material contains texts and melodies, unpublished till now, selected from Zoltán Kallós's collection, which is the result of a persevering work, of more decades (1942—1970), comprising more than 2000 pieces to date.

An introduction written by prof. Attila Szabó T. helps us to understand the place of this collection among the Hungarian folk publications in our country. The author of the introductory study surveys the history of the Hungarian folklore in Transylvania, with a tradition of more than 125 years. Beginning with Ince Petrás (1842—1843), the first collector of Csángó folk ballads (Moldova), almost unknown in his period, a number of Transylvanian scholars were engaged in collecting folk ballads, especially after the famous edition of the Wild Roses by János Kriza (1863), who gave rise to a current of interest for the folk creations. Kriza's volume was followed by two volumes, published in the Hungarian Folklore Collection (1872—1882), where besides the ballads collection by Kriza, were included those collected by Elek Benedek and Jób Sebesi and later the collections of Oszkár Mailand (1905), and of Zsigmond Szendrey and Zoltán Kodály (1924). At the beginning of our century, famous folklorists and ethnographs like János Jankó and János Seprődi directed

their attention to the necessity of studying unseparately, both the text and the melody, in their connection, that means a new step, which would know a strong developement with Béla Bartók and Zoltán Kodály's activity.

Even in 1908 the former published his important collection, from Ciuc country; the latter founding a veritable school, printed, together with Bartók a volume of folk songs from Transylvania, containing also, pieces collected by his collaborators (Béla Vikár, László Lajtha and others, 1921). In that period appeared Pál Péter Domokos's collections (1940—1941), as a result of an unceasing work. He published a great number of classic ballads, underlining the folkloric value of the Csángós in Moldova.

A new period has began, in the folklore-collecting work by joining the generation after 1944, the more so as this generation develops its work in the organized framework of the Institute of Folklore, that has in view a systematic research of all regions of the country. The activity of Hungarian folklorists in Romania finds material and moral support in this Institute. As a result of this work, as well as of the individual initiatives, a number of volumes are published, comprising individual or collective collections: József Faragó and János Jagamas (1954), Samu Konsza (1957), István Almási — Ilona Szenik — Ilona Zsizsmann (1957), Ferenc Kovács (1958), István Almási — Katalin Olosz (1969), as well as the representative edition under the care of József Faragó (Jávorfa-muzsika, 1965).

Zoltán Kallós belongs to the latter period, so, his activity of folklorist is characterized, on the one hand, of a participation in the collective research, on the other hand, of his personal work, a result of which is the present volume too. This collection presents some essential aspects quite different as against other volumes printed before it. Kallós brings a contribution in the knowledge of the thesaurus of Hungarian folk ballads in Romania, both with the texts published here, and with their melodies. Exclusively containing unpublished texts, this volume is above, in this respect, to all other editions of Hungarian ballads, including as compared to the classic and modern ballads, known so far variants of a special interest from a scientific point of view. In Kallós's collection there are a considerable number of variants containing 40—80 stanza, collected not only from well-known Csángóes in Moldova, but also from the Valley of Ghimes or the Plain of Transylvania. We have to emphasize that here are presented ballads which are sung even to day.

The variants written in prose, included in the last pages of the volume, are very interesting, also, the combined ones in which the prose and stanza are arranged in a specific manner.

Kallós's collection has a particular value as it comprises new geographical points, extending so the area of circulation of some ballads towards unexplored places or regions. This, besides a great number of ballads collected among Csángóes in Moldova (where

he discovered even the trace of some unknown points), he presents a true thesaurus of the Csángóes in Valley of Ghimeş, about whom we have had till now only sporadic informations. At the same time he finds a living stratum of Hungarian folk ballads in the Plain of Transylvania and the Valley of Nadăş, the regions which were considered already „dead“ from a folkloric point of view.

As to the published melodies, a great melodic variety is presented, from a territory identical with that of the texts. The melodic material of this volume numerically surpasses, as a matter of fact, the collections published before. Compared to the 24 melodies published by Seprődi, 57 by Bartók and Kodály, 31 by Domokos and 48 by Faragó and Jagamas, this volume offers not less than 162 unpublished melodies.

The appendixes, especially the explanatory texts and the glossary are destined to make known the world of ballads to the uninformed reader. The scientific apparatus, the indications regarding the data of the collection, as well as the bibliographical references of the variants, offer to the scholars all elements asked for a fundamently estimation.



LEVÉLSZEKRÉNY

Cs. C. M. dr. K a n a d a. - Köszönöm alapos bírálatodat, A hibákra is rá kell mutatni. Leköszöltük a küldött belga kiadvány tanulságait is egészében. Ilyen tárgy megfigyeléseidért hálás vagyok és közöljük. Most Luxemburgba is sikerül elmenni, ahol, sok magyar középkori adat van, Az avar-kutatás helynevek szerint a helyszinén folyik. Egy Olvasónk tette lehetővé ezt a fél éves tartózkodási időt Bajorországban, Levél uton...

K. Károly H o l l a n d i a. Sajnálom, hogy Istambul nem esik utadba, Már kapcsolatban vagyok a "CULTURA TURCICA" szaklappal, Jelentős bővülés.

F. V. A u s t r á l i a. Köszönöm a megküldött könyvbírálatot, Az illető úrtól néhez is lett volna valami konkrétumot várni. A "Dolláros Füzetek" bírálatán is látszik a "minden szentnek magafelé hajló keze". Most kb. fél évre Bajorországban helyszini kutatásokat végzek és ha az illető "dr.", aki egyébként csak mérnök, jogtalanul beszél történezsze k magatartásáról, mert ha valaki történezsze k készült az én vagyok a Bpesti Egyetemen csak erre a pályára rendelt a felettes hatóságom. Képei gyönyörűek, részben használok és küldöm vissza, Dr. G. S. kivételes tehetség. László Gy. -sorába tartozik, akivel élénk a levelezésem. Üdvözlöt, Levél - később - megy.

S. Károly S v á j c. A "TELEKI PÁL" TRAGÉDIÁJÁ "-val nem értünk egyet.

Szerintünk STIRLING GY. sokkal jobban megközelíti a történelmi tényeket. Amikor a "tragédia" történt W. Béla belvárosi plebánossal magam is beszéltem. Sz. T. J. California. A jelzett könyvek "keresztapaságának" a gondolata a Te általad felvetett formában nagyszerű. Péterrel beszéljétek meg. Bajorországi munkám végeztével Los Angelesen keresztül jövök vissza és - ha a Jóisten úgy akarja, ahogy én - akkor talán egy hetet köztetek töltök. Ölelés. Levél.

N. J. dr. Cleve land. Hidd el, hogy nem hanyagság a hallgatás. Egy év alatt kiszedni, kinyomni, bekötni és hát meg is írni a MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE 600 oldalas és az ŐSKUTATÁS 480 oldalát (még a "reprintekkel is") szinte emberfeletti teljesítmény... És sok időt vett igénybe a két avar kötet, valamint TORMA ZS. könyvünk kiadása, no és megírása is. Így azért talán az ÁRPÁD ARANYÉRMET nem veszitek vissza hallgatásomért... Ölelés. Levél.

J. Z. dr. Greenwich. A pótlás megy. A harmadik kötet karácsonyra kész.

Mrs. M. M. K. K a n a d a. Köszönöm levelét és szorgoskodását, hogy mégház tartási gondja mellett - függőny mosás - is oly szívósan és magyar szívvél, hideg fejjel és alaposággal ír. A bajor utat egy ottani barátom finanszírozta és avar szempontból, de főként az AUGSBURGI ezeréves találkozó n való jelenlétem a MI szempontunkból végtelenül fontos. Beszámoló megy. B. Piroskával nincs kapcsolatunk, nem válaszol soha. Ok: tartozik 77 dollárral 1970 január óta és siri a csend, pedig az avar könyvek egye d á r u s i t á s á t is kínáltuk... A. S. prof. Toronto. Köszönöm igazán megható elismerését. Csak a Nemzet napszám osai vagyunk. Nyomunk már 92 külföldi egyetem olvasói rendelkezésre áll. Hasznunk csak erkölcsi, de ez többet ér mindennél. Levél megy.

Z. DRUSZÁM, Sandusky. Köszönet leveledért és megértésedért. Prohászka püspöki jelmondatával: "Dum spiro-spero" - Amíg lélegzem, remélek. - Jönnek jobb idők is. A "Földanya" szobor gesztusa a mindenkori papi jóvedelem biztos alapja volt már a mágus idő óta egészen a mai napig... F. S. New Brunswick. Ime, Sanyikánk, itt vagyunk. Annyi munkánk közt soha sem feledkeztünk meg, hogy Veled szemben kötelezettségeink vannak és azok lezajlása után várjuk csak újabb támogatásodat, bár a dollár ott is kevesebbet ér, hát még itt... De a Fehérek "kitartók, szótartók". Öleltünk mindannyian. Most fél évre elutazván Bajorba, megint kiesik a levélírás, de egyszer mégis sorkerül rá...

H. F. Halifax. A küldött tanulmány megérdemelné, hogy külön kötetben jelenjen meg. Majd erről bővebbet. Miért ne, hisz azért a deviza különbség az ottani és itteni pénz között még mindig nagyon nagy lehetőségeket nyújt. Írása tiszta, áttekinthető és igazán nagyon hasznos lenne főként fiatal ságunknak, amely alig-alig ér rá magyar történelemmel foglalkozni. Levél... B. H. I. Wilowdale. Gratulálok igazán mélységet-magasságot egyaránt ismerő kis kötetedért. Ha a "NYOLCADIK TÖRZS" c. világnézeti, magyarságtudományi és főként szépirodalmi lapunk megindul - egy fél év multán - akkor komolyan számíthatunk Reád. Addig is hálám a dedikált kötetért.

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

HUNGARIAN BIBLIOGRAPHIES

No. 1.

By Joseph Szeplaki

LIST OF DOCTORAL DISERTATIONS TO HUNGARY IN
THE UNITED STATES AND CANADA FROM 1961-1972.

LIST OF DOCTORAL DISSERTATIONS TO HUNGARY IN THE
UNITED STATES AND CANADA FROM 1961 - 1972.

Compiled by

JOSEPH SZÉPLAKI

BÁLINT ANDRÁS

A Critique of English-Hungarian and Hungarian-English General
Lexicography. Columbia University, 1968. 364 p. Univ. Microfilm Order
Number 71-23576

BATKAY, WILLIAM M.

The Origin and Role of the Unified Party in Hungary, 1919-1926
Columbia University, 1972

BITTON, LIVIA ELVIRA.

A Decade of Zionism in Hungary. The Formative Years-The Post-
World War I. Period: 1918-1928. New York University 1968. 274 p. Univ.
Microfilm Order Number 70-7388.

BÖDY, PAUL .

Baron Joseph Eötvös and the Reconstruction of the Habsburg
Monarchy. 1840-1867. University of Notre Dame. 1964. 220 p. University
Microfilm Order Number 64-7188.

BROCKMANN, KAREN .

Populist Literature in Hungary. Columbia University. 1966. 240 p.
University Microfilm Order Number 67-785.

BUTOSI, JOHN .

Church Membership Performance of Three Generations in Hungarian
Reformed Churches of Allegheny Country, Pennsylvania. University of
Pittsburgh . 1961 . 68 p. University Microfilm Order Number 62-230 .

CZIRJÁK, LÁSZLÓ .

Hungarian Industrial Development or Revealed by Production Indexes 1938 . 1946-1960 . Columbia University. 1965. 571 p. University Microfilm Order Number 65-11080 .

DANAHAR, DAVID CHARLES .

Austria-Hungary and the Triple Alliance System 1887-1897. Univ. of Massachusetts. 1970. 399 p. Univ. Microfilm Order Number 70-14166.

DAWSON, GEORGE CLARENCE

Bartók's Development as Orchestrator (with) Volume Two (Examples) Southern California, 1970.

DEME, LÁSZLÓ .

The Radical Left in the Hungarian Revolution of 1848. Columbia University. 1969 343 p. Univ. Microfilm Order Number 72-19052 .

ECKELT, FRANK .

The Rise and Fall of the Béla Kun Regime in 1919 . New York Univ. 1965 . 405 p . Univ . Microfilm Order Number 66-5656 .

ESZTERGÁR, MARIANNE .

A Generative Phonology of Nouns and Vowel Harmony in Hungarian. University of California . San Diego . 1971 . 139 p. University Microfilm Order Number 72-7591 .

FEKETE, FERENC .

Economics of Cooperative Farming-Objectives and Optima in Hungary Iowa State University . 1971 . 264 p. Univ. Microfilm Ord. Number 72-5198 .

FENYŐ, MARIO DENIS .

Horthy, Hitler and Hungary : A Contribution to the Study of German Hungarian Relations from June 1941 to the Fall of the Horthy Regime In October 1944 . The American University . 1969. 358 p. Univ. Microfilm Order Number 69-14173 .

FISCHER, PAUL S .

Transfer of Manpower from Agriculture in Hungary: 1949 - 1963 . The City University of New York . 1972. 149 p. Univ. Microfilm Order Number 72-13461.

FRIEDMAN, ARMIN HARRY .

Major Aspect of Yeshivah Education in Hungary . 1848 - 1948. - (with Emphasis on the Role of the Yeshivah of Pressburg). Yeshivah University 1971. 398 p. Univ. Microfilm Order Number 72 - 11150 .

GÁSPÁR, STEVEN .

Four Nineteenth-Century Hungarian Travelers in America. Univers. of Southern California . 1967. 540 p. Univ. Microfilm Order Number 67-6497.

GASTONY, JULES ALEXANDER .

Hungaro-German Economic Relations, 1919-1939. McGill U'nivers.
1970. Not available from Microfilm.

GÁTI, CHARLES GEORGE .

The Populist Current in Hungarian Politics 1935-1944. Indiana
University. 1965. 292 p. Univ. Microfilm Order Number 65-10824 .

GEBHARD, Jr. LOUIS A.

The Development of Austro-Hungarian Navy 1897-1914 : A Study
in the Operation of Dualism. Rutgers the State University. 1965. 328. p. Univ
Microfilm Order Number 66-1165 .

GROTH, CLAUSE ROBERT , Jr.

A Study of the Technical and Interpretative Problems Inherent in
Bartók's Violin Sonatas. - Oregon 1971.

HÁMORY, PAUL ANDREW .

Soviet Influences on the Establishment and the Character of the
Hungarian People's Republic (1944-1954). The University of Michigan 1964.
329 p. Univ. Microfilm Order Number 65-5906 . .

HANDLERY, GEORGE de POOR .

General Arthur Görgei and the Hungarian Revolution of 1848-1849.
University of Oregon. 1968. 337 p. Univ. Microfilm Order Number 69-22 .

JÁNOS, ANDREW C.

Hungary: 1867 - 1939. Study of Social Change and the Political
Process. Princeton University. 1961. 384 p. Univ. Microfilm Order Number
61-4792

JUHÁSZ, FRANCIS STEPHEN .

Stress and Intonation as Construction Markers in Hungarian. Colum-
bia University. 1968. 261 p. Univ. Microfilm Order Number 69-3078.

KARFUNKEL, THOMAS .

A Critical Evaluation of Hungarian Governmental Policies, 1914 -
1944 : The Role and Policies of Horthy with Regard to German Pressures on the
Hungarian Regime. New York University. 1968. 384 p. Microfilm Number
70-7407 .

KEREK, ANDREW .

Stress, Length, and Prominence Linguistic Aspects of Prosody in
Hungarian Quantitative-Lambic Verse. Indiana University. 1968. 287 p.
Univ. Microfilm Order Number 69-4765.

KERÉNYI, CATERINA EOSZE .

Poets in Exile: A Comparative Study in Latin and Hungarian

Literature. The University of Texas at Austin. 1969. 132 p. Univ. Microfilm Order Number 70-10818 .

KERESZTES, KÁLMÁN .

The Hungarian =L and =Z verbs: A Study in Denominal Derivation . Columbia University. 1969. 393 p. Univ. Microfilm Order Number 73-7007.

KIRÁLY, BÉLA KÁLMÁN .

1790: Society in Royal Hungary. Columbia University 1966. 475 p. Univ. Microfilm Order Number 66-8521 . .

KLEIN, BERNARD .

Hungarian Politics from Bethlen to Gömbös: The Decline of Liberal Conservatism and the Rise of Right-Radicalism. Columbia University. 1962 . 269 p. Univ. Microfilm Order Number 65-7505 .

KOMJÁTHY, ALADÁR .

The Hungarian Reformed Church in America: An Effort to Preserve a Denominational Heritage. Princeton Theological Seminar. 1962. 336 p. Univ. Microfilm Order Number 62-5850 .

KOMJÁTH, ANTHONY T.

Three Small Pivotal States in the Crucible: The Foreign Relations of Austria, Hungary and Yugoslavia with France. 1934-1935. Loyola University of Chicago, 1972. 217 p. Univ. Microfilm Order Number 72-25100.

KRAMAR, ZOLTÁN.

The Road to Compromise, 1849-1867 : A Study to Habsburg-Hungarian Constitutional Struggle in its Terminal Phase. The Nebraska University . - 1966. 248 p. Univ. Microfilm Order Number 64-4069 .

LAMMERS, JOSEPH EDWARD

The Growth of Formal Lidity in Shorter Piano Work by Béla Bartók. Florida State, 1972.

LÁZÁR, von ÁRPÁD JOSEPH .

Limits and Problems of Decompression in the German Democratic Republic and Hungary. The University of North Carolina No. T Chapel Hill . 1963. 403 p. Univ. Microfilm Order Number 64-9443.

LENC, HENRY .

The German Cultural Influence in Hungary before the Eighteen Century. The Ohio State University. 1967. 319 p. Univ. Microfil Order Number 67-16299 .

LICARI, JOSEPH .

On The Dynamics of Planned Economy: General Theory with Empirical Analysis of the Hungarian experience. University of Southern California, 1971. 448 p. Univ. Microfilm Order Number 71-27938 .

LUDÁNYI, ANDREW .

Hungarians in Rumania and Yugoslavia : A Comparative Study of Communist Nationality Policies. The Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College, 1971. 513 p. Univ. Microfilm Order Number 72-3507 .

McCAGG, Jr. WILLIAM OGDEN .

Communism and Hungary, 1944-1946. Columbia University, 1965. 435 p. Univ. Microfilm Order Number 66-1698 .

MADARÁSZ, PAUL HUBA .

Contrastive Linguistic Analysis and Error Analysis in Learning English and Hungarian. University of California. Berkeley, 1968. 257 p. Univ. Microfilm Order Number 69-1446 .

MAJOR, MARK IMRE .

American Hungarian Relations : 1918-1944. Texas Christian University, 1972. 373 p. Univ. Microfilm Order Number 72-27953 .

MARER, PAUL .

Foreign Trade Prices in Soviet Bloc : A Theoretical and Empirical Study . University of Pennsylvania, 1968. 436 p. Univ. Microfilm Order Number 69-146 .

MEDGYESI-MITSCHANG, SUSAN SYLVIA -

The Influence of the Hungarian Aristocracy upon Franz Joseph from 1851-1861. St. Louis University, 1971. 224 p. Univ. Microfilm Order Number 72-5308 .

NEMSER, WILLIAM JOSEPH .

The Interpretation of English Stops and Interdental Fricatives by Native Speakers of Hungarian. Columbia University, 1961. 270 p. Univ. Microfilm Order Number 61-3896 .

NONN, THOMAS IVÁN .

Modern Hungarian Painting. New York University, 1966. 229 p. Univ. Microfilm Order Number 67-4903 .

OROSZ, ROBERT ANDREW .

The Category of Definiteness and its Structural Correlates in English and Hungarian. Indiana University, 1969. 234 p. Univ. Microfilm Order Number 69-17770 .

PAINE, WILMER .

Hungarian Constitutional Crisis of 1905-1906 : The Fejérváry Government and the Last Chance for Reform. University of Washington, 1972. 352 p. Univ. Microfilm Order Number 72-28646 .

PÁSTOR, PÉTER .

The Hungarian Revolution of 1918 and the Allies : A Study of International Relations. New York University, 1969. 293 p. Univ. Microfilm Order Number 70-16092 .

RADVÁNYI, JÁNOS .

The Problem of Hungary at the United Nations : A Case Study in Soviet Hungarian Relations 1956-1963. Stanford University, 1971. 285 p. Univ. Microfilm Order Number 72-19025 .

RICE, LESTER A.

Hungarian Morphological Irregularities with Contributions to Feature Theory. Indiana University, 1967. 138 p. Univ. Microfilm Order Number 68-2347 .

ROCK, KENNETH WILLETT .

The Diplomacy of Felix Schwarzenberg and Nicholas In Mastering the Hungarian Insurrection, 1848-1850. A Study in Dynastic Power. Principles, and Politics in Revolutionary Times. Stanford University, 1969. 407 p. Univ. Microfilm Order Number 69-14011 .

RUIZ, RENÉ.

Lukács y la novelística de Fernando Alegria. - New York, 1972.

RUPPRECHT, PAUL .

The Image of Hungary's International Position in American Foreign Policy-Making 1937-1947. University of Minnesota, 1967. 477 p. Univ. Microfilm Order Number 68-7437 .

SAKMYSTER, THOMAS .

Hungary and the Coming of the European Crisis .1937-1938. Indiana University, 1971. 272 p. Univ. Microfilm Order Number 71-25353 .

SANDERS, IVÁN .

Western Influences on Twentieth Century Hungarian Prose-Fiction Literature with Emphasis on the Works of L. Kosztolányi, Frigyes Karinthy , László Németh and Tibor Déry. New York University, 1972 p.

SEARING, MAJORY ELLEN .

Education and its Contribution to Economic Growth Under Socialism: The Experience in Hungary and Poland. Georgetown University, 1972 .320 p. Univ. Microfilm Order Number 72-32813 .

SOZAN, MICHAEL

The History of Hungarian Ethnography. - Syracuse, 1972.

SWEENEY, JAMES ROSS .

Papal-Hungarian Relations During the Pontificate of Innocent III.

1198-1216. Cornell University, 1971. 333 p. Univ. Microfilm Order Number 71-17136.

SZENDREY, THOMAS LÁSZLÓ .

The Ideological and Methodological Foundations of Hungarian Historiography, 1750-1970. St. John's University, 1972. 449 p. Univ. Microfilm Order Number 72-31042 . .

TREICHEL, JAMES ALLAN .

Magyars at the Ballplatz : A Study of the Hungarians in the Austro-Hungarian Diplomatic Service, 1906-1914. Georgetown University, 1972. 363 p. Univ. Microfilm Order Number 72-16042 .

URBANSKY, ANDREW BÉLA .

Hungary. The Balkan and Byzantium During the Period of the Con-
meni. New York University, 1964. 22 p. Univ. Microfilm Order Number 65-6663 .

VÁRDY, STEVEN BÉLA

Baron Joseph Eötvös : The political profile of a liberal Hungarian thinker and statemen. - Indiana University, 1967 335 p. University Order Number Microfilm 67-15171.

VERMES, GÁBOR PÉTER .

Count István Tisza. A Political Biography. Stanford University, 1966 228 p. Univ. Microfilm Order Number 66-14732

VIDA, JOSEPH LOUIS .

The Hungarian Image in Nineteenth-Century German Literature . - University of Toronto, 1971. Not available from Univ. Microfilms .

VÖLGYES, IVÁN .

Communism Comes to Hungary : An Examination of Some Causes Leading to the Establishment of the Hungarian Soviet Republic. The American University, 1968. 395 p. Univ. Microfilm Order Number 68-14576 .

WINCHESTER, BETTY JO .

Hungarian Relations with Germany, 1936-1939. Indiana University , 1970. 244 p. Univ. Microfilm Order Number 70-22843 .

WEINSTOCK, S. ALEXANDER .

The Acculturation of Hungarian Immigrants : A Social-Psychological Analysis. Columbia University, 1962. 130 p. Univ. Microfilm Order Number 62-3707.

ZSOLDOS, LÁSZLÓ .

The Economic Integration of Hungary into the Soviet Bloc: Foreign-Trade Experience, 1950-1958. The Ohio State University, 1961. 208 p. Univ. Microfilm Order Number 62-828 .

LECHNER JENŐ: A turáni népek művészete	149
Gr. Zichy István	
Gr. ZICHY ISTVÁN: Az eurázsiai lovas - nomád műveltség	163
VOLF GYÖRGY: A honfoglaló magyarok műveltsége	183
Prof. B. S. (Austria): Hol terült el Jugria-Juhra a történelmi adatok szerint?	201
Dr. SEMJÉN BÉLA: Az Árpád-kori magyar hirszolgalat	252
Dr. VÁRDY BÉLA I.: Antal Hodinka	266
KÖNYVSZEMLE	275
LEVÉLSZEKRÉNY	284
BIBLIOGRAFIA	285



Köszönettel nyugtázzuk a SAJTÓALAPRA küldött hozzájárulásokat.

BORNEMISSZA KATALIN Ausztria
FEJÉR ALBERT Canada
FRECSKA SÁNDOR Chicago

ORBÁN LÁSZLÓ Toronto
SZABO SÁNDORNÉ Montreal
TARNAY DÉNES Fairfax USA.